

PANTHEON-KIADÁS

SEBESTYÉN KÁROLY

EMLÉKEK
ES
TANULMÁNYOK

BUDAPEST, 1921
A PANTHEON KIADÁS INTÉZKÉNYVÁLLALATÁNAK
KÖZLÉSE

Ebből a könyvből a könyvárusi forgalomnak szánt példányokon kívül előfizetők részére 1500 számozott példány készült a szerző arcképével (Haranghy Jenő eredeti rézkarca) és sajátkezű aláírásával.

SEBESTYÉN KÁROLY

EMLÉKEK
ÉS
TANULMÁNYOK

BUDAPEST, 1921

A PANTHEON IRODALMI INTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
KIADÁSA

Minden jog — a fordítás joga is —
fenntartva.

Copyright by Pantheon Publishing
Co. Ld in Budapest 1921.

FELESÉGEMNEK,

*PÁLYÁM S ÉLETEM
LEGHÍVEBB TÁRSÁNAK*

Sebestyén Károly dr. huszonötésztendőös tanári jubileumára volt tanítványainak szeretete nyomatta és adta ki ezt a könyvet. Megemlékezésül sok drága évre, talán a legkedvesebbekre s bizton a leghasznosabbakra életükben. Vannak közöltünk sokan, akik nyolc hosszú esztendőn át napról-napra órákat töltöttek együtt Sebestyén professzorral, nyolc éven át látták naponta legalább egy óráig megcsillanni a katedra magasságában szemüvegét, látták kezének finom gesztusát, s hallották tiszta magyar szavát. Ez együtt, közös munkában töltött esztendők értékes emléke szólalt meg most a tanítványok nagy seregében s ragaszkodó örömmel választottuk ki az ünneplésnek ezt a módját, mely éppen ezt a munkát kelti elevenné bennünk s ezt az embert is: Sebestyén Károlyt, a tanárt. Mert ebben a kis kötetben elsősorban Sebestyén Károly dr., a tanár szólal meg emlékeivel, gondolataival és tapasztalataival és Sebestyén dr. életének gazdagon sokféle működésében, minden más értékes eredményén túl, legelsősorban és mindig tanár volt és legfőképpen az is akart lenni.

Valahogy furcsa ez, amint esztendők távolságán ál az emlékezetünkben újra éled némely érzés, melyet egykor volt tanárainkkal szemben tápláltunk s talán még furcsább, hogy éppen Sebestyén Károlyról egykori kisdiakszemünk is milyen egységesen

állapította meg, hogy ő az a tanár, aki nem azért tanít, mert a foglalkozása, a tanterv és a tanrend így állapítja meg. Már akkor, gyereköszttönnel is megéreztük, hogy itt valami áhítatosan komoly dologról van szó. Később és messzebből ez még erősebben és biztosabban él bennünk.

A kisdíákok nem szeretik a szigora tanárokal — Sebestyén Károlyt azonban a legrosszabb díákja is szerette — pedig talán a legszigorúbb tanárunk volt mindabban, ami fegyelemre és munkára vonatkozik. Viszont a legenyhébb és legszelidebb tanárunk volt, amint megértésre, vigasztalásra, segítségére volt szükségünk. Amint így szedegetjük össze az emlékeinket, talán egy kis eset mindeneknél jobban jellemzi őt. Sebestyén Károly, a latin nyelv tanára, kiszólítja egyik növendékét — de nem latin felelésre, hanem ezt kérdi tőle:

— Miért felelt rosszul ma matematikából?

— Nem értettem meg a tételt!

— Most sem érti?

— Nem.

A következő pillanatban pedig Sebestyén professzor már ott áll a táblánál és magyaráz és magyarázott addig, míg a növendéke valóban értette a tételt. Mert nem az volt a fontos, hogy latint vagy mathesist tanít-e, hanem az, hogy tanítson, megértetőn, hasznosan, ott és úgy, ahogy kellett.

Sebestyén Károly tanítványai mindig jó latinisták s erre iskolás korukban nagyon büszkék voltak. Ma sokkalta büszkébbek arra, hogy jól és szépen, hibátlanul és tisztán tudnak magyarul. Szívesen

valljuk be és szívesen emlegetjük: magyarul is tőle tanultunk — a latin órákon.

Így, ilyen emlékekből válik elevenné bennünk tanárunk arcképe. Száz meg száz ilyen apró vonást tudnánk összerakni s mindezekből cáfolhatatlanul érezzük, hogy van ebben a tanárunkban valami tul a hivatás lelkes szeretetén. Valami mélységes hit e hivatás nagyszerűségében, a legmagasztosabb emberi feladatban: mindenkit, aki közelébe s gondjai alá kerül: igazi értéké tenni a nagy közösség számára, amelynek neve: Ember. Valami nagy, átfogó szeretet, melyet mindegyikünk külön-külön is érzett, de amely végső eredményében nem egyeseknek, nem e suta, kamaszodó embercsemetéknek szól, hanem e végső és nagyszerű célnak és e nagy közösségnek.

Vannak volt tanáraink, akiket értékes munkájukért tiszteltünk és becsültünk — Sebestyén Károly nem volt tanárunk — hanem az ma is. S mikor úgy éreztük, hogy tanári munkájának ez az évfordulója jó alkalom néküink, hogy ragaszkodásunknak és hozzátartozásunknak bizonyosságát adjuk, nem képzelhattünk magunk számára kedvesebbet és jobbat, minthogy őt magát szólaltassuk meg. Ebben a könyvben az van: tanítványai megkérték Sebestyén tanár urat, hogy üljön le tanári asztalához — mint hajdan és tanítson. Lent a padokban, e huszonötöstendős évfordulón pedig épp olyan feszüli figyelemmel ülnek és hallgatják szavát, mint valamikor,

a tanítványai.

I. Egy tanító vallomásaiból.

1. Az istenek szerettek . . .

„*Nel mezzo del cammiii di nostra vita mi rilro-
vai per una s elv a oscura*”, az Isteni Színháték hal-
hatatlan költőjével együtt én is sötét erdőben talál-
tam magamat, mikor följutottam életem delelőjére.
A *selva oscura*, a sötét erdő találkozóhelyük volt
a kétségeknek, az önkínzásnak, a felelet lázas kere-
sésének annyi gyötrelmes kérdésre. És a kérdések
kérdésére: mi vagy? Ahány nap, annyi képet mu-
tatsz a világnak, vidámat és elborultat, játékosat és
komorot, egyszerűt és bonyolultat, naivat és tuda-
tosat. Mi vagy? És ha a tükör elé kerülsz olykor-
nap mégis, ha magadba mélyedsz, ha leveted sorra
valamennyi álorcádat és azon csupaszon állasz meg
kíméletlen, éles, szöges szemed ítélete előtt: mi
vagy?

Tudós? Talán valamikor, jobb csillagzatok ve-
zérlete alatt lehettél volna, ha több benned az asz-
kéta-hajlam, a képesség a való világtól elvonatko-
zásra, az elvont gondoltsorok végiggondolására,
ha ki tudtad volna irtani magadból azt, amit a tu-
domány fejszóváló megbotránkozással, talán okta-
lan lenézéssel pszichologizmus-nak csúfol.

Író? Hol az eszmék eredetisége, a formák új-
sága, a látás meglepő és egyben meggyőző ereje?
Hol az ékesszólás gazdag áradása, új fordulatok
szikrázó elméssége, a mesemondás bája, a költő
édes odaadása, magáról megfeledkezése, álomba el-
ringatása?

Talán újságíró? Közöttük is vannak fejedel-

mek és napszámosok, építőművészek és téglahordók, országos nevűek és névtelenek. Hogy amazok közé fölemelkedjem, ahhoz a lángelme intenzív fénye és tüze hiányzott; hogy emezek sorában egy a százak közt eltűnjek, arra nem volt alkalmas a helyzetem. Noha szeretem a névtelenséget és fáj a nyilvánosság fehér ívlámpája megviselt idegeimnek.

Hontalanul én ebben a világban azért mégsem bolyongok. Nekem is van hivatásom, amelyben, mint hatalmas kohóban egygé olvaszthatom mindazt, amit a tudós, az író, az újságíró külön-külön teremt, mindegyik a maga zárt világában. Mostohán nem bánt velem sem a sors. Sőt, *az istenek szerettek.*

Az istenek szerettek, mikor tanítónak teremtettek. Rendületlenül hiszem, hogy annak teremtettek. Hogy nem véletlen, még csak nem is a tizenhét esztendő gyermekifjú fejletlen hajlama, ingatag elhatározása hívott erre a pályára, hanem hívott a hivatás. Negyedszázadja, hogy tanító vagyok. Mikor elkezdtem, volt tanítványom magamnál alig három esztendővel fiatalabb. Ma már, deresedő fővel, egész emberöltő választ el a legkisebbjétől. De én sem akkor a korkülönbség csekély voltát nem éreztem, sem most a nagy eltávolodást nem érzem. Munkatársak, jó barátok, testvérek vagyunk.

Büszkén és alázatosan, fölemelt fővel s fogadott szegénységem tudatában vallom magamat tanítónak. Tanítónak és tanulónak egyúttal, örökkön tanulónak. Az égő, élő dologtevés, a nem szünetelő munkálkodás az első példa, amelyet a gondjaimra bízottaknak lelkükre kötök. Soha meg nem állani, soha új jelenség előtt közömbösen, léhán, megértés nélkül vagy legalább a megértésre való törekvés nélkül el nem haladni, soha önmagával hiú el nem telni, örökké és okosan kételkedni, mindig a legjobbat keresni, „mindig jeleskedni és a többiek kö-

zül kiválni”, mint ahogy Homérosz daliás és nemes hőse cselekedte.

Nem vagyok elméleti pedagógus, aki módszert fundált ki, hogy dogmaival megbéklyózza magát és tanítványait. Azt hiszem, a gyermeknevelés inkább művészet, mint tudomány és hogy eleven sikerben gazdagabb az, aki elfogulatlanul és szabadon lép be az iskola termébe, hogy ott a gyermek élő lelkét ennek a léleknek külön kívánalmai szerint formálja, mint a kemény tudós, aki paragrafusainak Prokrasztész-ágyára akarja feszíteni a gyermeki értelmet, megfélelkezvén arról, hogy ennek a fejletlen és fejlődő értelemnek a rugalmassága sem határtalan.

De bárha a tantervek és utasítások, felsőbb hatósági intelmek és ellenőrzések — az utóbbiak dolgában egyébként is páratlan szerencsém volt, mert nekem hosszú tanítói pályámon is csak nagyon kevés igazgatóval és mindössze egy főigazgatóval volt dolgom, bajom pedig soha egyikkel sem, mert mind megértettek és szerettek — bár mondom, a tanító szabadságának e nyúgei nem korlátoztak: nekem is voltak és vannak irányelveim, talán nem egészen céljuktévesztettek, talán nem is egészen érdektelenek és tanulság nélkül valók. Kinek nincs valami módon köze az iskolához? Valamennyien tanulók voltunk és szülék lettünk, múltunkkal elválhatatlanul összekapcsoltnak, jelenünk hathatós tényezőjének tudjuk, gyermekünk jövőjében, tehát a tulajdon jövőnk folytatásában is legfő hatóerőnek valljuk az iskolát.

Azért gondolom, hogy nem lesz fölösleges papírra tennem ezeket az őszinte vallomásokat, evg tanító beszámolóját munkássága néhány elvéről. Majd később, a nyugalom idejében talán sor kerül arra is, hogy ez elvek gyakorlati alkalmazásáról, viszontagságairól, az egyéni esetekben módosuló

változatairól, egyszóval az egész pályáról részletesen elbeszélgezzünk. De odáig még messze az ut. Most érijük be az útleírás helyett az útjelző kövek ismertetésével.

2. Fegyelem.

Igazi, bensőséges, a lélekből kiáradó jóság nélkül nincs hivatott tanító. Szerettem volna mindig végtelenül jó lenni, megértő, elnéző, hosszútűrő. Szerettem volna, ha melegség és világosság sugárzott volna belőlem, ha megjelenek; ha áldottak volna, akik ismernek; ha könnyezve gondoltak volna reám, akik megbántottak; ha soha el nem feledtek volna, akik szerettek.

De egy pontban nem ismertem és nem ismerem elnézést, sem türelmet: a fegyelem dolgában. Ha az idegen, aki belép az osztályomba, a benne uralkodó csönd után itéli meg a tanítót, okvetlenül zsarnoknak, vérszopónak, a gyermekek megnyomorítójának fog gondolni. Isten látja a lelkemet, nem vagyok az. De a csönd az iskolaszobában nekem az éltető levegőm, nem tudok nélküle lélegzeni. És dolgozni sem. És soha nem érthettem egyet azokkal a nálamnál ezerszerte különb mesterekkel, akik tanítás közben is megengedték a gyermekeknek a mozgás szabadságát, a halk beszélgetést, a zavaró jelentkezést, szóval: a fegyelem megbontását.

Úgy gondolom, hogy tanítás közben a módszeres, szigorúan zárt és összefüggő eszmélés munkája folyik. Onnan ki kell rekeszteni minden motívumot, amely a gondolkodás folytonosságát bár csak percekre megzavarhatja. A szemnek, az óraműnek is elegendő a porszem arra, hogy működésében megállítsa. Ha én beszélek, legyen csönd, mert nyilván nem fecsegek haszontalanságot, hanem a tárgyhöz szólok, ujat mondok, új ismeretet közlök, tehát hallgatóim érdekében való, hogy hallgassanak

reám. Ha a diák beszél, akkor a kollegialitás szent jogán követelheti, hogy társai zajongásukkal meg ne rövidítsék, esetleg meg ne károsítsák.

Azonban a fegyelem nem áll meg a pusztaság csönd és rend gondos fenntartásánál. Követelem a belső fegyelmezettséget is. A viselkedés tisztaságát, műveltségét; a modor csiszoltságát; minden hanyagságnak a megjelenésben, minden lazaságnak akár a gondolkodásban, akár a kötelesség fölfogásában és teljesítésében határozott és tettekre kész ellensége vagyok. Gyűlölöm a léhaságot. Pályám kezdete óta a fővárosban tanítok, bár magam a középiskolát vidéken végeztem és így elég módomban van a két-féle ifjúság egybevetésére. És elmondhatom, hogy a mi városi gyermekeink semmivel sem rosszabbak az úgynevezett romlatlan vidék ifjúságánál. Csak vannak speciális fővárosi hibáik, amelyekért inkább a környezetet terheli a felelősség, mint őket. A lelkes tanító életének jó fele telik el küzdelemben ezekkel a hibákkal: a koraérettséggel, a rossz olvasmánnyal, a mohó és kritikátlan színházkultusszal, a társasélet idő előtt való megkezdésével. Aki a tanítást reggel nyolc órakor kezdi, az sokat beszélhetne erről a küzdelemről. A gyermek még álmos és fáradt a korai fölkeléstől, vagy tán inkább a késői lefekvéstől. Délben tizenkettőkor már álmos és fáradt a másodfokú függvény görbétől, vagy az inga lengésének törvényeitől. Szegény fiúk, nem is olyan könnyű és irigylésreméltó a sorsuk, mint a felszínes szemlélők, az ifjúságukat sirató öreg urak és a szigorú tanférfiak gondolják.

3. Buktatás.

Százszor megátkoztam már az állami rendet, a törvényt, amely nekem hatalmat adott a kezembe. Hatalmat, hogy megakasszam egy ifjú élet pályáját, pusztán azért, mert nem értette meg Vergilius

kozmozgóniáját, vagy nem tanulta meg az *O navis referent* kezdetű allegorikus költeményt. Pedig kénytelen vagyok vele, ha csak nem akarok igazságtalan lenni. Mert ha egy ötven tagú csoportnak negyvenöt tagja eleget tett a minimális követeléseknek és az elenyésző kisebbség makacsul és következetesen vonakodott tőle, hogy teljesítse kötelességét, akkor mégsem marad egyéb hátra. Nem megtorlásul, erre nekem nincs jogom. Nem vagyok bíró, nem szankcióképpen, csak „az eredmény megállapításául” mondom ki az elégtelent. A baj csak az, hogy objektív ítéletemnek mégis van szankciója: a bukás.

Talán ha csak a fiúról lenne szó, el tudnám hallgattatni lelkiismeretemet nyomós okokkal. Neki nem árt, ha még egy esztendő töltsz az iskolában és jövőre megtanulja azt, amit az idén elmulasztott. Igaz, hogy sok ráció nincs abban, hogy miért kelljen a hiányos vagy hiányzó latin ismeret kedvéért az elégséges vagy megfelelő természetrajzi ismeretet is egy álló esztendeig újra „fölfriessíteni”, de a baj nem olyan nagy. A legtöbb esetben ráfér a nebulóra az ismétlés valamennyi tárgyából.

Azonban a gyermek bukása megannyiszor a szülei ház katasztrófája. Ó, a tanítónak úgy kellene látnia, mint Lesage sánta ördögének: leszedni a födelet a házakról és beletekintenie minden gyermeki hajlék belsejébe.

Rajtam megannyiszor végigfut a hideg, köznapokon, nem a beszámolás, az osztályozás idején, lia elgondolom: mily kevéssé ismerem azt a fiút, aki előttem ül s akinek sorsa jóformán az én kezembe van letéve. Ha látnám családjá körében, ahol otthonosan, szabadon, fesztelenül nyilatkoznak meg képességei; ahol leül a zongorához és fantáziál; ahol hálás figyelemmel hallgatják minden elmés vagy elméskedő megjegyzését; ahol egy apa bruta-

litása el-elfojtja a szót; ahol egy özvegyasszony vergődik négy-öt árva nevelésével és rendbentartásával; ahol véres verejtékkal hordják össze a lakás-pénzt és nem telik a fiúnak legújabb kiadású tankönyvekre; ha mindezt, látnám, sok mindent megértenék, amit nem értek így. És talán nem volnék oly abszolúte igazságos, de relative méltányos volnék. És ez is van legalább olyan tanítói erény, mint amaz.

És akkor megjavulna a buktatás statisztikája is. Mert a szédítő számoszlopokból eltűnni ez a tétel nem fog soha, fájdalom. Azért adta kezünkbe az állami rend a hatalmat. Azért tett meg bennünket egyszerre tanítókká és büntető bírakká.

4. A tehetség.

A tanító nem az egyeseké, hanem az osztályé. Mindenki egyenlő jogon követelheti figyelmét, gondját, odaadását; talán a gyöngének még több jussa van a fáradozására, mint az erősebbnek. Előadása pedig körülbelül az átlagnak szól, az átlagos intelligenciának. Azért oly igen nehéz önmagából a legjobbat, a legteltjesebbet adnia, mikor hallgatóságának értelmi színvonalára mindenféle önkorlátozásra kötelezi.

Nekünk is azonban vannak ünnepnapjaink. Amikor megengedjük magunknak azt, hogy csak a legelsőkhöz szóljunk. Csak három-négy kiválasztotthoz. Talán egyhez.

Ezt az egyet már régóta ismerjük, kiszemeltük, megszerettük. Ennek a beszédes szeméből kiolvassuk azt, hogy több, nagyobb, előkelőbb, gazdagabb lélek a többinél. Félénken, szinte szemérmesen közeledünk ehhez a lélekhez, amelyben az értelem nagyobb és szokatlan mértékével együtt bizonyos zárkózott büszkeséget is sejtünk. Nekünk meg fog nyílni, minden szűzies titokzatosságával! És tőlünk

meg fogja kapni táplálékát is, amelyet eddig a homályban tapogatódzva, tikkadt szomjúsággal, mohó éhséggel hiába keresett.

Kézen fogjuk és vezetjük. Időn kívül is vele és okulására vagyunk. Könyveink az ő könyvei, fenköltebb, emelkedettebb, nem a köz részére való gondolataink az ő tulajdonukká válnak. Szeretnők egyszerre, átmenet nélkül fölemelni, fölvenszolni a tulajdon tapasztaltságunk, olvasottságunk, műveltségünk színvonalára. Türelmetlenül lessük napról napra fejlődését. És várjuk, milyen irányban fog kibontakozni kétségtelen tehetsége. Talán festő lesz, vagy szobrász? Jó volna elkalauzolni a Vatikánba és a Villa Borghese-be, a Campidoglio-ra vagy a Louvre-ba, hogy lásson, tanuljon, épüljön és márolholnapra naggyá váljon. Írói vénája van? Elfogult, pártos szeretettel olvassuk minden kísérletét és mégis bíráljuk, korholjuk, javítjuk, csak azért, hogy el ne áruljuk meghatott elragadtatásunkat. Témát keresünk neki, kézzől-kézre adjuk, legmegbízhatóbb barátainknak további jóindulatába ajánljuk. Nincs az az apa, aki a gyöngédségnek, gondoskodásnak annyi leleményével tudná egyengetni fia útját, mint mi igazán tehetséges tanítványunkét.

És aztán letelik az idő. Elbúcsúzunk a kis társaságtól, amely talán nyolc esztendőn keresztül mindennap órák hosszat volt tárgya gondunknak. Elbúcsúzunk a derék közepesektől, akik megtették kötelességüket, a gyöngéktől, akiket a humanizmus valahogyan átsegített a Scillákon és Karibdiszeken, El az úgynevezett „tisztá jelesek”-től is, akiket szorgalmuk, éberségük társaik élére helyezett és az élet talán valahová az utolsó sorba fog eldugni, egy nyugodalmas hivatal szűk látóhatáru révébe.

Csak a tehetségtől nem búcsúzunk el. Érezzük, hogy valójában mind közül csak ez volt tanítványunk. A kapocs nem szakadhat széjjel. Aki valaha

volt tanítványunk, az meg is marad annak. És hü barátunknak, szerető felünknek, atyafinál közelebb álló rokonnak mind a mi tanítói életünk végezetéig.

5. A szülei ház és az iskola.

Így egymás mellé állítva, ezek a testvérfogalmak egészen jól összeférnek — a papiroson. Mint Péter és Pál a naptárban. A valóság gyakran mutatja elszomorító képét és kárhozatos következményeit meddő és oktalan viszálykodásuknak. A szülei ház haraggal tekint, az iskolára ugyan nem, — az leveszi terhe egy részét a válláról és elfoglalja a gyereket, akivel otthon nem lehet bírni, — de a tanítóra. A tanítóra, aki a gyereket szertelen követelésekkel gyötri, a családi élet individuális föltételeivel és körülményeivel nem számol és zordon szigorúságával, természetesen a legtöbbször „igazságtalanságával” bajt, szomorúságot, sőt anyagi kárt is okoz a szüléknek.

Viszont az iskolaember is panaszkodik a szülékre, hogy nem támogatják nehéz munkájában, hogy nem értik meg törekvéseit, hogy az éretlen gyermek előtt meggondolatlanul kiejtett kritikájukkal rontják a tekintélyét.

Vége-hossza nincs az örökös torzsalkodásnak, amelyből haszna nem lehet senkinek, kára mind a háromnak: a tanulónak, a szüleinek, a tanítónak egyaránt.

Az elmélet és az iskolaigazgatás rengeteg sok elmemunkát és jóindulatot tékozolt már arra, hogy ezt a rákfenét kiirtsa. Nagy tisztelettel mind a kettő iránt, mégis kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy fáradozásuk eddig még meglehetősen gyümölcstelen volt. Miért? Szerény nézetünk szerint azért, mert ezt a problémát sem tudományosan általánosító teóriával, sem rendeletekkel nem lehet megoldani. Egyedül csak az értelem és érzés, a he-

lyes tapintat és az ügghöz való lelkes ragaszkodás teljes harmóniájával.

Ha nincs nevelés, amely mélyreható és marandó értékű lehetne a kellő individualizálás nélkül: még kevésbé lehetséges az iskola és a szülei ház egyetértő összhangját megteremteni egyéni eljárás, minden egyes eset külön mérlegelése, kezelése és okos elintézése nélkül.

Természetes, hogy ezt az összetalálkozást két oldalról kell egyszerre kezdeni, ahogy az alagút fúrását is a két végső pontján kezdik, hogy azután a mű sikeres befejezésül a két fúrógép találkozzék. A szülei háznak és az iskolának is egyszerre kellene megkezdenie a kölcsönös közeledést. Itt azonban számolni kell azzal, hogy a tanító rá van nevelve, edzve a rendszeres, okszerű, céltudatos gondolkodásra; hogy az iskola emberei homogén, egy-képzettségű, azonos ideológián nevelt testületet alkotnak. Ellenben a szülék sem megszervezve az iskolához való vonatkozásukban nincsenek, sem ilyen szervezetbe éppen tanultságuk, műveltségük, foglalkozásuk, gazdasági helyzetük nagy különbözősége folytán össze sem hozhatók. A szülei értekezlet együvéhozza őket, de csak egy-két órára. Ebben az időben a tömegpszichológia törvénye szerint támadnak közös érzéseik, szenvedélyeik, vágyaik, talán — amennyire pszichológiai tömegnél ilyenről szó lehet - - eszméik is. De mindezek múltó életűek, az értekezlet széj jeloslzásával véget érnek. Abban bizakodni, hogy az értekezleten fölvetett eszmék megtartják, sőt a gyakorlatban tette is váltják hatásukat, merő önáltatás volna.

Nyilvánvaló, hogy a tanítónak a hatás más eszközét kell keresnie. Hogy megmondjuk nyíltan és fentartás nélkül, amit gondolunk: nemcsak tanítványait, hanem a tanítványok szüleit is nevelnie

kell. És pedig éppoly egyénenkint, ahogy a gyermekeket neveli.

Mondanunk sem kell, hogy ez a szülő-nevelés a tanítói munkának nehezebbik és nem kevésbé fontos része. Már megkezdésénél hatalmas technikai akadály áll utunkban. Mert ugyebár természetes, hogy ez a nevelés csak közvetetten lehet? A gyermek közvetítésével, írásbeli vagy szóbeli üzenet útján való ráhatás értéke egyenlő a semmivel. Csak a négy szemközt való, tüzetes, minden részletre kiterjeszkedő elbeszélgetéstől várhatunk sikert. Már pedig az esetek túlnyomó többségében a szülők elfoglaltsága vagy egészen lehetetlenné teszi az ilyen hosszasan tárgyalást, vagy legalább is nagyon ritkán ad alkalmat rá, és ezzel a két tényező érintkezésének föltétlenül szükséges állandóságát akadályozza meg.

De még ahol a lehetőség meg is volna, a közömbösség, a műveletlen nemtörődömség, a tanító iránt való bizalmatlanság vágja el az útját ennek az érintkezésnek.

A nehézségek szinte leküzdhetetlenül nagyok. És a cél mégis oly fontos, az elérése oly kívánatos, hogy minden áron meg kell birkózni velük. A szülőnek okvetlenül tudnia kell, mit tartunk gyermekéről; és éppenséggel nem elegendő, hogy ítéletünkről csak a merev, számokban kifejezhető, sommás és az egyéni differenciálást nem ismerő osztályzat útján tájékozódjunk. Az osztályozás szükséges rossz, ezzel már rég tisztában vagyunk. De nem értékítélet, mert vannak úgynevezett középosztályzataink, a jó és az elégséges, amelyek a legkülönbözőbb tehetségű, szorgalmú, hajlandóságú és igyekezetű növendékeket foglalják egy kategóriába. Holott még a jeles sem mindig jeles és az elégtelen sem mindig elégtelen.

Ha sok fáradtság, megfigyelés, kísérlet árán eljuttunk oda, hogy beletekintettünk a gyermek ér-

telmi, érzelmi és akarati világába; ha látjuk lelkében e három tényező finom játékát, egyensúlyát vagy valamelyiknek túlsúlyát; ha fölismertük bizonyos irányban mutatkozó tehetségét: akkor elemi kötelességünk, hogy észleleteinket közöljük a legközelebről érdekeltekkel, a szüléssel. Mi értékes útmutatásokat adunk nekik, amelyek döntők lehetnek a gyermek egész életére. Viszont ők becses adalékokkal egészíthetik ki a mi tapasztalásunkat. Rávezetnek a gyermek nyugtalanságának, szórakozottságának, figyelme ár-apályának, hajlama egyoldalúságának, rokonszenvének és antipátiáinak talán szervi vagy csak ideges forrásaira. És ahogy bennünket fölvilágosítanak sok olyanról, amit a gyermek felől mi nem tudhatunk és aminek megtudását a gyermek érdekében hasznosíthatjuk: ők is hozzá szoknak a mi metódusunk nyomán tulajdon vérüknek pontosabb, részletezőbb, okosabb megfigyeléséhez, kezeléséhez, ha kell, gyógyításához.

Világért sem állítom, hogy hosszú tanítói pályám folyamán ezt a végtelenül fontos, gyakran kellemetlen, gyakran kedves munkát minden egyes esetben elvégeztem. Szerettem volna, de nem volt módomban. Budapesti iskolában tanítottam, olyan intézetben, amelynek egy-egy osztályában nem volt ritkaság a hetven tanuló. A hetven diák hetvenféle famíliából származott. Megesett, hogy egy tanítványomat nyolc évig tanítottam, anélkül, hogy a szüleit csak egyszer is láttam volna. A fővárosi embernek sok a dolga, kimért az ideje és az a fölfogása, hogy a gyermeke gondját elvetette, ha egy jóhirű iskolába bedugta.

De másfelől büszkén jegyzem föl emlékeim közé, hogy a szülei házzal való érintkezésnek köszönhettem pályám legszebb sikereit. Vad, vásott, magába-zárkózott, rossz természetű fiúból pompás, egészséges, a maga körében magasan felemelkedő embert

neveltem, neveltünk együtt, a szülék és az iskola. Sokáig elrejtőzött tehetség föl pattant, megnyílt és fölvirágzott a kölcsönös megértés áldó melegében. Nagy, szinte végzetesnek fenyegetődző katasztrófák felhői elvonultak. Kétségbeesett anyák az öngyilkosság örvényének széléről visszakapták gyermeküket. Rossz társaságba került, már-már rothadásnak indult fiút megmentettünk társaságától, a szégyentől, az elzülléstől.

Jóban, rosszban mi szorosan összefogtunk és nagyon sok jót műveltünk. És a jótettnek megvolt a gazdag jutalma. Egész sereg ifjú nőtt fel így körülöttem, nemzedékek tekintélyes láncolata, és mindegyik ma is meghittjének, tanácsadójának, bizalmasának tekint. És ha körülnézek azok sorában, akiket a legnemesebb és legönzетlenebb érzésnek, a barátságunk kötelékével fűztem magamhoz, kétfajta embert találok köztük legsűrűbben, rájuk is vagyok legbüszkébb, bennük is bízhatom meg leginkább: a tanítványaimat és a tanítványaim szüleit.

6. A tanító szíve.

Ami itt következik: fájdalmas vallomás, szívből szakadt sóhajtása egy tanítónak, aki eléggé hosszú és gazdag változatú pályafutásán soha más, mint tanító lenni nem vágyott és nem tudott . . . Olyan tanító, aki elméjének és szívének mindig egész tartalmát tárta az ifjúság elé, fenntartás nélkül, takarékoság nélkül. Ami telt tőle, szegénységéből, fogyatékoságából, azt teljesen odaadta és boldog büszkeséggel látta, ha tanítványai arattak abból, amit ő vetett.

Ez nem érdem és dicsekvéskép említetik e helyen. Szent kötelesség ez. És nem a soraink közé való, aki nem így gondolkodik és nem így cselekszik. Acélnál erősebb, aranynál tisztább veretű lánc fonja össze a tanítót tanítványaival. És ha növendé-

keink ideje letelt, ha szárnyra kelnek, ha elhagynak bennünket és iskolájukat, ez a lánc nem lazul és nem rozsdásodik. Azt gondolom, az igazi tanítónak nincs volt tanítványa. A serdülő ifjú, az egyetemi polgár, a pályakezdő férfi még mindig fölkeres bennünket, ha tette, tanácsra, gyámolításra van szüksége; ha be akar számolni sikereiről; ha örömet akar szerezni boldogulása, emelkedése hírével. A távolság közöttünk ahelyett hogy növekednék az idővel, egyre fogy: most már jó barátok vagyunk, egy érzésűek, egy gondolkodásúak, csaknem egyívásúak. Némelyik világi rangban, méltóságban, hatalomban, vagyonban már rég meg is haladta mesterét, aki a dolog rendje szerint egyszerű és szürke tanító maradt a tanítók között. Mítsem tesz. Mégis megértjük egymást és hosszú délutánokon vagy vidám és kedves estéken el-elbeszélgetünk a régi időről és mosolyogva mulatunk gyermeki emlékeken. És sorra fölvonultatjuk a pajtásokat, akik egyazon osztályban ültek és kiegészítjük egymás tudomását erről is, amarról is. A „tisztá jeles”-ről, aki most valahol vidéken körorvos, a közepesről, aki már messze tart, a gyengébből, aki az életben olyan pompásan megállotta a helyét.

Ó ezek a szemlék, mily szépek és kedvre derítők voltak mind mostanáig! Mily kimondhatatlanul fájdalmasak lettek a háború első kábulatoros napjai óta! Mikor az első hírt kaptam egy nagyon derék, komoly, nemes érzésű tanítványom hősi haláláról. Azóta a lajstrom borzasztóan meggyarapodott nevekkel, amik mélyen bele voltak vésve szívembe. Azóta alig telt el hét, hogy ez a fekete márványtábla egy vagy két új névvel ne gazdagodott volna.

És minden új név új gyötrelmem. Most ismertem meg csak igazán a tanító szívét. Azelőtt, ha tanítványaimat gyermekeimnek szólítottam, éreztem a megindultság melegét, a közvetlenség élő és éltető

elektronosságát: de ez az érzés boldog volt, azért nem is lehetett mély. A mélységét most fogom föl, mikor szenvedéseit érzem. Ó, szent a szülék fájdalma, akik gyermeküket veszítették ei a világ rettentő forgatagában. Fájdalmuk szent és sebük talán soha nem orvosolható. De a mi fájdalmunk élét az teszi oly sebzővé, hogy megsokasodik, hogy napról-napra kiújul, hogy elpusztulni látjuk legszebb vetésünket, hogy kora tél fagya hervasztja el legragygóbb reményeinket.

Egy ország jövődjét épített ük fel az alapra, amelyet hosszas, lelkiismeretes, verejtékes munkával az iskolában megvetettünk. S mintha ez alap ingadoznék, mikor napról-napra egy-egy becses téglá hull ki belőle. Azt hittük szent bizalommal, hogy ezek a fiuk, akiket láttunk napról-napra épülni és szépülni, megizmosodni és kifejlődni, testben és lélekben merészen kibontakozni, föl fogják forgatni a renyhe, tespedő jelent, új vért ömlesztének a rugalmasságukat elvesztett erekbe, új, szebb, munkásabb és épp ezért boldogabb, műveltebb és épp ezért becsültebb Magyarországot fognak teremteni. És ime sorra hullnak el közülök a legkülönbek, mert Ares, a hadiisten nem nagyon válogatós, „Halálharang szól s nem kérdik kinek. S a jónak élte hervadóbb süveghez tűzött virágnál: még beteg se volt, már meghalt.”

De e folyton kiújuló gyászban mégis van két vigasztaló mozzanat. Az egyik az, hogy a szülék megtalálják a tanítót a keserűség óráiban. Megkerekedik, hogy együtt zokogjanak, együtt gondoljanak az elköltözöttre, mert a szülő érzi, hogy gyermeke sorsa intézésében, jelleme formálásában, pályája irányításában mégis csak nagy tényező volt a tanító.

A másik még fölemelőbb, még fenségesebb. Azokban, akik a hazáért véreztek, legnagyobbszerű tanításaink fogamzottak meg. Haláluk monumentuma

tulajdon hősiességüknek, a haza világtörténelmi változásának, a magyar nemzet nagyszerű erőfeszítésének. De dicsőséges emlékjele a mi nevelő oktatásunknak is. Szívünk elkínlódik minden új halálhíren. De tudnunk azt, hogy munkánk nem volt meddő és gyümölcstelen, hogy tanítványaink hivek maradtak hozzánk a legfőbb életprincípium valóra váltásában is, hogy életüket a mi tanításunk szerint cserélték fel önként, fölemelt fővel, szabadon, a köz javáért a dicső halállal: ez balsam a mi sokat zaklatott, nyugalomhoz nem jutó tanítói szívünknek.

(1915)

7. A társadalom nevelő feladata.

Egyre sűrűbben hangzik fel a keserű panasz a napilapokban, a pedagógiai szaksajtóban, a közönség körében, hogy az ifjúság fegyelme, erkölcsi színvonala napról-napra süllyed. Durvaság, engedetlenség, érzésben és gondolkodásban, szóban és tettben elszomorító elvadultság mutatkozik a gyermekekben és félő, hogy az ezerszer elátkozott háború hosszú elhúzódása még vigasztalanabbá és főként még nehezebben orvosolhatóvá teszi ezt a helyzetet.

A panasz sok részben jogosult. A jelenség érthető, sőt természetes. A szülei házból hiányzik az apa, aki normális viszonyok között mégis a fegyelmet, a szigorúságot képviseli. És a magára maradt anya nemcsak gyenge, mint egyébkor, hanem gyengébb, mint egyébkor. Érti elhagyottságának ropant súlyát, gondja-terhe örökös növekedését, a halálos aggodalom és szorongás kínjait. És ha mindez meg nem is csökkentené energiáját, kevesebb az ideje arra, hogy a gyermekeivel foglalkozzék, több a munkája a mindennapiért, nagyobb az elfoglaltsága.

Ily körülmények között fokozott munka, fokozott felelősség hárul az iskolára. Neki kell pótolnia az apa szigorúságát, megenyhítve az anya jóságával,

az apa belátását az anya gyengédségével. Nyugodtan és fölemelt fövel elmondhatjuk: az iskola tudja, az iskola megteszi kötelességét. A tanító és tanítónő küzködik földadata nagy nehézségeivel, érzi rendkívüli munkájának rendkívüli súlyát, de nem hátrál, nem csügged, megbirkózik, ha kell, a lehetetlen-nel is.

Azonban mindent az iskola nem végezhet el. Ahhoz tehetése nemcsak hatalomban, hanem időben is korlátozva van. A gyermek nem tölti el egész napját az iskolai falai közt és amint kiszabadult az utcára, máris fölmentettnek érzi magát hatása alól. És itt kezdi aztán észrevenni a laikus közönség is a gyermekek szokatlan lazaságát, fegyelmetlenségét, talán züllését is. És itt várna ő rá a speciális feladat, hogy cselekvő tényezőként avatkozzék bele a bajba, segítsen megállítani a romlást, visszatéríteni a kis embert a jó útra. És itt mond csődöt a legtöbb esetben a társadalom nevelő funkciója.

A hozzánk legközelebb eső, tehát legtűzetesebben megfigyelhető jelenség van szemünk előtt, amikor e sorokat írjuk: Budapest utcai élete. Ez élet legszomorúbb, legbetegebb tünetei közé tartozik a pesti gyermek szereplése. Hosszadalmas és fölösleges volna erről a tárgyról elmélkedni, még a kórság szimptomáit felsorolni is. Szégyentelen, trágár beszéd és az ezzel rendesen karöltve járó cigarettázás, durva verekedés, gyanús módon szerzett pénzzel játszás, a nyaktörő és elég sűrűn szerencsétlenül végződő ugrálás a villamoskocsikra csak a legfelölbbek.

És a budapesti közönség mintha észre sem venné ezt a szörnyűséget. Oly közömbösen halad el mellette, mintha nem érdekelné. Mintha gyermekded csintalanságról volna szó, nem egy mélyre lehető romlásról. Mintha nem társadalmi kötelességet

teljesítene energikus közbelépésével, hanem a maga uri kényelmét áldozná föl.

Ha már szóba került ez a szomorú dolog, hasonlítsák össze Budapest utcai életét Berlinével, vagy akár Bécsével. Hiszen igaz, hogy ezekben a világvárosokban a felnőttek is egész másként fogják föl a fegyelmet, mint nálunk. De ok az illendőség törvényeit, a közbiztosság szabályait megtartják és megtartatják. Nemcsak magukra érzik kötelezőknek, hanem másoktól sem tűrik el megsértésüket.

A magyar társadalom a háború kitörése óta nagyszívűségének, kimeríthetetlen áldozatkészségének ezer bizonyosságát szolgáltatta és szolgáltatja. Nélküle megbénult volna harcosaink keze és tehetetlenné zsibbadt volna az állam mindenható karja. Az igaz, hogy erre a tevékenységre már szervezve is volt, vagy ha nem, kitűnő vezetés alatt, a tapasztalásokon okulva, lassankint most szervezkedett

Csak ebben az egy pontban mutatkozott a társadalom elégtelennek. Kérő, figyelmeztető szóval azért fordulunk hozzá most, amikor már előtte is világossá válnak közömbösségének következményei. Az utcán járó-kelő nézzen körül, lásson, szemlélődjék és ne restelljen cselekedni ott, ahol veszedelmet vesz észre.

Az nem lehet, hogy míg az apák a csatatereken elvéreztek, a gyermekeik itthon elvaduljanak vagy a villamos kerekei alá kerüljenek. Az anyjuk nem kísérheti őket; a házon kívül lépésről-lépésre. Az iskola elveszti őket hatása köréből, amint elhagyták háza küszöbét. Fájdalom, annyi napközi otthon még nincs, amennyi befogadhatná valamennyit. S ha volna is, estére kelve mégis haza kellene bocsátani védettjeit.

A gyermek ki van szolgáltatva az utcának. És az utca most több izgalommal, újsággal kínálja, mint valaha. Könnyebben csábítja minden rosszra, köny-

nyebben rontja meg az iskola és a szülei ház elültette magvakat. A gyenge palántát, mint a közterek növényeit, a közönség hathatós oltalmába ajánljuk. És méltóztassanak elhinni, ez a palánta megérdemel legalább annyi gondot, éber gyengédséget, mint a legpompásabb rózsafa, vagy akár rhododendron a városligeti rondóban.

S amit e pillanatban a nagyvárosi gyerekről, ennek védelméről mondunk, könnyű alkalmazni a kisvárosi meg a falusi gyermekre is. A magárahagyottság annak is veszedelem s ezt sem csökkenthetjük másként, csak úgy, ha védni igyekszünk minden gyermekei valamennyien. Mindeniket úgy, mintha a mienk volna. Úgy, ahogyan kívánjuk, hogy a mi gyermekünket védjék az itthonmaradók, ha a sors bennünket is megfoszt a családunkkal való együttléttől.

8. Pedagógiai közvélemény.

Budapest székesfőváros törvényhatóságának pénzügyi bizottságában egy befolyásos ügyvéd azt mondta, hogy ha a köztisztviselő csak pénzért szolgál, akkor inkább menjen el napszámba. Köztisztviselőn itt elsősorban a tanítót értette.

A napisajtó élénken kommentálta ezt a fölszólalást és elégtételt szolgáltatott a megbántott tanítósnak. Emelkedett hangú cikkeket olvashattunk rendünk nagyszerű hivatásáról, munkánk nemzetnevelő értékéről, az ellenünk agyarkodó elfogultság szomorú jogtalanságáról. Hálás köszönettel is fogadjuk a nagytekintélyű újságok messze elhallatszó szavát, amely a mi igazainkat védelmezte. De azt hisszük, éppen itt a kellő alkalom arra, hogy a magunk részéről is felpanaszoljuk sérelmeinket. Egy súlyos támadás szenzációjának kellett fölhívni a közfigyelmet az iskola, nevelés, a tanító ügyére, holott talán az ilyen föllépés a priori lehetlenné válnék, ha nálunk kialakult pedagógiai közvélemény volna, ha nem esetről-esetre, hanem állandóan foglalkoznának

velünk és pedig oly irányban és értelemben, ahogy az ügy szent komolysága megköveteli.

A külföld nagy lapjai, amelyeket ma, a lehetetlenül nehéz viszonyok ellenére is éber figyelemmel kísérünk, tisztában vannak azzal, hogy az oktatás ügye politikum, még hozzá a legfontosabbak közül való. A *Times*-nak heti pedagógiai melléklete van, ahol az angol iskolázás mostani válságát napirenden tartják, a jelszóul kiadott takarékoság elvét az iskolára kiterjeszteni nem engedik és a parlamentet a túlzott gazdálkodás veszedelmeire figyelmeztetik. De a többi angol lap is megteszi a mgáét. A *Schoolmaster*-ben, az angol tanítók nemzeti szövetségének kitűnően szerkesztett hetilapjában akárhányszor olvasunk kivonatot londoni és vidéki (Manchester, Leeds, Liverpool, Edinburg stb.) újságok tanügyi cikkeiből, világhírű havi folyóiratok (National Review, Fortnightly Review, Nineteenth Century, Athenaeum, Edinburg Review) nagy terjedelmű pedagógiai tanulmányaiból.

Hogy hova helyezi a német köztudat az iskolát a nemzeti értékek rendszerében, arról világos képet nyújt a nagy német lapok magatartása az iskolázás mindennemű ügyében. A *Vossische Zeitung* néha hetenkint többször is közöl idevágó értekezéseket. A *Frankfurter Zeitung* és a *Kölnische Zeitung* olyan mélyreható dolgozatokat ad pedagógiai problémákról, mint bármely szaklap.

Nem mondjuk, hogy nálunk teljességgel hiányzik az érdeklődés, a fogékonyság az iskola dologi és tanítóinak személyi ügye iránt, de talán nem csalódunk, ha megállapítjuk, hogy ez az érdeklődés nem mindig a szimpátia jegyében született és a fogékonyság nagyobb a hibák, gyarlóságok, hiányok kritikai föl ismerésére, mintsem becsületes törekvésünk jóindulatú és melegszívű méltánylására.

Még fájdalmas emlékezetünkben van a *tanügyi*

bácsi, legnagyobb íróink egyikének ez a torzrajza, amely a tanítót száraz, egyoldalú, merev fölfogású „Schulfuchs”-nak ábrázolta, a gyermek született ellenségének, És még rosszabbul esik visszagondolnunk a *tanbetyár-ra*, egy más jelen publicistánk terminus technikusára, amely talán egy megtévelyedett tanító bűne miatt az egész rendet megbélyegezte és kompromittálta.

Ahol az elsők ily nagyot botlanak, ott a kisebbrendűek természetesen csak tévelyeghetnek. Megeshetik az is, hogy műveltségük nem arányos a ropant felelősséggel járó hatalommal, amelyet a nyilvánosság ad kezükbe: föl sem tudják fogni a tanító és a tanítás értékét és hivatását. Megeshetik az is, hogy a tollforgatókat kellemetlen emlékek idegenítik el az iskolától, amelyben nyilván a tanító hibáján kívül nagyon rosszul, talán elnyomottnak és üldözöttnek érezték magukat.

Nekik nem szól ez a mostani figyelmeztetésünk. De azokkal a lapokkal, amelyek felelős magaslatokról intézik és irányítják a magyar közvéleményt, nagyon szeretnők megértetni: foglalkozzanak többet és melegebb megértéssel az iskola ügyével. Kísérjék figyelemmel a modern pedagógiai törekvéseket. Hallgassák meg a gyermektanulmány gyönyörűen fejlődő diszciplinájának legújabb eredményeit. És higgyék el nekünk, hogy amit a nagy Herbert Spencer a nevelésről szóló korszakos művében jámbor óhajtásként kívánt, annak nagy részét mi már valóra is váltottuk.

Az iskola nem kínzókamara többé, hanem nap-sugaras, derűs otthon, a fővárosban és vidéken a szegénység gyermekeire nézve valóságos paradicsom a nyomorúságos, sötét, bűzös pincelakás vagy udvari szoba után. És a tanító nem inkvizítora, hanem barátja, atyja a növendékeinek, tele türelemmel, jószággal, szeretettel, megértéssel. És a tanítás nem a

fejlődő elme békóba verése, hanem szabad és vidám munka, amelynek tárgyait és fokozatait hozzá-
szabjuk a gyermek vágyaihoz, hajlamaihoz, egyéni-
ségéhez.

A gyermek felé ezer rejtett zugból közeledik az ólálkodó veszedelem: a kísértés, a csábítás, a bűn. Ma ottlhon nincs apja, aki megóvná, megvédené, ha kell, megbüntetné. És talán egész nap munkában van az anyja, akit különben is megkeményített a nélkülözés, közömbössé tett a kemény dolgozás, elsorvaszt a bánat az ura után. A tanító apja a gyermeknek. A tanítónő anyja. És pedig gondos, szerető, szigorú, de igazságos anyja.

Dolgozunk a roskadásig. De éppen mert úgy megsokasodott és megsúlyosodott a munkánk, azért van szükségünk minden jó lélek segítségére. És szükségünk van arra, hogy tudja az egész világ, miben fáradunk, mit sikerült megvalósítanunk, hol vannak tehetségünk határai. Ebben pedig legfő gyámolítónk a közvélemény és hivatott szerve lehet. A szervezett közvélemény a sajtó. Ha majd ez a maga egészében — mert tiszteletreméltó kivételek máris vannak — meilénk áll, ha bátorít, buzdít minket, ha felvilágosítja a közönséget, ha kiirtja belőle a mélyen meggyökeresedett előítéleteket: akkor öröm lesz dolgozunk, mert eleve is biztosak leszünk fáradozásunk eredményéről.

Nem szeretnők, ha félreértenének bennünket. Mi nem a személyek, hanem a tárgy részére kérjük ezt a megbecsülő figyelmet. Személy szerint hozzá vagyunk szokva a szerénységhez, a névtelenséghez, a szegénységhez. Minket nem bánt a nagyzó téboly. Ellenben semmi közfigyelmet és érdeklődést, tisztességet és hangsúlyt nem tartunk túlságosnak ott, ahol a magyar nemzet jövődjét munkáló magyar iskoláról van szó.

9. A tehetség védelme.

A hosszú háború megtanított bennünket arra, hogy megbecsüljük mindazokat az értékeket, amelyekkel eddig gondtalan prédaságunk nem törődött, amelyeket az útszélen hagyunk heverni. A többtermelés jelszava a múlt bűneire való emlékeztetéssel követeli a föld javainak bőségebb, okosabb, gazdaságosabb kiaknázását. Szántóink, réteink, legelőink, gyümölcsökertjeink csak úgy kiáltanak többtermelés után, mint a föld méhében szunnyadó nemes feme, drágaköve, még drágább szene ennek az áldott országnak.

De ez az ország áldott azért is, mert példátlanul gazdag mindennemű tehetségekben. Szellemének talaja épp oly termékeny, mint földje. A szellemi többtermelés ma már szintén jelszó, amely kezdi felrázni az örökké szunnyadókat, meggyőzni a kételkedőket, tette bírni a renyhéket: dolgozzunk, hasunk, minden képességet szabadítsunk meg békőtől, csiszoljuk a durva követ, hogy beleilleszthessük egy nagy, művelt, gazdag nemzet harmonikus épületébe.

Mi ennek az épületnek legnagyobb ékessége? A tehetség. A tehetség, amely újat, eredetit és nagyot alkot akár a művészetben, akár a tudományban, akár a gyakorlati élet bármely ágazatában. De mit kell tennünk, hogy e ritka kincsből egyetlen szemernyi se vesszen el, hogy a tehetség el ne zülljék, vagy helytelen irányba ne tereltessek. mielőtt kifejlődött volna? Az első teendő a tehetségnek idejekorán való felismerése. Ez a nehéz, komplikált és nagy felelősséggel járó munka úgyszólván teljesen és kizárólag reánk, tanítókra hárul. A szülei ház a legtöbb esetben ezer okból nem alkalmas arra, hogy felismerje és értékelje a tehetséget. A tanítónak, aki a képzőben pedagógiát és pszichológiát tanult, tehát sokkal

többet lud a szülőknél, magának is a legnagyobb óvatossággal és gondos készüléssel kell hozzáfognia ehhez a kényes, fölötte kényes tárgyhoz: a tehetséghez.

Hálásak vagyunk mindenkinek, aki c részben útbaigazít bennünket, aki avatott kézzel, tudományos módszerrel, biztos ítélettel kalauzol ezen a még töretlen ösvényen. Ilyen kalauz dr. Révész Géza egyetemi tanárnak tanulmánya, amely a tehetség korai fölismeréséről szól és a kérdést minden oldalról megvilágítja.

A tehetségnek, a talentumnak az az ismertető jele, a jellemző vonása, a kritériuma, hogy új, eredeti és egyúttal értékes művet hoz létre. Ezeknek a követelményeknek a gyermeki alkotás — ha ugyan ezt lehet egyáltalán alkotásnak nevezni — nem felel meg. A gyermek lehet tehetséges anélkül, hogy tehetség volna.

A vizsgálat tárgya az, hogy tehetséges volta milyen irányú, mire mutat különösebb hajlomot; még inkább pedig és elsősorban az, miben nyilvánul lehetőségessége. Az ilyen gyermek intelligens a szónak a megszokottnál jóval tágabb értelmében; van benne intuíció, van kezdeményező képesség és magatartása a környezettel, a természettel szemben önállóbb az átlagosnál. A tehetség irányát kipuhatóljuk a gyermek érdeklődésének irányából, ha ez az érdeklődés tartós, állandó jellegű, ha belülről fakad és nem külső benyomásokból, befolyásokból (szülői kényszer hatása, utánpótlás stb.) támad.

A különböző tehetségek különböző életkorban jelentkeznek; fejlődésük pedig nem folytonos, hanem bizonyos hézagokat, megszakításokat, pauzákat mutat. A gyermekkorban mutatkoznak azok a tehetségek, amelyek az érzelmi és ösztönélettel a legszorosabb kapcsolatban vannak, a szellemi élettel leg-

lazább összefüggésben állnak. Ezek a művészi és technikai képességek. Itt azonban nagy óvatosságra van szükség.

A gyermeket nem jó már zsenge korában egészen speciális irányba terelni, mert ez megakaszthatja általános fejlődését, megzavarhatja szellemi egyensúlyát, sőt megronthatja egész szervezetét. Várjunk ezzel a speciális kiképzéssel addig, amíg a kritikus gyermekkor elmúlt és az erősebb, ellenállóbb, keményebb anyagból, összetevődő ifjúkor kezdődik. Csak a legrendkívülibb esetekben szabad csodagyermeket nevelni; de az ilyeneknél úgymint hiába volna minden elővigyázat. Ilyen csodagyermeki jelenségekkel eddig csak a zenében találkoztunk; de ezek is rendszerint virtuózok, nem művészek. Bámulatos technikájuk van, de önállóság és eredetiség a zeneköltő érzéseinek és eszméinek tolmácsolásában alig található náluk.

A tehetség vizsgálata fontossá válik az ifjúkorban. Tizenháromtól a huszadik életévig bontakozik ki a fejlődő lélekben a talentum: legkorábban a zenei; minden eddig ismert nagy muzsikusi talentuma még ifjúkorának lejárta előtt jelentkezett, de alkotóerejük teljes kialakulása jóval későbbi időpontra, a húszas és harmincas évek közé esett. A képzőművészetben nem érnek meg ily hamar a tehetségek. Az irodalomban, beleértve a költészetet is, még később jelentkezik a valódi talentum. Petőfi típusa a ritkaságok közé tartozik; és valóban értékes dolgait ő is huszadik évének betöltése után kezdte írni.

A tudományos tehetség természetesen még később mutatkozik. Egyedüli kivétel a matematikai tehetség. Ez korábban mutatkozik és gyorsabban is fejlődik bármily más művészi, tudományos vagy gyakorlati tehetségnél. E különösnek látszó jelenséget a matematika természete magyarázza. A

mathematika mutatkozik először az ifjúnak a tiszta, elvont elmélet formájában. A matematika önmagából merít és nem függ az előzetes tapasztalástól, megfigyeléstől, kísérlettől, mint a természettudományok, nem követel jártasságot az életben, mint a filozófia és művészet.

Hogy megállapításunk a tehetségre vonatkozólag biztos legyen, ahol zenei vagy képzőművészeti tehetséget ismertünk föl, ott a végleges döntéshez az illetékes művész véleményét is meg kell kérdeznünk. A szakértő pszichológus a művészi szemponton kívül a fejlődési és pszichológiai szempontokat is érvényre fogja juttatni.

A tanító, a művész, a pszichológus egymással karöltve, egymást kölcsönösen támogatva fogják elvégezni a tehetség fölfedezésének, osztályozásának és irányításának hármaskörét.

A tehetséget nem elég fölismerni: azt meg is kell védeni. Ne bízzuk magunkat a régi közmondásra: a tehetség úgyszólván utat tör magának. Utat tör, de mire elérkezik az érvényesülés küszöbéhez, már fölládozta energiájának jókora részét az éhezésben, nélkülözésben, az aggságoskodó szülék ellenállásának megtörésében, a mostoha körülményekkel való kemény küzdelemben.

A tehetségek fölszabadítása a nemzet szellemi erőinek fölszabadítása. De a fölszabadító, megváltó munkának szükségszerű előzménye a tehetségeknek idejekorán való fölismerése.

10. A testi fenyítés.

A józan és kritikus Lessing Gotthold Ephraim a Hamburgi Dramaturgia tizenegyedik darabjában ugyancsak keményen pörbeszál Voltaire-rel, a tragédiaíróval, aki *Sémiramide* című szomorújátékában az özvegy királyné elhunyt férjének szellemét lépteti föl. „Gondoljuk el csak ezt az egyet: fényes

nappal a birodalom rendéinek gyülekezetében, mennydörgéssel jelezve lép ki Voltaire kísértete a sírjából. Hol hallotta Voltaire valaha, hogy kísérletek ily vakmerők?”

A józan és kritikus Lessing Golthold Ephraim sokban megelőzte korát, talán századokkal. Hiszen ő írta a Bölcs Náthánt, a türelmességnek, a kölcsönös megértésnek és felebaráti szeretetnek ezt a csodálatosan mély és tiszta zengésű himnuszát. De itt, úgy látszik, rossz prófétának mutatkozott. Mert íme, pont százötven esztendővel azután, hogy az imént idézett sorokat leírta, megjelent egy kísértet. Megjelent fényes nappal, a birodalom rendéinek gyülekezetében. És senki meg sem riadt láttára. Senkinél; haja élére nem szökkent, mint amikor az idősebb Hamlet járt föl teljes fegyverzetben kísértetni az élőket.

A német birodalmi gyűlésben egy képviselő szóvá tette a gyermekek bűnözésének ijesztő növekedését. És erre fölállt Schmidt közoktatásügyi miniszter és azt mondta, hogy az aggasztó kórtünet már őt is gondolkodóba ejtette és megérlelte benne azt a meggyőződést, hogy ha már semmiféle más nevelési eljárás nem vezet célhoz, akkor a testi fenytéstől sem szabad visszariadni.

Nem kísértetjárás ez vérbeborult, de mégis csak felvilágosodott napjainkban? Megtapogadjuk magunkat, hogy érezzük: ébren vagyunk-e, vagy álmodunk? Tehát Németországban, ahol Leibniz mosolygó optimizmusa támadt, ahol Lessing tanított, ahol Goethe élte le szent és szépséges harmóniában, gyönyörű emberméltóságban hosszú és nemes életét, ahol Schiller rajongott ideálokért, ahol Heine és Börne döngették a sötétség kapuit, ahol Kant ujjáalkotta a gondolkodást, ahol Herbart és Ziller nevelt, ahol Rhein és Neumann és William Stern és megannyi más soha ki nem alvó szövétneket gyűj-

tott, a haladás, a tanulás, a jóra való nevelődés fáklyáit: ebben a Németországban ma nem tudnának más módot ajánlani a fejletlen gyermeklélek vezetésére, fegyelmezésére, megjavítására, mint a botot?

Igaz, hogy a miniszter a testi fenyítést *ultima ratio*-nak mondotta és különösen hangsúlyozta, hogy csakis akkor vehető igénybe ez a büntetési fokozat, ha már semmiféle más nevelési eljárás nem vezetne célhoz, és hogy még ekkor is nagyon mérsékelt módon kell vele élni; mindamellett attól tartunk, hogy a miniszter kijelentése, még ebben az enyhe formában is, könnyen adhat félreértésekre alkalmat. Mert vegyük a dolgot először a reális oldaláról. A botnak két vége van. Az egyik a gyermek testét sújtja, a másik a tanító kezében van. Hát akad tanító, aki erre a pribék munkára vállalkozik? Aki annyira lealacsonyítja szentséges hivatását, hogy a gyermeknek ne atyja, barátja, védője, hanem brutális bántalmazója legyen? Ha van ilyen, — mint ahogy minden társadalmi osztályban, rendben, foglalkozás körében vannak szánnivaló, eltévelyedett lelkek — mi ezeket magunkhoz hasonlóknak el nem fogadjuk. De azt hisszük, oly kevesen lesznek, hogy reájuk ezt a nem egészen új, de hál' Istennek kihalóban lévő módszert alapi tani fölötte nehéz lesz. A tanítók óriási többsége önérzetesen, humánus hivatása teljes tudatában el fogja utasítani még azt a föltevést is” hogy végrehajtója legyen a testi fenyítésnek.

Mert a tanító tudja, hogy a gyermek — ember.. És az ember az Úr képe mása. Azt meggyalázni senkinek sincs joga. Nincs földi hatalom, amely minket erre rákényszeríthetne; nincs vallási parancs, amely ezt követelhetné tőlünk. És ha a földi hatalmasságok új törvénnyel, új rendelkezéssel mégis rá akarnának bírni: ellenük szegezzük Isten élő tilalmát, a tízparancsolat szavát, a lelkiismeretünkben élő örök

törvényeket, amelyek mind azt mondják: ne bántsd a gyermeket!

Igen ám, de erre a kategorikus tilalomra válaszul felhangzik két ellenvetés is. Az egyik az, hogy a baj mégis megvan: a gyermekek az apai szigorúság, az apai felügyelet hiányában elvadulnak; tiszteletlenek az anyjukkal; nem respektálják a tulajdont; háborgatják a köznyugalmat; félrevezetve, talán megmértelyezve a modern ponyvakönyvektől és a még modernebb hímepektől, szövetkeznek egymással lopásra, sőt rablásra és betörésre is. Az eddig alkalmazott fegyelmi módszerek elégteleneknek bizonyultak, tehát nyilván drasztikusabbakra van szükség.

Mi pedig ennek ellenében azt mondjuk: nem a módszerben van a hiba, hanem vagy az alkalmazásban, vagy alkalmazójában. Vannak, mindig voltak, a háború előtt is, háború nélkül is bűnöző hajlamú gyermekek. Ezek egy külön embertípus szerencsétlen bélyegzettjei. Egy típus, amelyet a nagy Lombroso az *uomo delinquente* nevével jelöl meg. Arra valók a javítóintézetek és más rokoncélú intézmények, hogy ezeket a boldogtalanokat befogadják és a maguk külön methodusa szerint megjavítsák és a társadalomnak visszaadják. Már most elképzelhetetlen, hogy a háború megszorította volna a született bűnözők számát. Hisz ez tiszta képtelenség. Ezek a gyermekek akkor születtek, és pedig akkor születtek született bűnösöknek, amikor még a háborúnak híre sem volt. Az ő öröklött gonoszságuknak, terheltségüknek a háborúval nincs semmi összefüggése. A többi, a háború óta mutatkozó és egyre növekvő plusz — alkalmi bűnöző. Nem megrögzött, nem természetlőtől rossz. Hiszen Schmidt miniszter is maga mondotta, hogy a legtöbb bűneset, amelyei az iskolásgyermekek elkövettek, a jelenlegi élelmezési nyomorúsággal van összefüggésben. Nem látjuk

át tehát, miért nem lehetne hatni rájuk jó szóval, türelemmel, példaadással, szeretettel, ha kell, szigorúsággal is, de a szónak, az arcnak, a gesztusnak szigorúságával és nem — bottal.

A másik ellenvetés, amelyre szintén el vagyunk készülve, a következő: a tanítónak ma az apát kell helyettesítenie; az apát pedig a törvény, az erkölcsi világrend, a jogszokás mind felhatalmazza a testi fenytetésre; és „egy pofon a maga idején ...” Helyettesítse a tanító az apát sok mindenben; menjen el itt az önfeládozás határáig; adjon idejéből, erejéből, meleg szívéből, okos érdeklődéséből, amennyit csak adhat. De az apa helyett ne verje a gyermekeket. Végre ő az apát sokkal fontosabb ügyekben sem helyettesítheti: nem kereshet a gyermekekre, nem kárpótolhatja az anyát a férj távollétéért vagy elvesztéséért, nem ülhet az asztalfőre a gyermek otthonában, hogy ott oktasson, példázzon; miért éppen az apa botját vegye a kezébe, talán ott, ahol maga az apa sohasem nyúl a bothoz?

Mert hiszen az az „egy pofon a maga idején ...” szintén egy rég letűnt világ pedagógiájának szerencsésen elavult tantétele. Láttunk mi már nem egy boldog családot, ahol a leányok viruló hajadonokká serdültek és soha életükben nem érezték a testi fenytetés állítólagos áldását; ahonnan derék és daliás ifjak keltek szárnyra, akik az apai kéznek csak simogatását, bátorítását, erős irányítását érezték, durva ütését soha.

Mi ennek a boldogságnak a titka? Mi az igazi nevelésnek egyedül helyes módszere? Mi az, ami el-lágyítja a legkeményebb, legmegátalkodottabb gyermek szívét is, hogy hajlítható viasszá válik, holott előbb kemény sziklatömbnek látszott? Kérdezzük meg Pál apostolt, a kereszténység lánglelkű terjesztőjét és szervezőjét, aki a korinthusbeliekhez írott

gyönyörű levelének tizenharmadik részében adta meg rá a feleletet:

„Ha embereknek vagy angyaloknak nyelveken szólnék is, a szeretet pedig nincsen én bennem, olylám lettem, mint a zengő érc és a pengő cimbalom. És ha jövendőt tudnék is mondani és minden titkokat és minden bölcsességeket tudnék is; és ha egész hitem volna is, úgyannyira, hogy a hegyeket elvinném helyéről, ha szeretet nincs én bennem, semmi vagyok. És ha minden marhámat a szegények tápláltatásokra költenem is s ha testemet a tűzre adnám, ha szeretet nincs bennem, semmit az nem használ nékem. A szeretet hosszútűró, kegyes a szeretet, nem irigykedik a szeretet, nem cselekszik álnokul, nem fuvalkodik fel. Nem cselekszik éktelenül, nem gerjed hamar haragra, nem gondol gonoszt. Nem örül a hamisságnak, örül pedig az igazságnak. Mindeneket elfedez, mindeneket hiszen, mindeneket reményi, mindeneket eltűr.”

Ha választanom kell a birodalmi gyűlésen elhangzott nevelési módszer és Pál apostol módszere között: én habozás nélkül az apostolnak szegődöm tanítványául. És ha azt kérdezik tőlem, a kettő közül ki az élő, ki a holt: azt felelem rá, a szeretet Evangéliumának hirdetője él és örökké élni fog; a testi fenyítés után sóvárgó pedagógus pedig kísértet, aki fényes nappal, a birodalom rendéinek gyülekezetében jár felriasztani az élőket.

11. Szegény ember fia az iskolában.

Egy örömtelen, szürke, szomorú gyermekkor-nak most már ködös gomolygásából néha egy kép válik ki ijesztő élességgel. Hideg novemberi nap van. Együtt ülünk az iskolában, zsibongva, vagy kis könyvünkben lapozgatva, a várakozásnak mai-megszokott feszültségében. A tanító belép. A kezében valami szokatlan, ismeretlen írást látunk,

amelynek képzetét nem tudjuk hozzácsatolni meglévő képzeink szűkös készletéhez. Amint az asztalhoz leült és megszólalt, a hangjában is van valami szokatlan, ismeretlen, amitől megijedünk. Máskor csupa melegség volt, csupa biztatás, bátorítás, még ha a gyengékhez vagy „rosszakhoz” szólt is. Most merő hideg formáság és előkelőség. Úgy rémlik, mintha előkelőségből, fontossága tudatában, orrhangon beszélne.

— Álljanak föl azok a fiúk, akiknek télikabátra, ruhára, csizmára van szükségük. Aztán jöjjenek ki névsor szerint és mondják be, amire szükségük van. Jótékony urak és hölgyek pénzt tettek össze, hogy a szegény iskolásgyerekeknek ruhát és csizmát adjanak. Köszönjétek Istennek, hogy ilyen jó szívet adott nekik és köszönjétek meg a jó embereknek, hogy gondoskodtak rólatok.

A szegények — ismertük őket jól — sorra kivonultak és ki bátran, ki szégyenlősen mondta be: mire van szüksége. A legtöbbnek bizony mindenre. A sor most a legszegényebbre került. De a gyermek nem mozdult. A tanító már várta, hogy jön. Nagyon szerette, mindig kitüntette: jó diák volt és csendes viseletű, csak túlságosan érzékeny, hamar sírásra állt a szája. A kivonulás mozgalma megakadt. A gyermek még mindig a padban ült.

— Hát te? — kérdezte a tanító a gyermek felé fordulva és nevéen szólította. Megint hivatalosan és ridegen. És ötven kíváncsi szem, mint ötven pióca tapadt a boldogtalan gyerekre, hogy kiszívja a szemérmét, a fejledező önérzetét, a büszkeségét. A gyermek fölállt:

— Köszönöm szépen, nekem nincs szükségem semmire.

A tanító közömbösen vállat vont, a fiúk összehogtak. A vékony, rongyos kis ruhája, a tiszta, de

kopott, elhasznált fehérneműje, a rossz félcipője ugyancsak rácáfolt a gőgös vallomásra.

— Jól van. Én nem kényszerítlek, hogy elfogadd.

És azon a télen különösen kegyetlen hidegek jártak. És azon a télen a fiú csakugyan megbetegedett, mert nem volt rendes gúnyája, csizmája.

Harminchat esztendő telt el azóta. Most vitatkozzunk arról, kinek volt igaza? Ne vitatkozzunk róla. Mert aki előtt nem világos ennek a gyermeknek finom érzelmessége, gyengéd büszkesége, nemes önérzete és tanítója eljárásának legalább is vigyázatlan, mert sommás általánosítása, az egyénnel nem törődő volta: azzal mi egymást hogyan fogjuk megérteni?

Ha a tanító, aki negyedik éve foglalkozott azzal a fiúval, csak egy kevésbé ismerte volna tanítványát, ha talán négy szemközt magához rendeli vagy az egész osztály közössége előtt fölvilágosítja okos szóval és szeretettel: akkor az a gyermek boldogan fogadta volna el a jó emberek kegyes ajándékát.

A tanító nem vétett, csak sablonok szerint cselekedett. És éppen ezt az egyet nem volna szabad az iskolában. Legkevésbé az iskola szegényügyében. Ez külön fejezet, mely ma eleddig nem sejtett jelentőségre emelkedett. Megérdemli, hogy némi figyelmet és meg gondolást szenteljünk neki. Soha az iskolának nem volt annyi szegénye, mint most van és a közel jövőben lesz. Soha a tanítónak nem kellett oly világosan látnia, mit kell és mit nem szabad e téren tennie, mint manapság.

*

A szegényügy, a szegények gyámolítása társadalmi jelenség, amelyre épp úgy érvényesek a szociológia törvényei, mint bármely más e nemű je-

lenségre. A szegénynek joga van a támogatásra, hogy megélhessen. S mivel minden jognak az egyik oldalról megfelel egy kötelesség a másik oldalon: a lársadalomnak kötelessége a szegény gyámolítása. Csak ha így, ily szorosan és szigorúan fogjuk föl a dolgot, hogy a szegények gyámolítása a társadalom kötelessége, csak így óvhatjuk meg a szegénygyámolítást az egyesnek szeszélyétől, jó vagy rossz kedve esetlegeitől, kényelemszeretetétől. Különbö is emberhez méltóbb, tehát emberségesebb, ha a szegényre nézve megkönnyítjük a támogatás elfogadását azzal, hogy ehhez joga van. (Simmel.) Az alamizsna megaláz, a kötelességérzetből magunkra rótt adó elfogadása semmi esetre.

Azonban a társadalomban megvan az a hajlandóság, hogy minden szentimentalizmustól függetlenül, tárgyiasá tegye az embernek az; emberhez való, tehát szociológiai kapcsolatait. A szegénygyámolításban fontosabbá válik az adakozó, kötelessége, mint az adományt elfogadó joga. A keresztény alamizsnálkodásban pl. nem az volt a fontos, ki kapja az alamizsnát, hanem, hogy az adakozó a lemondást gyakorolja a krisztusi tanítás értelmében: add a te jószágodat a szegényeknek. Természetes, hogy ennek a fölfogásnak csakhamar káros következményei mutatkoznak. Az alamizsnálkodó nincs tekintettel arra, akinek az alamizsnát adja, nem is törődik vele, szükség van-e rá, hisz nem amannak kedvéért ad, hanem önmagáért, a lelki üdvösségéért. Elszaporodnak a koldusok, valóságos mester-séggé, csaknem céhrendszerű iparrá lesz a koldulás, különösen a templomokban és a templomok előtt.

Amint a szegényügyet aztán megszervezik, hogy megszüntessék az ilyen visszaéléseket, akkor megint egy új jelenség áll elő. Most a szegényt azért gyámolítják, hogy a társadalmat megóvják a pauperizmus szélső formáinak forradalmi hatásától, a közegész-

ségügyet a szegénységgel járó szenny veszedelmétől, az inségben születettek degeneráltságának az egész lakosságra, az egész társadalomra káros következéseitől. Tehát megint nemi a szegény miatt történik mindez. Az ő személye itt éppoly közömbös, mint az alamizsnálkodás. Ahogy a kéregető koldusra rá nem néznek, úgy nem törődnek a ke-rületekbe beosztott, gyámolításra szorult szegény-nyel sem egyéenként. A szegénység ellen folyik a harc, nem a szegény érdekében. A harc célja nem a javak egyenlőségének megteremtése, a mostani nagy egyenlőtlenység megszüntetése: hisz a tehetőtől nem vesz el, a szegénynek nem ad annyit, hogy akár az egyiknek, akár a másiknak vagyoni állapotában lényeges változás történék.

A modern társadalom és a szegényügyre vonatkozó törvényhozás is úgy fogja fel a helyzetet, hogy az államnak kötelessége a szegényt gyámolítani, ellenben a szegénynek nincs joga ezt a gyámolítást követelni. Hanem igenis az adózó polgárnak van joga követelni, hogy őt a szegénység ne zaklassa. A szegényügy intézésébe, a szegényügyi intézmények vezetésébe, ügyvitelébe, igazgatásába a legközelebből érdekeltnek, a szegénynek nincs semmi beleszólása. Még a legdemokratikusabb kormányzott országokban sincs. Ha az államnak közérdekből egy lápvizet le kell csapolnia, akkor nem kérdi meg a lápvizet, miképpen járjon el. A pauperizmus, a végletes szegénység ilyen kártevő lápvíz. (Simmel.) Az 1842-iki porosz szegényügyi törvény elrendeli, hogy ha egy szegénynek tehetős rokonai vannak, azoké a kötelesség, hogy ezt gyámolítsák. De ez sem a szegény érdekében történik, hanem az állam jáváért, így az állam megmenekül tudniillik az ilyen szegény ember eltartásának költségétől. Azzal a törvény nem gondol, hogy a gazdag embert rászorítsa erkölcsi kötelességének teljesítésére, szegény atya-

fiainak támogatására. Ez az erkölcsi szempont az államot nem érdekli.

És mégis a szegény ember egyúttal polgára az államnak, tagja a közösségnek, nem lélektelen persely, amelybe a gondtalan adakozó bedobja alamizsnafillérjeit. A szegény, ha még tud dolgozni, hozzátartozik az iparágát üzökhöz; tagja egy vallásfelekezetnek; van családja, rokoni köre; van otthona. Ellátásáról tehát vagy módosabb kartársai, vagy az egyház kegyes alamizsnáldói, papja, hívei, vagy családtagjai, vagy a község, amelyben él, tartoznak gondoskodni; vagy végre mindezek híjában a legfőbb közösség, az állam. Mert a létminimumot mindenki részére biztosítani kell, ahhoz minden élő embernek élő joga van.

A szegényügynek ez a szociológiai jelentősége, amelyet a több helyen idézett Símmel György klaszrikus könyve nyomán világítottam meg, föltárja azokat a motívumokat, amelyek a közösséget vezetik a szegényekről való gondoskodásban. Jó, ha ezeket az indítékokat a maguk tiszta tudományos értéke szerint ismerjük. De ebből az okfejtésből is megérthetjük, hogy a szegény mégis csak ember és vele úgy kell bánni, mint emberrel.

Nemes hivatásunk megköveteli tőlünk, hogy tettekre kész részvétünkkel mindig a szegénynek, az elnyomottnak, a gyengének oldalán álljunk. A szegény gyermek kétszeresen gyenge: egyszer azért, mert szegény, egyszer azért, mert gyermek. És a háború, fájdalom, megsokszorozta a szegény gyermekeknek eddig is népes táborát. Óh, az árvák száma máris légió és ez a hadsereg olyan ijesztő arányban nő, ahogy a túlvilágon tolonganak a harcban elesettek szellemei.

Legyünk a szegény kicsinyek dolgában belátók. Értsük meg, hogy ha fölruházzuk, ha tápláljuk, ha

segítjük őket, akkor sok olyan bajnak vesszük elejét, amely az egész társadalmat sújthatja vészes következményeivel. De ne nézzünk el a fejük fölött. Ne tekintsük lápvíznek, amelyet le kell csapolnunk. Ne legyünk ridegen belátók, hanem gondolkodjunk és gondoskodjunk róluk a szívünkön keresztül. Vegyük észre eltitkolt könnyeiket, védelmezzük szemérmességüket, amely a legnemesebb forrásból fakad, kíméljük érzékenységüket, lássuk bennük az érző és vérző szívet és ne intézzük el rideg akta gyanánt az irgalmasság cselekedeteit.

Gondoljunk vissza az én tanítómra, aki ridegen lajstromozta, névsor szerint osztálya szegényeit; és az én szegény kis diákomra, aki rongyos, vékony, foszlott gúnyájában, lyukas félcipővel a talpán, égő arccal és kiszáradt torokkal felelte a tanító kérdésére:

— Köszönöm szépen, nekem nincs szükségem semmire.

Hűség és hála.

— A nevelés problémáiból. —

I.

Oktatás és nevelés, a mi kerföladatunk, pályánk hosszú történetében untalan versengtek egymással az elsőségért. Idealisztikus korok követelték a nevelés primátusát, az értelem, az érzés, akarat harmonikus fejlesztését, a kedély kincseinek föltárását. A realizmus az ismeretek mennél gazdagabb, szabatosabb és behatóbb közlésére veti a súlyt és arra utal, hogy csak a praktikus tudás igazíthatja el az iskolából kikerülő ifjakat az életben, *non scholae, sed vitae . . .*

Önvédelem, diadal, béke, hősiesség, önfeláldozás, szeretet . . . száz meg száz gyönyörű eszme és érzés teszi izzóvá napjaink levegőjét. Ez eszmék hevéletében az iskolától megint legfőként eszményi munkát követelnek, a nevelés nagy munkáját. Az itt

következő sorokban a nevelésnek két ilyen különálló, de egymással szorosan összefüggő fejezetével fogunk megpróbálkozni.

Hűségre és hálára kell nevelnünk tanítványainkat. És itt nem gondolunk — legalább is nem elsősorban — az iskolához való hűségre, a tanító iránt való hálára. Különben is a kettő szorosan kapcsolatos; és a köztapasztalás szerint, ha a gyermeki lélek fogékonnyá nevelődött erre a két érzésre általában, akkor az iskola és a tanító is biztosan le fogja aratni a maga részét. Hosszú tanítói pályámon megtanultam, hogy a szeretet az egyetlen érzés, amely szeretetet szül, ami épp oly természetes, mint az, hogy csak sasok nemzenek sást és hogy a gyáva nyúl nem szülhet niíbiai párducot. Ha a tanító a lelkét adja, lelket kap cserébe, és pedig nem az oktatás, múltó óráira, hanem hittel vallhatom: az egész életre. Aki tanítványom volt, az deresedő fővel is tanítványom maradt, megbecsülésben, respektusban, hűségben, hálában.

Hogy azonban a tanító sikeresen nevelhesse tanítványait hűségre és hálára, ahhoz nem elegendő, ha ő maga ösztönösen érzi ezeket az érzéseket; az irányításhoz, a neveléshez szüksége, van arra is, hogy önmagában világossá, tudatossá tegye szerepüket, jelentőségüket, speciális minémőségüket a közösség szerves életében, szociológiai értéküket.

Simmel György, a jeles német filozófus és szociológus, nagy összefoglaló munkájában (*Soziologie, Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*-, Leipzig, 1908) külön fejezetet szentel a hűség és hála szociológiájának. Szerinte a hűség nélkül a társadalom egyáltalán nem állhatna meg mai formájában. Azok a tényezők, amelyek összetartják, önérdek, szuggesztió, kényszer, idealizmus, mechanikus megszokás, kötelességérzet, szeretet és tehetetlenség, mind nem óvnák meg a társadalmat a

széjjelrobbanástól, ha valamennyit ki nem egészítené a hűség. A hűség mindig egy más érzést pótol, amely maga sem enyészett el még teljesen, legfeljebb fogyófélben van. Ahol az érzés még egészen ép, ott pótlására, a hűségre természetesen nincs szükség. Hü szeretet például ebben az értelmezésben helytelen kifejezés, mert ahol megvan a szeretet élő ereje, ott a hűség lazább összetartó kötelékére még nincs szükség. A hűség ott jut döntő szerephez, ahol valami más érzés létrehozott egy viszonyt, az érzés maga elmúlik, vagy meggyengül, a viszony megmarad. Itt aztán a hűség fontossága szinte megmérhetetlen.

Mert számos olyan szociológiai kapocs van, házasság, barátság, államközösség, amelyek létrejötteléhez a föltételek egész sorozatára volt szükség; de ez nem jelenti azt, hogy e föltételek megszűntével a kapocs is széjjelbomlik. A viszony megmarad, de fennmaradásának főtényezője most már nem a szeretet, érzéki vágy, a gondolkodás azonossága stb., hanem a hűség. Ez az érzés nem mindenki- ben egyenlő erős, de senki- ből sem hiányozhatik egészen. Az abszolúte hűtlen ember el sem gondolható, mert az önmagát taszítja ki minden társadalmi közö- ségből.

A pusztá együttlét, összeszokás már elegendő ahhoz, hogy tartóssá tegyen olyan viszonyt is, mely- ből az eredeti impulzus, a viszonyt létesítő érzés maga már hiányzik; még akkor is, ha ez a hiány nagyon tudatos, talán élessé és bántóvá lett. Vi- szont az is megtörténhetik, hogy egy ilyen viszony, pl. házasság, belső indítékok, szerelem, kölcsönös vonzódás nélkül keletkezett, pusztán érdekből, kon- vencióból stb. Ha a hűség az ilyen viszonyt megerő- sítette, tartóssá tette, akkor megannyiszor megszüle- tik belőle a szerelem is, az érzések egymáshoz si-

múlása, az érdekek mélyebbreható közössége, belső összekapcsolódás.

Érdekes példa erre egy francia intézmény, a *secours temporairs*. Hogy a törvénytelen gyermekek halandóságát apasszák, az ily gyermek anyjának az állam meglehetősen tetemes anyagi támogatást juttat, hogy gondtalanul eltarthassa és ne adja ki dajkaságba gyermekét. A tapasztalás azt igazolta, hogy ezek az anyák, amint módjukban volt megtartani gyermeküket, meg is szerették és a világért meg nem válnának tőle. A norma az, hogy az anyai szeretet bírja rá az anyát, hogy megtartsa gyermekét. Ez az eset fordítva azt mutatja, hogy a megtartás lehetősége tanítja meg az anyát arra, hogy megszeresse gyermekét.

A hűségnek egészen speciális és érdekes példája a renegátnak hűsége ahhoz a közösséghez, amelyet maga választott. Ez a hűség sokkal tudatosabb és határozottabb, mint azoké, akik ebben a közösségben születtek. A janicsárok, akik a kereszténységből léptek át a mohamedán vallásra, Törökország XVI. és XVII. századi történetében a leghívebb és legmunkásabb katonák, köztisztviselők, államférfiak. Ennek a jelenségnek kettős magyarázata van; egy az, hogy a renegát vissza nem mehet, mostani viszonyának tehát a régi, amelyet elhagyott, mindig sötét háttere marad; a másik az, hogy ő tudatosan, a maga elhatározásából lett tagjává olyan közösségnek, amelybe e közösség többi tagja már beleszületett. Az újhoz való hűségével feledteti a régihez való hűtlenségét.

Érzéseink folyton, szinte pillanatról pillanatra változnak. Ellenben a viszonyok, amelyek ez érzésekből fakadnak, merevek, nem könnyen módosulók, úgy hogy nagyon gyakran megtörténik, hogy az érzés maga már megszűnt, vagy ellenkezőjére fordult és a viszony még mindig fennáll, különösen ha

a viszonynak jogi formája is van. A házasság nem alkalmazkodik a házastársak változandó érzéseihez; a szerződés két üzlettárs közt akkor is érvényes még, mikor kiderül, hogy az egyik semmit sem dolgozik és minden terhet a másiknak vállára hárít; egy városi, politikai vagy vallási közösséghez való tartozásunk akkor is fennáll, amikor már rég szabadulni szeretnénk tőle. Még az egyének közt való mindennapi érintkezés formája is merev azokhoz az érzésekhez képest, amelyek az egyéneket egymáshoz kötik, hol túlságosan bizalmas, hol túlságosan hideg. Hányszor megfigyelhetjük magunkon, hogy valakivel évekig barátoktunk és még mindig önözzük egymást: a forma ridegebb az érzésnél; aztán elhatározzuk, hogy tegeződünk és most ezt a formát érezzük, különösen eleinte, a kelleténél bizalmasabbnak.

A hűségnek az a hivatása, hogy az egyén hullámzó, változó érzéseivel szemben örökadjék a viszony állandóságán, de úgy, hogy ez a viszony ne formára legyen merev, hanem belső tartalomra legyen szilárd: hogy ennek a viszonynak a mi szeszélyünkötől, befolyásolható ingerlékenységünkötől független belső értelme és értéke legyen.

Ebből a felsőbbrendű szempontból tekintve a hűség szociológiai jelentőségét, világossá válik előtünk a nevelő feladata is. A mostani háború roppant veszteségeivel, a család életébe rombolón betörő katasztrófaival, a nemzet életét kockára vető fordulataival a hűség igazi próbája. Apák és testvérek hullanak el; özvegyek maradnak gyámot nélkül, széjjel hull a család, ha össze nem tartja a hűség érzése. Száz ellenség szorongat bennünket, szánkából a kenyeret, tüdönkből a lélegzetet, kályhánkból a fűtőanyagot akarja elragadni rabló keze. Elpusztulunk, ha mindegyik nincs egyért és egy valamennyiért. Az egyéneknek nem szabad a köz rovására boldognak.

gazdagnak, munkátlannak, gondtalannak lennie. Mi kapcsolja az individuumot a nagy egészhez? Mi ad lelket, elszántságot, kitartást a künn és az itthon harcolóknak? Azoknak a hűség, amelyet zászlajuknak fogadtak. Nekünk a hűség, amellyel a nagy időkben nemzetünknek tartozunk.

II.

A hála érzése sem erkölcsi, sem szociológiai szempontból nem fogható a hűség érzéséhez. De azért jelentőségét nem lehet kétségbe vonni, hiányából joggal következtetünk más, becsebb erkölcsi tulajdonságok hiányára vagy fogyatékoságára is. Simmel szerint a társaság élete és összetartozandósága a hála nélkül fölismerhetetlenül megváltoznék. A hála mindenekelőtt a jogrend kiegészítése. Az emberek közt való érintkezés alapja az adás és érte cserében az egyenérték. Amennyit adtam, annyit kell érte viszont kapnom. Így van ez az adás-vételnél, a munkaadó és munkás viszonyában, minden teljesítménynél, legyen az akár mechanikus, akár agymunka. Fia az orvos gyógyít, a tanító tanít, a mérnök épít, joggal elvárja azt, hogy munkájáért megkapja az egyértékes díjat. Ma már egyenesen nevetséges akár az orvostanárnál, akár az írónál, akár a művésznél „tiszteletdíjról” beszélni. Mindegyiknek joga van külön a díjra, külön a tiszteletre. Ha a kettőt összezavarják, abból többnyire kára lesz mind a kettőnek, a tiszteletnek is, a díjnak is.

Vannak azonban olyan szolgáltatások, amelyekért nem lehet egyértékest adni: itt egészíti ki a fizetés jogi formáját a hála érzése. Mikor az ember cserél, akkor dologért dolgot ad, áruért árut, vagy áruért pénzt. Az egész folyamat annyira a dologhoz kötött, hogy szociológiai értelemben a cserét végrehajtó embereknek nincs is egymáshoz semmi közük. Az áru éli a maga külön életét, az embernek csak az

a hivatása, hogy kiszámítsa értékét, megállapítsa ellenértékét. A hála az emberek közt megőrzi az emberi érzés melegét és bensőségét, szemben ezzel az automatikus csereberével. *A hála az emberiség erkölcsi emlékezőtehetsége.* A hála túl a javak cseréjén még új cselekvésre ösztönzi vagy legalább is ösztönözheti az embert, tovább élteti az adás és vévés szociológiai kapcsolatát a pillanatnál. A gyermek már rég elhagyta az iskolát, már rég nem kap új okulást, épülést, ösztönzést tanítójától és még mindig érzi a /régí viszonyt teljes épségében; nemcsak érzi, de kész volna ez érzéstől vezérelve cselekedni is annak javáért, aki iránt hálára van kötelezve.

Így a hála az a termékeny talaj, amelyből szintén a viszony tartóssága, az emberi kapcsolatok melegsége és maradandósága nő. Ha a lélekből a hála kiveszne, ha mindenki egy csapásra elfelejtené azt, amit a szüléknek, jóakaróknak, barátoknak, tanítóknak köszön, ha széjjelszaggatná a tartozás e szent kötelékeit: a társadalom széthullanék. Az adás egyike a legerősebb szociológiai funkcióknak. Adás és elfogadás nélkül nincs társasélet. Az adás nem egyszerű hatás arra, aki kap valamit, hanem vissza is hat arra, aki adott, aszerint, hogy adományát elfogadták vagy visszautasították, hálásan megköszönték vagy hálátlanul elhallgatták, hogy aki kapta, meg volt-e elégedve vagy nem, fölemelőnek vagy megalázónak érezte-e az ajándékot stb.

A hála a jótett viszonzását az emberi lélek belsőjéből váltja ki ott, ahol erre a viszonzásra külső kényszer nincs, ahol nem az áru vagy valamely elévzett munka megfizetéséről van szó. Hálásak vagyunk a költőnek vagy a művésznak azért, amit alkotott, anélkül, hogy személy szerint ismernők; sőt vannak sugárzó, derűt fakasztó lények, akiknek már pusztá létükért is hálásak vagyunk.

A hála azonban csak akkor válik értékessé, ha

letben mutatkozik. Csakhogy ez a cselekvés megannyiszor nagyon nehéz, mert éppen itt nem az áru és a pénz egyszerű kicseréléséről van szó. Mit adhat a tanítvány tanítójának, akitől szellemi javakat vett? Csak a szívét adhatja. Vájjon itt aztán érvényesül-e az adás-vevés egyértékének szociológiai törvénye, az nagyon is kétséges. Meg is történik, hogy a tanítvány visszásnak érzi, hogy az egész szívét, lelkét., rajongását adta cserébe ott, ahol csak hideg, racionális értékeket kapott anélkül, hogy az érzése megmozdult volna. Illő a tanítóhoz, hogy a fejlődő zsenge, fogékony gyermek iránt szeretetet is mullasson.

A cserekereskedés idejében egészen különmemű dolgokról kellett megállapítani, hogy legalább megközelítőleg egyértékűek, hogy a bennük rejlő gazdasági érték, használhatóság egyenlő. így adtak egy pár csizmáért egy kecskét. A modern pénzgazdaság ezt a közvetlen összehasonlítást áru és áru közt kiküszöbölte, amennyiben minden árunak az értékét a pénz értékéhez méri. Ugyanilyen érzésünk támad akkor is, ha az ember a maga szellemi értékét vagy erkölcsi javait úgy méri, mint a posztót vagy a vásznat; adsza-nesze. A hála azt illeti, aki e javakkal együtt a lelkét is adja. Aki nem teszi ki tudományát a bolt asztalára, mint az árucikket, hanem érezteti velem, hogy a költészetében, a művészetében, a tudományában, a tanításában az egész énjét adja, fenntartás nélkül, takarékoság nélkül, számítás nélkül. És a legmélyebb a hálánk az ilyen jóságos lelkek iránt akkor, amikor szegényeknek és tehetetlennek érezzük magunkat a jóság viszonzására, amikor tudjuk azt, hogy semmi tettünk ki nem egyenlítheti, tehát meg sem szüntetheti tartozásunkat. Vagyis a hála szociológiai kapcsa jótévők iránt mindaddig tart, amíg életünk.

Érdekes szociális esete ennek a jelenségnek az,

mikor valakitől ajándékot kapunk. Itt a figyelem, gyengédség viszonzása sohasem lehet teljes értékű és pedig azért, mert a viszonzásból hiányzik valami, ami magának az ajándékozásnak különös bájt és jelentőséget adott: az adás önkéntes volta. Ajándékozásra nem vagyunk kötelezve; a viszonzásra igen, nem ugyan jogilag, de erkölcsileg. Az már kötelesség. A kötelességet pedig teljesíteni kell. Hiába mondja Kant, hogy szabad akaratunktól függ, teljesítjük-e kötelességünket vagy nem. Símmel igen helyesen veti ennek elébe, hogy szabad akaratunktól csak az függ, hogy ne teljesítsük kötelességünket. Arra, hogy teljesítsük, belső kényszerűség hajt bennünket: a lelkiismeret szava.

Az ajándékot ajándékkal nem viszonzozhatjuk, mert már valami mást adtunk vissza, mint amit kaptunk. Kaptuk az adás teljes szabadságát, önkénti voltát, spontaneitását. Ezt nem adhatjuk vissza. Vagy csak hálával. A hála túlélhet minden más érzelmet, a szerelmet, tiszteletet, becsülést.

És itt egy körülményre különösen föl kell hívunk azoknak a kartársaknak figyelmét, akik az iskolában nevelnek is, nemcsak tanítanak. Egészen félreértett biológiai törvényekből, átermészettudományi tételekből hypermodern írók olyféle dogmát vezettek le, hogy a gyermek nem tartozik hálával szüleinek. Legyünk rajta, hogy ezt az ártó szofizmat kiirtsuk a gyermek szívéből, kiirtsuk a világból. Az áltudománnyal szegezzük szembe az igazi tudományt, a hideg és hamis bölcselkedéssel a szív melegét és közvetlen érzését. Hivatkozunk az emberek legnagyobb ismerőjére, Shakespeare re, akinek leghatalmasabb, legmeggrázóbb, legdicsebb alkotása a Lear király. S benne a hálátlanság szörny alakjai. Goneril és Regan. És a gyermeki hálának, hűségnek, odaadásnak, szeretetnek örökké ragyogó megtestestülése, Cordelia.

13. Fanyar lelkek.

Van-e közöttünk egy is, aki épen tudta megőrizni jó kedvét az utolsó hat esztendő vészében és viharában? Még a gyermeki lélekben is elnémult a csilingelő kacagás; és mi felnőttek és mindent megértők a mosolygást is elfelejtettük örökös szorongásaink, fájdalmunk és gyászunk közepette. Szomorú lett a világ és mi szomorú emberek, lehorgasztott fővel, búbánattól elgyötörve, könnyes szemmel és elborult tekintettel bolyongunk benne...

De úgy érezzük, van egy szent hely mégis, ahova csak ihletett lélekkel szabad belépünk; hogy nemcsak megrögzött szenvedélyeinknek, világi gondjainknak, anyagi nyomorúságunknak, hanem még háborús és forradalmi bajainknak saruját is le kell vetnünk, ha feléje közeledünk. Ez a hely, ez a templom az iskola. Ott újra meg kell találnunk régi minmagunkat, enyelgő, játszi kedvünket, a lélek tiszta derűjét: hogy a gyermeki kedélyt időnek előtte meg ne fertőztessük napjaink rettentő mérgével, s hogy közülök azokat, akik máris lesújtott áldozatai, árvái vagy elhagyottjai, apátlanjai és gyámatlanai a háborúnak, főlemeljük és megvigasztaljuk.

Békeidőben sem kívántunk a tanítótól léhaságot vagy könnyelműséget nehéz és felelős tiszte betöltésében; az idők komolyra való fordulását pedig nemcsak neki, hanem szükségszerűen az iskolának is meg kellett éreznie. Nem is a komolyság: a fanyarság ellen van sok és jól megokolt kifogásunk. Békében sem szívelhettük, most még kevésbé tudjuk elviselni.

A fanyar tanító negatív és romboló lélek, éppen az ellentéte annak, amivé hivatása jelöli. Soha senkivel és semmivel nincs megelégedve. Ha belép az osztályba, sápadt arcok köszöntik, remegő idegek és fázós, bizalmatlan, haragos, ellenséges szívek. Minden gyermek, a legjobb is, az is, aki legbiztosabb a

maga dolgában, reszket tőle és megzavarodik, ha számonkérésre szólítja. Mert korholást, szidást hallott tanítója ajkáról gazdag és leleményes változatokban, jó szót soha. A fanyarlelkű tanító azt hiszi, hogy belebetegedjék a dicséret, vagy csak a biztatás, bátorítás egyetlen szavába. Nem akarja elkényeztetni a gyermeket, elbizakodottá tenni, ez a rendes megokolása rideg viselkedésének. Valójában pedig megrontja, mert gyanakvóvá és bizalmatlanná teszi, megfagyasztja a gyermek lelkét.

Ellenben elemében van, ha ócsárolni kell. És mikor nem kell, mert mikor nem lehet ócsárolni? A gyermek sohasem tökéletes, készültsége vagy előadása mindig fog hiányokat felmutatni. A rosszindulatú tanító folyton azért van résen, hogy rajta érje a delinquent valami hibán. És milyen kéjjel veti rá magát! Hogy kiélezi, aláhúzza, megismétli! Mennyire megszegyeníti a gyermeket társai előtt! Milyen elmésnek mutatkozik a gúnyban, mikor apró emberkéket kell pellengérré állítania! Milyen hatalmasnak és erősnek, mikor védtelenek állnak szembe élesre fent pengéjével!

Az iskola zsarnokai a legártalmasabb lények közé tartoznak. Egy gimnázium jubileumi ünnepén azt hallottam az intézet igazgatójától, hogy örömeire és büszkeségére szolgál, hogy ebben az intézetben a tanárok és tanítványok közti viszony mindig és zavartalanul a följobbvalók és alárendeltek viszonya volt. Szomorú öröm és hívságos büszkeség! Az iskolában nincsenek följobbvalók és alárendeltek, csak tanítók és tanítványok vannak. És viszonyuk a munkaközösség, az érzésbeli egység, a barátság. Egymás mellé, nem egymás fölé vannak rendelve. És a tanító a tapasztaltabb, tanultabb, bölcsőbb: ő az idősebb testvér, vagy ha tetszik az apa; ő a mester, aki vezet, a mintakép, melyre a gyermek föltekint, észben, érzésben, akarásban ő a tökéletesebb, akit a gyen-

gébb utánozni törekszik. De semmi esetre sem a zsarnok, akinek kezében a jogart a bot vagy a lénia helyettesíti. A bot már odakint sem a büntetés eszköze. Az iskola, az életnek e finomabb, idealizált, a durvaságtól megtisztult tükre, nem fogja eltérni szentélyében azt a megalázó büntetést, amelytől a haladás, a fölvilágosodottság, az emberi méltóság fokozatos megbecsülése a világot már megszabadította.

Ő, hiszen vannak ma is még nagyurak, akik visszakívánják a derest. És vannak tanítók, akik szeretnék újra díszes polcán látni a botot vagy a léniát. Sőt talán titokban, amennyire lehet s amennyire merik, itt-ott áldoznak is a régi bálványnak tettleges fegyelmezés címén. De ezek nem méltók arra a gyönyörű hivatásra, amelyet önként, de tulajdon természetüknek és ennek a pályának teljes, félreismerésével vállaltak.

Mi a gyermeket nemcsak a bottól szeretnők megkímélni, hanem a fölösleges bántó szótól is. Mi azt tartjuk minden gyermekről, amit a világ legnagyobb költője, Shakespeare, egyik legcsodálatosabb nőalakjáról, Imogénról mond: Neki a rossz szó ütés, s az ütés halál. Vannak bizonyára kivételek is, makacs, rosszindulatú, nehezen fékezhető gyermekek, akikre ráfér a teljes szigorúság. Ezek is a legtöbb esetben inkább szánalmat érdemelnek, mintsem verést; de a köz érdekében, a fegyelem fenntartása végett mégis ezeket kordában kell tartani. De akkor is érezzék maguk a büntetéstől sújtottak, hogy az objektív igazság követelte rajtuk a bűnhődést. S érezzék mind a többiek, hogy aki sújt, az szeret. Hogy nem telik kedve abban, hogy büntet, mert szíve szeret csak áldana, jutalmazna, biztatna, bátorítana. Hogy lényének alapvonása a mindenekre kiáradó, megtermékenyítő, jóságos szeretet, nem a gonosz,, hideg, hibákra leső fanyarság.

II. Fejezet egy esztétikából.

Az esztétika föladata.

1. Az esztétika egyik önálló ága a filozófiai tudományoknak; ilyenül a legfiatalabbak közé tartozik. A német A. G. *Baumgarten* volt az első, aki 1750-ben megjelent művének az *Aesthetica* nevet adta. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy ő lett volna egyúttal az első, aki az esztétika tárgyával, a művészi alkotás és élvezet kérdéseivel foglalkozott volna. Már *Platon* fölismerte a *szép* jelentőségét és a *jó* és az *igaz* eszményeivel egy rangú ideálnak ismerte el. *Aristoteles* Poétikájában tüzetesen méltatta a költői műfajokat és különösen a tragédiára vonatkozólag adott becses fejtegetéseket. Horatius a Fisokhoz írt levelében (*Ars poetica*) taglalta nagyon érdekesen, érthetőn, elmésen, bár rendszertelenül a műalkotás egységének, a valószínűségnek, a nyelvújításnak, a költői szabadságnak, az értékelésnek stb. fontos problémáit. A középkori filozófusok nem érdeklődtek esztétikai tárgyak iránt: szellemüket teljesen lefoglalta a vallás, vagy a misztikus rajongás, vagy a szkolasztikus okfejtés, az ismerettan és a dialektika. A művészettel idegenül állottak szemben. A renaissance hatalmas művészi termékenysége fölbresztette a hajlamot az elmélet iránt, ele a dolgok természetes rendje szerint az *alkotás megelőzte az elméletet*, útmutatásul minden azontúl keletkező elméleti tudomány számára. A legnagyobb művészek között is akadt, aki tudatosan, tiszta fővel tekintette át tulajdon művészetének eredetét, élet-

föltételeit, maradandó szabályait. Elég, ha *Michel Angelo* és *Shakespeare* példájára utalunk, Michel Angelo elméleti fejtegetései a képzőművészetről, amelynek minden ágában mester volt, örökbecsűek. Shakespeare dramaturgiája, amelyet *Hamlet*-jében fejt ki, ma is érvényes szabályokat tartalmaz a színjátszásról, a dráma céljáról, a hatás eszközeiről.

Anélkül, hogy az esztétika újkori történetének még oly vázlatos rajzába bocsátkozhatnánk, meg kell állapítanunk, hogy a renaissance kora óta nem szűnt meg az elméleti érdeklődés a művészetek iránt, sőt egyre növekedőben van. Napjainkban az esztétika a legkedveltebb filozófiai diszciplínák egyike. A legkülönbözőbb világfelfogásból, szemszögből, néha előítéletekből indulva alkotnak már meg esztétikai *rendszereket* és itt épp úgy, mint az etikában, a logikában, a metafizikában egyik rendszer megsemmisíti a másikat, az ellentétek kiegyenlíthetetlenek és a viták hangja szélsőségesen éles és türelmetlen.

2. A következőkben meg fogjuk kísértetni az esztétikának egy *új rendszerét* megalkotni. Új lesz ez a rendszer annyiban, hogy nem fogadja el egyik kész rendszer elveit sem mindenestül, kritikátlanul. Nem új, amennyiben számot vet legalább is a legjelentékenyebb esztétikusok nézeteivel. A polémiát gondosan elkerülöm. Az ellentétes véleményeket, ha a szükség úgy kívánja, szembeállítom egymással és a következményeket levonom. Végső törekvésem az, hogy megértessem az esztétika körébe tartozó problémák összefüggését, magának az esztétikának a tudományok egységes rendjében való elhelyezkedését, az esztétikának és a művészetnek egymáshoz való viszonyát.

3. Az első kérdés, amelyet tisztáznunk kell: *mi az esztétika főadata?* Az esztétika főadata az, hogy a *művészi alkotás* és a *művészi élvezel* egész terüle-

leti megvilágítsa, hogy föltárja a művészi alkotás pszichológiai forrásait, a művészi *egyéniség* nyilatkozásának szükségszerű törvényeit, mindazoknak a *hatásoknak* jelentőségét, amelyeknek a művész egyénisége alá van vetve; hogy megmutassa a *közös, maradandó*, tehát *törvényszerű* elemeket a műalkotásban, amelynek értékelése egyébként oly változó koronkint, sőt az! egyéni életen belül is. Röviden összefoglalva: az esztétika a megegyezéseket, a maradandóságokat, a törvényszerűségeket keresi a művészi alkotás és a művészi élvezet mozgó, hullámzó, változó birodalmában.

4. Már itt hangsúlyoznunk kell, hogy az esztétika elsősorban a *művészi alkotás* törvényeit keresi és csak másodsorban foglalkozik a *művészi élvezet* törvényeivel. Azok az esztétikusok, akik a megfordított sorrendet követték, tévesztett utakra vezették az esztétikát. Abból indultak ki, hogy ők maguk nem gyakorló művészek, tehát nem is szólhatnak hozzá a művészi alkotás problémáihoz. Ebben igazuk volt. De ha ezt az igazságot fölismerték: két ut állott előttük. Vagy megtanulják — ha nem is gyakorlatban, legalább elméletben, hosszú és türelmes szemlélet útján, avatott vezetéssel — az egyes művészetek technikáját, *anyagi* szabályait, módszerét: ez lett volna a nehezebb, a körülményesebb. Vagy nem szólnak hozzá olyan kérdésekhez, amelyekben tájékozatlanok: ez lett volna az üdvösebb.

Az nyilvánvaló, hogy a művészi élvezet a művészi alkotáshoz képest *secundarius* jelenség. A művészi alkotás és a művészi élvezet viszonya azonos *az ok és az okozat* viszonyával. És az esztétikának első föladata kikutatni: mi a műalkotás, egészében pedig a művészet keletkezésének oka? Mi bírja rá a művészt az alkotásra? Milyen erők dolgoznak benne? Milyen *tárgyak* ragadják meg képzeletét?

Milyen *formák* alkalmasak a művészen megfogant gondolat, eszme, érzés kifejezésére?

5. Ha azonban az esztétikának az az elsőrendű feladata, hogy a műalkotás, a művészet keletkezésének törvényeit kutassa, akkor ebből két dolog következne, *a)* Az esztétikának történelmi módszerrel kell dolgoznia, tehát voltaképpen oly szolgálatra vállalkoznia, amelyet egy más tudomány, a *művészettörténet* már a maga részére lefoglalt, *b)* Az esztétikának be kell érnie a művészettörténet folyamán jelentkező *tények* konstatálásával és nem szabad a tények *értékéről* nyilatkoznia.

Az első ellenvetéssel szemben megállapíthatjuk, hogy az esztétika és a művészettörténet között mindig lehetnek, lesznek is súrlódások, sőt hatásköri összeütközések; de azért mégis világos marad a két tudomány alapvető különbözősége. Az esztétika azt keresi a művészet tényeiben, ami közös, egyező, visszatérő, maradandó. A művészettörténet azt keresi a művészek egyéniségében, ami különös, mindenki mástól eltérő, a művész életének körülményeiben gyökeredző.

A másik ellenvetéssel szemben megállapíthatjuk, hogy csakugyan vannak esztétikusok, és pedig nagynevűek, akik az esztétikától elvitatják az *értékelés jogát*. Akiknek az a tételük, hogy az esztétika nem adhat utasítást a művésznek, nem fejthet ki minden időkre érvényes művészi ideált, nem szabályozhatja a műélvező ízlését és ítéletét; hanem a műalkotás és a műélvezet minden tényét köteles az *empirikus* kutató semlegességével tudomásul venni (*Meumann*). A franciák legnagyobb esztétikusa, H. A. Taine a *Philosophie de l'art* című főművében, amely döntő hatással volt évtizedek esztétikai gondolkodására, erről a tárgyáról így nyilatkozott:

„Ami magát a tudományt illeti, az egyenlően vonzódik a művészet minden neméhez és minden

*iskolához, még azokhoz is, amelyek egymással a legellentétebbeknek látszanak. Úgy fogja föl őket, mint megannyi megtestesülését az emberi szellemnek; azt tartja, hogy az emberi szellemnek annyi-
val számosabb és meglepőbb nyilvánulásait tárják föl, mennél számosabbak és ellenmondóbbak ők maguk; úgy jár el, mint a növénytan, amely egyenlő szeretettel szemléli a babérfát és a narancsfát, a fenyőt és a juhart; ő maga is alkalmazott növénytan, amely nem növényekkel, hanem emberi művekkel foglalkozik.”*

6. Ez a tárgyilagosság elméletben nagyon vonzó; a gyakorlatban nem valósítható meg. Nemcsak az esztétikában nem, hanem a művészettörténetben sem. Nemcsak a művészettörténetben nem, hanem a politikai történetben sem. Minden műalkotásnak nyomában jár elkerülhetetlenül, vele szoros pszichológiai összefüggésben az *értékelés*. A művészettörténet sem tárgyalhatja egyazon szeretettel, részletességgel, nyomatékkal Praxitelest és egy gyarló dilettánst. Az irodalomtörténet sem szentelhet ugyanannyi teret és figyelmet Édes Gergelynek, mint Arany Jánosnak. A politikai történet sem veheti egyazon módon tudomásul Hadrianus és Domitianus viselt dolgait.

Annál kevésbé teheti ezt az esztétika, amelynek mégis legfőbb kérdése: *milyen* a műalkotás? Ez a kérdés természetesen száz új kérdést szül: milyennek kell lennie? Mikor érzi a művész, hogy jó dolgot csinált? Vannak-e szabályai a műalkotás megfelelő voltának, kritériumai jóságának? Mind e kérdésekre azonban később fogunk igyekezni megfelelni. Köztük a legsűrűbben fölvetett kérdésre is: *mi a szép?*

7. Vájjon az esztétika meg tud-e felelni mind ezekre a kérdésekre? És ha nem, akkor mi teszi

jogosulná a létét, megérthetővé és menthetővé azt, hogy ma is annyi fényes elme foglalkozik vele, holtj oly sokan és pedig tekintélyes férfiak mondták fölöslegesnek, sőt károsnak? Elsősorban *művészek*, akik szerint a művészi alkotás egészen ösztönös tevékenység; a művész nem tudatos megfontolás, hanem homályos sejtés után indul, A szabály csak terhére van; mert vagy nem hallgat rá, akkor miért vesztegette vele az idejét, vagy megfogadja, akkor megrontja egyéniségét. A tudatos, rendszeres, világos gondolkodás tudósnak való, nem művésznek, aki Shakespeare szavai szerint „szent örületben” alkot. Képzelet, érzés, akarat tevékeny részesei a művészi alkotások. Értelmi funkciók: meggondolás, reflexió csak ellenségei.

Ebben az ellenvetésben van némi látszatos igazság. Nem azért, mert kitűnő tudósokat és filozófusokat ismertünk, akik irgalmatlanul rossz verseket Írtak; hanem mert nagy művészeket ismertünk, akik minden tudományos gondolattal szemben siketnémák voltak.

Azonban ez az igazság még így is csak látszatos. Mert mindenekelőtt az esztétika létjogosultságát még nem szünteti meg az a körülmény, hogy egynémely naiv és naivságát. féltékenyen őrző művésznek nem kell. Az esztétika nem készül csak a művésznek, mint ahogy az etika vagy a logika sem csak a szakember kedvéért készül. De azonkívül az is kétségtelen, hogy az esztétika magára a művészre nézve is tanulságos. A művész nem szakíthatja él magát büntetlenül művészetében elődjektől és társaitól; nem mondhat le arról a gazdag örökségről, amelyet rá nézve a *művészi kultúra* jelent. Föl-fölhangzik a művészet köztársaságában a harci jelszó: el a múlttól! Le a hagyományokkal! De a jelszó épp oly tartalmatlan és megtévesztő, mint a pártos politika napi jelszavai. Iskolák lesznek, iskolák vésznek, iz-

lések jönnek és múlnak, stílusok tenyésznek és enyésznek: de a művészet folytonossága nem szakad meg; a stílusok egymásból születnek; az egymást föl váltó nemzedékek örökségül veszik át a hagyományból azt, ami benne igazi érték.

8. Nemcsak a művészet szükségszem naivitását vitatok tábora tartja fölöslegesnek és károsnak az esztétikát. Vannak öntudatos művészek, akiknek ugyanez a véleményük. Ezek az esztétikát azzal vádolják, hogy járomba akarja fogni a művészt, hogy *diktálni* akar neki, holott a művészet első és legszentebb törvénye az, hogy önnönlelke sugallatát kövesse, egyénisége és a maga tapasztalatai szavára hallgasson. Ez a föltevés azonban tévedés. Az esztétika nem diktál; nem kényszerít szabályt még az élvezőre sem, nemhogy az alkotó művészre; az esztétika tudomány, amely kutatja a művészet, a művészi alkotás lényegét, eredetét, eszközeit; de hozzá sem nyúl a művész szabadságához. Ellenkezőleg: maga ez a művészi szabadság is kutatása tárgyaihoz tartozik. Hogy az esztétika *értékel* is, az még nem jelenti, hogy szabályaiból bilincset ver a művészekre.

Kitűnő művészek azt is szemére lobbantották, ha nem is az *esztétikának*, de az *esztétikusnak*, hogy hozzászól nehéz és bonyolult művészetekhez, amelyeknek az elemeit, a technikáját sem ismeri. Architekturalis alkotásokról beszélnek az építés mesterségének minden ismerete nélkül. Nagyszabású zenei műveket „taglalnak” és tájékozatlanok az ily nagy mű struktúrájában stb. Ebben a vádban van valami igazság. Különösen ha az *esztétikus* megjelölést a *kritikussal* helyettesítjük be. Másfelől azonban meg kell gondolnunk, hogy a művészre csak az tartozik, miképpen alkotja meg művét minden technikai vonatkozásában, föltétlen uralmával az *anyagon*; az esztétikus ellenben csak azt ku-

tatja, mi a művészet, mi a jelentősége az egyetemes emberi kultúrára; és ha *értékelésre* kerül a sor, akkor sem köteles a kép bírálója festeni, a szoboré mintázni, a tempломé vagy palotáé építeni. Éppen elegendő, ha elmélyedt a műalkotásba, ha van benne művészi fogékonyság és ha ismeri az eszközöket és az anyagot, amellyel a művész dolgozik. Természetes, hogy aki a művészettel, maga is próbálkozott, aki volt gyakorlati művész, az egyébként egyenlő intellektuális föltételek mellett képesebb a találó ítéletre, mint a teljesen laikus esztétikus.

9. Végre az esztétika *lehetőségét* vonja kétségbe az a meggondolás, hogy az igazi művészet mindig *egyéni*, az esztétika pedig, mint filozófiai tudomány, általános igazságok, tételek, szabályok megállapítására törekszik. Megannyian tagadják, hogy a művészetben van valami állandó, valami *tipikus*. Minden művész önálló és *zárt* egyéniség. Ami az egyiknek alkotásában folyton visszatér, előbb stílussá erősödik, aztán kánonná merevedik, az a másikból hiányzik. Művészettörténelemről lehet szó: az sorra szedi és még összefüggésbe is igyekszik hozni ezeket a merőben egyéni jelenségeket. De az esztétika azt keresi, ami bennük közös: ami nincs. Ellenben a maga általánosításaival meg sem tudja érteni, annál kevésbbé tudja megmagyarázni a művészi egyéniség misztériumát.

Akik így érvelnek az esztétika ellen, azok elfelejtik azt, hogy a művészetben igenis vannak szem-mellátható, vagy füllel hallható közös vonások, tipikus jelenségek; hogy a művész, épp úgy — s néha talán nagyobb mértékben — mint bárki más összetétele az *egyéniségnek* és a *környezetnek*; hogy kora, nevelése, származása, gazdasági helyzete, szóval egész milieuje kiirthatatlan hatással van rá és e hatás tükröződik műveiben is. De ez még nem minden. A művészt ezenfelül kötik annak *a*

műfajnak stílustörvényei is, amelyet művei. Ha drámát ír, nem dolgozhatik a festő módszereivel. Ha epigrammát ír, nem engedheti meg magának az epikus terjedelmességét. Ha szerelmes szerepet játszik, akkor — néha korát megtagadva és a legnagyobb erőfeszítés árán is — fiatalnak kell lennie. Mindebből az következik, hogy a műalkotáson három tényező dolgozik együtt: a művész egyénisége, a milieu és a műfaj stílustörvényei. Ez az utóbbi kettő pedig nagy mértékben korlátozza az elsőnek szabadságát, és kétségtelen közösségeket teremt meg, amelyek az esztétikai vizsgálódás tárgyai.

10. Tudjuk, hogy a művészi ízlés szubjektív és relativ. Tudjuk, hogy az ideálok ezen a téren még sűrűbben változnak, mint a vallás és az erkölcs terén. Nemcsak a történelmi korszakokban figyelhetjük meg ezt az örökös hullámzást, módosulást, hanem az egyén életében is. A keresztény középkor irtózáttal fordult el az antik hellén világ eszményeitől. A renaissance épp oly idegenül tekintett a középkorra, mint ahogy mi tekintünk csak a múlt század elmúlt divatjaira. Mi öregebbek is, akik ezeket a divatokat átéltük. Nagyanyáink krinolinban jártak. Anyáink *tournure-t* viseltek. Gyermeki kedvteléseinkre ifjúkorunkban lenézéssel, férfi- és öreg korunkban fájó honvágygal tekintünk vissza. A műveletlen ember észre sem vesz olyan műtárgyat, amely előtti órákig áll meg csöndes gyönyörűséggel, sőt elragadtatással a hozzáértő.

Mindezzel mi is tisztában vagyunk. De az esztétika nem is akar örökéletű ideálokat, bálványképeket fölállítani. Ismeri és elismeri a változandóságot és kutatása tárgyává teszi ezt is. Vizsgálja, hogy elmúlt, vissza többé nem térő művészi ideálok hogyan hatottak a művészetek és a műveltség fejlődésére; mily körülmények születték, fejlesztették, buktatták el és tették sírba ezeket az ideálokat. De vizs-

gálja azt is: milyen hatása van az egyéni ízlés fejlődésére a nevelésnek, elsősül az esztétikai nevelésnek, mit várhatunk tőle, hol vannak hatásának határai. Meg lehet-e tanítani az egyént arra, hogy *lássa*, amit a laikus nem lát, hogy *hallja*, ami amannak figyelmét elkerüli, hogy élvezze, ami mellett amaz közömbösen fog elhaladni.

11. Mindezek után pedig tisztán fogjuk látni azt is, hogy az esztétikai ítélet és érzés mégsem merőben egyéni; bizonyos föltételekhez van kötve, amelyek előzetes teljesevé válás nélkül az esztétikai ítéletnek nincs értéke. Ez a föltétel az ítélő esztétikai érettsége, hozzáértése, neveltsége. Aki ezek nélkül mond ítéletet egy Homeros, Vergilius, Dante, Shakespeare, Raffael vagy Bramante, Verdi vagy Wagner műveiről, az értéktelen ítéletet mondott.

11. Az esztétika föladata abban van, hogy fölkutassa az esztétikai élet valamennyi tényét, értehetővé tegye összefüggésüket, megállapítsa az egyénnek az általánoshoz való viszonyát. Az esztétikai élet tényei *a) az esztétikai tetszés*, az a lelki állapot, amelyet egy művészi alkotás szemlélete idéz föl bennünk s amelyet egyelőre szabatosabb meghatározás nélkül *esztétikai ú/iaποι*-nak nevezünk. Számos esztétika ebből a tényből indult ki. Mi már jeleztük, hogy más sorrendet választottunk, *b) Az esztétikai élet ténye*, sőt legfontosabb ténye a *művészi alkotás*, a művészi tevékenység, *c) Ugyanilyen tény maga az objektív művészet*, *d) A negyedik tény az esztétikai kultúra*; a művész alkotása nem marad elszigetelten, hanem behatol a közösség életébe, átalakító, formáló, nevelő erővel hat erre a közösségre, szóval: kultúrát teremt.

12. Mindezek a tények egyenlőrangúak és egyenlően hatásosak. Mégis azonban tárgyalásuk *sorrendjének* nagy módszertani jelentősége van. Akik a *tetszés-ből* indulnak ki, azok eljárásukat az-

zal okolják meg, hogy a tetszés az egyetlen lélektani tény, amelyet az esztétikus önmagán megfigyelhet, anélkül, hogy bármely művészetben otthonos volna; és hogy a tetszés, az élvezet az esztétika középpontja, belőle sugárzanak ki esztétikai fogalmaink és értékítéleteink. Mi, akik a *művészi alkotást* választjuk kiindulópontul, ennek azt vetjük ellenébe, hogy első a művészet, azután következik az esztétikai tetszés vagy élvezet. Műalkotás nélkül nem kelethezhetik műítélet. A tetszés bizonyára egyik erős rugója a műalkotásnak, amint ezt más összefüggésben, a művészet *szociális* természetéről szólván látni fogjuk; de a művészetet létrehozó természetes és alkalmi okok között a tetszés csak alárendelt szerepet játszhatik. Mikor a gyermek rajzolni kezd, akkor még nem gondol a tetszéssel; a primitív ember már nagyon ért művészi fegyver, szerszám stb. készítéséhez, de a tetszés motívuma csak öltözködésében vagy teste kimázolásában kezd jelentkezni.

Művészi tevékenység, művészet, esztétikai kultúra mind objektív jelenségek, amelyek történelmi módszerrel hozzáférhetők. Az esztétikai tetszés szubjektív lelki jelenség, amelyet csak a pszichológia módszere segítségével tudunk körülírni. Mi az objektív jelenségek vizsgálatával kezdjük fejtegetéseinket. Első kérdésünk a *művészi tevékenységnek* általános és egyéni indítékait, föltételeit, lehetőségeit illeti.

III.
**Utazás könyvekben és a
nagyvilágban**

1. Kossuth a történelemben.

Az egyénnek sorsa, hányatásai, váratlan fordulatok között van tán joga a vak véletlen uralma miatt panaszkodni. Hogy is tekinthetne bele ama rugókba, melyek kisszerű és köznapi életének eseményeit mozgatják, holott még önmagáról, saját lelki életéről sem képes számot adni kutató lélekismeretének? De a nemzetek sorsát kétségen kívül egy erős, bölcs, előrelátó Gondviselésnek kell intéznie, ki egymáshoz méri a korokat és embereket, ki rendkívüli korok részére rendkívüli embereket alkot és a nagy egyének részére teret, módot, lehetőséget, hogy kifejthessék erőiket. Az egyén szűkre korlátolt életében minden köznapi, megszokott, valószerű, a nemzetek életében még csodák is történnek.

A legnagyobb és legmegragadóbb csodák egyike Kossuth Lajos. Kora epedőn szomjúhozott utána s ő megszületett. 1790 óta a nemzet szívében folyton égett a vágy, hogy sok százados mulasztásait jóvátegye, a leigázott millióknak jogot adjon, saját magát a néppel azonosítsa és csak egy merész, erélyes, lángelméjű vezérre volt szükség, aida a csatára föltüzelteteket diadalba vigye. Kossuth Lajos megszületett e vezérségre. A nemzet hátramaradott tudásban, ismeretekben, roskadozott az osztrákoktól vállára rakott anyagi terhek alatt, szégyenletes államcsőd rettentő kárait kellett elviselnie és nem tudott gyarapodni még egyre súlyosbodó kötelezettségei miatt; önállása az 1790—91. országgyűlés híres határozata el-

lenére is illuzórius volt, alkotmányát lábbal tiporták, vérben és pénzben iszonyú áldozatokat hozott s értük háládatlanságot aratott. Egy újkori Mózes után szomjúhozott a nemzet, aida őt a szolgaság házából kivezesse. És Kossuthban prófétája támadt, ki magyar táblabíró létére európainlag ki volt művelve, ki jól ismerte népe szükségeit, ki vagyonban szegény, lélekben független volt: büszkén hordozta szegénységét s tudott dolgozni, hogy megéljen.

Első föllépése a nyilvánosság szent érdekében történt, 1832-ben mint valamely távollevő főrendi követé, az „Országgyűlési tudósításokat” indította meg. A kor nagy történetírója, Horváth Mihály, tanúságot tesz mellette, hogy ügyesebb kezekbe e tudósítások nem kerülhettek volna. „A nálunk eddigelé még szokatlan élénkségű irányban, szikrázó szellemmel s elragadó ékesszólással kiállított lap, a radikál reformiránynak, azt terjesztve, szilárdítva, nagy lendületet adott. A lap, melyből hetenkint két szám jelent meg, egyedül a törvényhozás előtt fenforgott tárgyakra terjedt ki ugyan, de a szerkesztő zseniális szelleme a legszárazabb tárgy iránt is tudott érdekeltséget ébreszteni.”

A szabadelvű irány, a haladás eszméje, a zsarnokság fojtó karjaiból való kibontakozás mind e tudósítások műve; az 1836-iki országgyűlés befejeztével a föltámadt elégületlenség, a vágyak és remények, a honfíúii aggodalmak és sérelmek az országgyűlésből a törvényhatóságok termeibe vonultak és Kossuth eddigi programmjához híven kiadta a „Törvényhatósági tudósítások”-at, hogy e gyűlések nyilvánossága biztosítva legyen s az egymástól távol, elkülönítve küzdő elvtársak erőt merítsenek a kölcsönös együttérzés szemléletéből.

A kormány eltökélte, hogy ha törvénytelen eszközökkel is, megszünteti e kényelmetlen lapot, melyet a cenzúrával nem rendszabályozhatott meg. Jó-

zsef nádor rendeletben hívta föl Dubraviczky Simont, Pestmegye alispánját és Zlinszky főbíró, hogy tiltsák be Kossuth lapját.

Azonban a megyei tisztviselőket a megye gyűlése megróttá törvénytelen eljárásukért, mert a gyűlés engedelmé nélkül nekik semmiféle rendeletet végrehajtaniuk nem volt szabad és a megyének megvolt az a joga, hogy a törvénytelen kormányrendeleteket — minő ez is volt — tisztelettel ad acta tehette. A megyék nagy többsége pártolta Kossuthot és lapját, sőt levéltárunk részére is megrendelték a tudósítások egy-egy példányát.

Azonban 1837. évi május 4-én, a kormány egy fegyveres csapat által a budai hegyek közt a beteg, üdülést kereső Kossuthot elfogatta s a budai vár-bástya-kaszárnyába záratta. Egy évig tartott pere; olvasmányt, íróeszközt egyáltalán nem kapott ez idő alatt s még a porkolábbal sem érintkezhetett; végre egy esztendei huza-vona után a királyi tábla az egy évi „vizsgálati fogságon” kívül még három évre, a hétszemélyes tábla azonban négy évre ítélte el.

Az ítélet kihirdetése után már kapott írószereket és könyveket is. „Gyakran össze kellett szednem egész lelki erőmet, — mondja ő maga, — hogy a foglalatosság nélküli örökös magányban a képzelődés rajongásainak „megállj”-t parancsolhassak. Megtudom fogni, hogy a kevesb lelkierejű foglyok magánfogságban megtébolyodnak. A képzelődés tulajalma ellenében praktikus tárgyak feletti meditációhoz folyamodtam. Számot adtam magamnak hazánk állapotjáról s intécióink hiányairól; levontam tapasztalataim, ismereteim tanulságait, meghánytam agyamban minden egyes kérdést s véleményt képeztem magamnak a megoldásról. E meditációknak későbbi pályámon nagy hasznát vevém. Mig fogoly voltam, gyakran töprenkedem, mennyire hátramaradottnak tapasztalandom magamat a ha-

ladó világ mögött, ha majd kiszabadulok. Nem maradtam hátra.”

Valóban nem maradt hátra. A férfikora elején lévő Kossuth végtelenül sokat köszönhet fogságának, mellyel a törvénytelen zsarnokság szárnyát akarta szegni, pedig csak megedzette, minden vihar győzedelmes kiállítására képesítette. A börtönben tanult meg tökéletesen angolul, pusztán könyveiből és Albion népe és Amerika csodálattal csüggött hús esztendő múltán páratlan angol ékesszólásán. 1841-ben a kormány engedelmet adott Landerer pesti nyomdásznak és a bécsi titkos rendőrség tagjának, hogy politikai napilapot alapítson és a lap élére szerkesztőül a törvénytelen fogságból nemrég kiszabadult Kossuthot állítsa. Így akarta a haladás, a nyilvánosság sokat szenvedett vértanúját a cenzúra korlátai közé szorítani. Ebben azonban csalódott. A *Pesti Hírlap* magán hordta szerkesztője jellemének bélyegét: „Szennyes érdekek vezetni soha nem fogják s meggyőződése nem lesz eladó; észnek és okoknak ugyan mindig hódoland; de más semmi s nevezetesen Nagy Pál egykori szavai szerint, sem a hatalmasok komor tekintete, sem polgártársainak heve soha el nem tántorítja.” Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae, folytatja Horatius.

A Pesti Hírlap elvei azonosak Széchenyi, Wesselényi, Deák és Batthyány Lajos fölfogásával: a nemzeti eszme hangsúlyozása, szabad föld, az ősiség eltörlése, az örökváltság, a közadózás és képviseleti rendszer voltak a hön óhajtott reformok kardinális pontjai. Ha ez újításokat sikerül keresztülvinni, az egész ország képe megváltozik. De azonos céljaik elérésére Kossuth és Széchenyi igen eltérő eszközöket választottak: az ellentét már ekkor, a negyvenes évek elején észlelhető s későbbben mindjobban kiélekedik. Széchenyi a születés, szellem és pénz arisztokráciájára támaszkodott és ellensége volt a zajos

és párias megyei tanácskozásoknak s az egész vármegyei rendszernek; a fősúlyt az anyagi fejlődésre vetette s minden egyebet alárendelt jelentőségűnek ítélte. Kossuth a közgazdasági tényezőkkel legalább is egyenlőrangúaknak tartotta az alkotmányos fejlődés biztosítékait s mint neveltje és hű gyermeke a megyének, csüggött rajta s benne látta alkotmányunk palládiumát. A középnemességtől várt mindent s bizalmatlanul fordult el a nemzetietlen, idegen érzésű lörendűektől. Egy vitában az ellenféltől provokálva így ír: „Örökké elevenen áll emlékezetünk előtt, hogy a jogszerűség, civilizáció s alkotmányos élet legfőbb faktorát, a nemzeti erő valódi megtörhetlen magkövét a középrendben keresendőnek mutatják fel a történetek évkönyvei — azon középrendben, mely nem áll oly magasan, hogy osztályzati érdekeit a nemzeti tömeg érdekeivel ellentétben képzelné; nem áll oly alatt, hogy mások szupremáciai vágyának eszközévé alacsonyulna, mely magát sem pénzért, sem csillámokért áruba nem bocsátja...” Aztán elmondja, hogy a történeti neveknek is van némi erkölcsi előnyük s ha ezek az önzésből kibontakozva a nemzeti ügy élére állani hajlandók, a nemzet követi is őket. De azoknak, „kik a közjót magánérdeknek alárendelve, vak önhittségükben a történelem kerekét megállítani s a józan haladást meggátolni képesek, azoknak büszkén kiáltjuk fülükbe: *veletek és általatok, ha akartok; nélkülöletek, sőt ellenetek, ha kell!*

Széchenyi aggodalommal látta, hogy a nemzet vezérlete kezéből Kossuthéba siklik át s még hozzá oly irányban, melyet ő veszedelmesnek tartott. A Pesti Hírlap állásfoglalása ellenében „A Kelet népe” című terjedelmes könyvét bocsátotta ki s ezzel, nyíltan is hadat izent győztes vetélytársának. A szív politikusának nevezte, ki számok helyett „a képzelet s gerjedelmek fegyverévei dolgozik.” Vádolta a tör-

vény elleni izgatással, a fennálló rend iránt való tiszteletlenséggel, a társadalmi osztályok egymásra uszításával, röviden: forradalmi tendenciával. A Kelet népének hatása éppen fordítottja volt annak, amit Széchenyi e vitairatától várt: az ellenzék politikai aggodalmaiban nem osztozott; örömmel észlelte, hogy a főbb elvek tekintetében a két hazafi egyetértés a modort és taktikát, melyet Széchenyi Kossuthban hibáztatott, nem tartotta oly lényegesnek, hogy miatta a Pesti Hírlap hatását és népszerűségét elveszítse.

Dessewffy Aurél föllépése a sajtóban csak növelte a hírlap befolyását. E konzervatív nagy ur szembehelyezkedett Széchenyivel is, Kossuthal is és különösen Kossuthot támadta minden ízlés és nyugaltság nélkül. A zszurnalisztika ekként folytonos civódások, sértő polémiák lerakódóhelyévé lett, de Dessewffy főcélját mégsem érte el: az ellenzék nem sikerült széjjelrobbantania. 1842 elején meghalt ifjan, élete 34-ik évében: tán harcának sikertelensége vitte a lázas ambíciójú férfit kora sírjába.

Közben a reformeszmék egyre türelmetlenebbül zörgettek a rendi Magyarország s a haladás iránt ellenséges indulatú kormány kapuin. A közös teherviselés elvét Kossuth lángoló szavakkal hirdeti: „Jól rendezett státusban az adótól való mentesség polgári lealacsonyítás. Ki az, ki Angliában, Frankonban, a szabad Amerikában adót nem fizet? A rabszolga, a béres, cseléd és a koldus: a szegény, akinek semmije sincs. Ki az, ki nálunk adót nem fizet? Megnevezés nélkül is mindenki tudja. Arcpírtó egy párvonal! És melyik részen van a jog, fölémelt fővel nézni fel oda, ahol Astraea mérlegében a népek sorsa felméretik? Amott a státus a szolgától és koldustól adót nem kíván, mert nem adott neki semmit, amiért kívánhatna; nekünk az édes hon

anyatejének tejszínét adá s mi épp ezért nem adózunk!”

Az 1843—4-iki országgyűlés óriási konvulziók közt jött létre s a kormány taktikája következtében már-már eredménytelenül oszlott volna fel. De az ellenzék vezérei megelégték e folytonos huzást-halogatást és cselekedni kezdtek. Kossuth, ki a Hírlaptól visszalépett, egész tevékenységét a honi ipart védő egyesületek szervezésére fordította s 1844 okt. 6-án meg is alakult Pesten az első ilyen egyesület, igazgatójául őt választván.

Ez volt a felelet a kormány gyalázatos eljárására, mely az országgyűlés tizenkilenc hónapi munkásságára azzal tudott csak leiratában válaszolni, hogy a tervbe vett javaslatok és reformok dolgában „a kívánt adatokat majd a jövő országgyűléssel közlendő”. Fölháborodással oszlott széjjel az országgyűlés és csak kevésbé nyugtathatta meg az aggódó honfilelkeket, hogy mégis csak voltak eredményei az ülésszaknak, nem kicsinylendők, sőt az elkövetkező nagy kort hathatósan előkészítők!

Az 1847. országgyűlésre Pestmegye Kossuthot küldötte ki követének Szentkirályi Móriccal együtt. Ekkor már minden kétség nélkül ő volt az ellenzék vezére. Társai érezték felsőbbségét, irigyei lehettek, de méltó versenytársai nem; ellenfelei pedig csodálták s nem is bírták eltitkolni, hogy „el voltak kápráztatva szónoklatának hatalmától”. Az egész ország feszült figyelemmel leste, mi fog történni. A végsőig meg volt feszítve minden húr, a kormány és pártja, a nemzet és a rátámaszkodó ellenzék egyaránt érezték, hogy elkövetkezett a nagy cselekvések kora, mikor a nemzet megszűn panaszkodni és nyögni, hanem fog cselekedni és az ellenzék nem ellenőriz többé, hanem vezet és alkot. Mindjárt a válaszfőlirati vitában Kossuth hevesen támadta a bécsi udvar politikáját, mely az 1723. II. törvény-

cikkbe foglalt pragmatika szankcióval szemben megfelelnek az 1790. X. törvényről, országos önállásunkról s jogainkról. Fölsorolja hosszan a sérelmeket, melyeket nemzetünk elszenvedett egészen az utolsó országgyűlés berekesztéséig s helyet követel mind e gravámenek említésének a válaszfölriratban. Négy szóval fogadták el Kossuth javaslatát Széchenyi közvetítő indítványa ellenében, minekutána a konzervatív Somssich Pál visszavonta saját fölrirati tervezetét.

A kormány előtt világossá vált, hogy az ellenzék többségben van a követek tábláján. S mikor a főrendek leszavazták e javaslatot, hogysen rajta bármi módosítás essék, inkább letették Kossuth indítványára azzal, hogy „a benne megérintett sérelmeket külön feliratokban részletesen terjesztik föl a királyhoz”.

Az országgyűlés rohamosan látott munkához; kimondta a teherviselés közösségét, eltörölte az ősiségét, behozta az örökváltságot; a kormány ugyan megkísérté kicsinyes intrikákkal, hogy az ellenzék kebelében személyes torzsalkodást, féltékenységet keltsen és Kossuth népszerűségét megingassa, de törekvése balul ütött ki.

1848 következett s márciusban a forradalmi napok. A februári párisi forradalom híre gyorsan terjedt el Bécsben, Pozsonyban, Pesten és lelket öntött a habozókba, elhatározásokat érlelt meg a kételkedők szívében.

Parlament népképviselési alapon, független és felelős magyar minisztérium, ezek voltak Kossuth legmerészebb és legsürgösebb kívánalmái; mindkettő szoros egybefüggésben van egymással, mindkettőre vágyódtak évek óta a legtisztább lelkű, s legeurópaiabb műveltségű hazafiak, a centralisták, de kivételnek lehetőségében ők maguk is kételkedtek. Széchenyit is aggodalommal töltötte el Kossuth in-

dítványa, melyről jól tudta, hogy óriási népszerűségre fog emelkedni. De az utón többé nem lehetett megállani. „Azóta alig álmodék. Mi pedig három hónapon át gördítjük fáradatlanul Sysiphus követ. És az én lelkemre epesztő aggodalommal borul a mozdulatlanság fájdalma. Vérző szívvel látom, miként izzad annyi nemes erő, annyi hü tehetség egy háladatlan munkában, mely a taposó malom kínjaihoz hasonlít. Igen is, t. rendek, mi rajtunk a fojtó gőznek nehéz átka ül, egy sorvasztó szél fű ránk, mely idegeinket megmerevíti s lelkünk röptére zsibbasztólag hat.”

Az indítványt az alsó tábla *egyhangúlag, vita nélkül* elfogadta. A főrendek még most is akadékoskodtak és István főherceg nádor Bécsbe utazott, hogy ott tudja meg, vájjon a magyar országgyűlés egyik háza elfogadhatja-e a másik háztól egyhangú lelkesedéssel megszavazott javaslatot. A kedélyek egyre nyugtalanabbak, lázasabbak lettek, március 13-án kitört a forradalom Bécsben, 15-én hullámai eljutottak Pestre is.

Sokkal ismertebbek ez események, hogysen csak említeni is kellene őket. A békés haladás útját mesterségesen elzárták, a nemzet élővizeit zsilipekkel rekesztették el, míg az ár nem lön hatalmasabb a gátnál és széjjel nem robbantotta.

A forradalmi Magyarország egyedül méltó vezére csak Kossuth lehetett. A kamarilla, megrettenve a rohamosan növekedő mozgalomtól, mindent megígért szemtől-szembe és sietve készülődött titokban, orvul a nemzet megsemmisítésére. Kossuth álláspontja világosan meg volt fogalmazva: sürgette a nemzet legteljesebb önállását és függetlenségét Ausztriától oly módon, hogy csak a fejedelem személye legyen közös és veszély idején a segélyezés kölcsönös. És az ő szava döntő, népszerűsége csodás, neve nagyhatalmú volt. Még Széchenyi is meg-

hajolt előtte. „Bátrabbak, merészebbek, kikkel magasb, láthatatlan hatalmak látszanak szorosb szövetségben lenni, rövid napok alatt olyan alapra fektették hazánk jövőjét, melyet — tisztelet, becsület, de igazság is — velem együtt mi, hangyamunkások tán soha, vagy csak generációk után lettünk volna képesek megalakítani”, ezt írja róla éppen a válság napjaiban.

Az események gyorsan értek meg a fegyveres forradalomig. Jósika indítványára a bécsi kamarilla Jellasichot megtette horvát bánnak s a nemzetiségek fellazítása Magyarország ellen már márciusban megindult, István főherceg március 24-éről kelt felségfolyamodványában katonaságot kér Magyarország ellen s úgy tünteti fel a dolgot, mintha itt már vérbe és lángba fulladt volna minden.

Csakhamar igaza is lett a nagyatyjához s elődjéhez méltatlan Istvánnak. A nemzetiségek fellázadtak a kamarilla intésére és segítségévei s ugyanakkor, midőn április 11-én a király a negyvennyolcadiki törvényalkotásokat szentesítette, indultak útnak a császári tanácsosok utasításai a renegát Jellasichhoz.

Kossuth, a magyar nemzet minisztere, a magyar forradalom vezére, a magyar ügy lánglelkű apostola tudatosan vitte nemzetét azon az utón előre, melyet a történelem kijelölt kettejük számára. A visszatérés, meghátrálás többé nem volt lehetséges. A diktátor, kinek kezébe adta Isten népe sorsát, ki emésztő fájdalommal látja, mint csalja meg, mint hagyja cserben saját népét törvényes feje, az évszázados keserűségek, a jelen irtózatos harcai közt: minden oldalról szorongatva, csakugyan nem tehetett egyebet, mint az ápr. 14-iki híres nyilatkozatot 1849-ben, Debrecen templomában.

„Velem rendelkezhetik Isten akármint az életben. Bocsáthat reám szenvedést. Bocsáthatja reám a vérpadot. Bocsáthatja reám a bürökpoharat vagy

a száműzetést. De egyet nem bocsáthat reám sohasem. Azt nem, hogy én valaha az ausztriai háznak alattvalója legyek. Azt nem bocsáthatja reám az Isten sem; mert az embernek, ki el van határozva valamire, bár láncokba szoríttatnának minden tagjai, mindig marad elég ideje meghalni, ha magát másképp meg nem mentheti.”

Isten kezébe adta a zászlót, hogy népét szabadságra vezesse. De az ördög erősebb volt az Istennél s kicsavarta kezéből a már-már diadalmas zászlót. Ő és nemzete együtt buktak el.

S mikor a nemzet újra föléledt: Kossuth nemzete éledt föl. Az ő alkotásainak fundamentumain épült föl újra az ország; s ha vannak sebeink, fogyatkozásaink, bajaink, csak azért vannak, mert alkudoztunk, engedtünk valamit a Kossuth álmaiból.

Melyet a történelem jelölt ki: ő és nemzete megtették az utat. A hatalom szemben találta magával őt is, mint országunkat, megannyiszor. De a győztes ő lett. S a történelem föltárta előtte kapuit, hogy befogadja azok sorába, kik hősök, apostolok és vértanúk voltak egy személyben. Mert a történelem kapuit nem császári testőrök őrzik.

(1902)

2. A magyar államiság fejlődése, küzdelmei.

— *Beöthy Ákos könyve.* —

Alig van ága a magyar tudományosságnak,, mely oly rohamosan és mégis szervesen fejlődött volna ki s oly teljesen közelednék tökéletes Idivirágzásá felé, mint a történetírás. Saját nemzetünk története egyetlen kitűnő szerkesztő tervei szerint és gondjai alatt, a legjelesebb hisztórikusok vállvetett munkásságával jött létre és államunk ezeréves fennállásának ünnepi emlékei közt mindig egyike lesz a legbecseesebeknek. Az egyetemes világtörténet gondos és magas színvonalú szerkesztése most van folyamatban és az eddig megjelent tíz kötet ékesen szól a magyar történeti tudomány európai mivolta mellett.

De az összefoglaló munkákon kívül egyes tanulmányok, rövidebb terjedelmű essayk és alapos forrástanulmányokon épült monográfiák hosszú és egyre növekedő sora is gazdagítja történeti tudásunkat és míg a múlttal elevenen tartja fõnn szellemünk kapcsolatát, jelenünkre intõül hatni, jövõnket irányítani meg nem szûnik. És van egy érdekes és megfigyelésre méltó jelenség a magyar történetírásban ezen kívül is: a legtõbben e tudomány munkásai közül nemcsak elméleti tudósok, hanem résztvesznek a nemzet életének kormányzásában is s míg egyfelõl a történetbe való elmélyedéssel nemesedett s erõssé edzett tehetségüket és meggyõzõdéseiket bocsátják a politika szolgálatába: másrészt politikai

gyakorlatukat, éleslátásukat, a praktikus iránti érzéküket jelesen érvényesítik történeti fölfogásukban, így látja hasznát nagy történeti műveltségüknek a közélet és közéleti tevékenységüknek a történetírás.

Azt hiszem, nem kell példákra hivatkoznom. Horváth Mihálytól, a forradalmi kormány püspök-miniszterétől az ifjabb Andrassy Gyuláig és Beöthy Ákosig díszes sora húzódik a történetíró-politikusoknak. És bátran elmondhatjuk, hogy módszer, fölfogás, filozófiai emelkedettség tekintetében e sorozat mindvégig a haladás, a fejlődés, a tökéletesedés képét mutatja.

Beöthy Ákos történeti művével nem ma foglalkozunk először; a most piacra kerülő könyv már a harmadik kötete az egész állambölcseleti munkának s e lapok érdeme szerint méltatták az első két kötetet is. De még e mű keretén belül is szembeötlő és nagyszabású fejlődés tárul elénk; Beöthy gazdag szelleme, mely oly pazarul ontotta kincseit az előző kötetekben is, itt, e harmadikban a legdúsabb, a rideg történeti adatok itt kelnek a legenergikusabb életre, maga az előadás is, a tárgy szárnyain emelkedve, itt éri el tetőpontját erőben és lendületben.

Beöthy kétségen kívül sokat tanult; hisz futó pillantás az idézte kútforrásokra már meggyőző bennünket arról, hogy a történeti, irodalmi, filozófiai, nemzetgazdasági műveltségnek szinte páratlan kincsesháza áll rendelkezésére. De mindazok közül, kik rá hatással voltak és pedig döntő irányító hatással, első és legfontosabb az angol történetírás klasszikusa, Macaulay. A nagy brit államférfiú és politikus szelleme, éleslátása, ellenállhatatlan logikája ragyog Beöthy könyvében is s ez korántsem jelenti azt, hogy a magyar szolgai követője angol mintaképének, nem is jelentheti. Mert szellemet, ítéletet, logikát nem lehet utánozni; hanem azt jelenti,

hogy a két elme egymással rokon, a két tehetség alaptermészete azonos, a két politikai és históriai génie — kongeniális. Mindkettő a világosság, a a tiszta ész embere; mindkettőnek kedve telik a bizonyítás teljességében és hosszadalmasságában, az okok hosszú, de győzedelmes csatláncában, a tárgy tökéletes kimerítésében és a szükségesnek mutatózó kitérések és fejtegetések gazdagságában. A szuverén elme játéka ez, a legerősebbnek szíves leereszkedése a leggyengébbhez, az ész öröme, hogy íme legkomplikáltabb, leelvontabb eszméit is képes megértetni.

E hajlandóság szülte a jelen könyv III, IV. és V. fejezete, melyben a politikai pártok elméletét fejtegeti. Magyarázatai oly meggyőzők s ékesen szólnak, hogy a kétkedőket, a folyton habozókat is alkalmasok elhatározásra, színvállásra birni. Az általános bevezető részben (56. és 57. lap) ezt mondja:

„Aki egyszer például oly gyűlésen vesz részt, ahol pártcsoportok nem léteznek, észreveheti annak a tájékozatlan összevisszaságnak bomlasztó hatását, mely ily tanácskozásban bekövetkezik. Ez pedig önkéntelenül rámutat arra a megoldásra, mely a sorakozásban és fegyelmezésben található és mely a leglarkább mozgalmakba is rendezett öntudatot visz bele. Annyival inkább, mert ellenpártoknak létezése különösen hozzájárul a többiek öntudatának fokozásához. Az ellennézetek feltűnése képezi saját nézetének igazi mértékét és próbáját s eredményezi azt, hogy nagyobb hévvel és tevékenységi ösztönnel ragaszkodik saját felfogásához és igyekszik azt dűlőre juttatni.

Az ezekből támadó ellentétek teszik az illető nemzetnek közéletét élénkké, érdekessé és hatásuk magára, esetleg az emberiségre, politikailag jótékony eredményeket szül, amint az a később előadandókból ki fog derülni.

A pártok képződése a szövetségi és társulási elvnek, a „segíts magadon, Isten is megsegít” alkalmazása a politikai működésre. Megmondta már Cicero, hogy a pártoknak életelvét és alap gondolatát az *idem sentire de republica*, a közdolgok iránt azonos érzéssel és értelemmel lenni képezi. Politikai értékét ezen mozzanatnak magyarázgatni felesleges. Az elv felállításának szellemi tartalma van, a benső kapocsnak, melyet alkot, erkölcsi, a cselekvésnek, az akciónak, mely mindebből származik, jelentékeny politikai tartalma: hiszen az egész politika főleg akció, tevékenység.

És ha tehát a közdolgok iránti érdeklődés az állam egészének egy hatásos alkateleme, ha az embereket végelemzésben érdekeik előmozdítása vezeti és ha ebben az irányban az érdekokonokkal való társulás a megvalósításnak egyik tényezője, akkor hasonlóképpen nincs szükség hosszú bizonyítgatásra, hogy ebben az irányban a pártosság, mely kifejezés alatt a pártalakulásokat és az akciót értem, minő jótékony hatást gyakorol.

Eppen azért azt is találjuk, hogy a politikailag előrehaladt és kifejlett népeknél leginkább jelentkezik a hajlandóság, hogy ily irányban működjenek. Ennek következtében azon követelmény, hogy az egyes polgárnak nem szabad közönyösnek lenni az ország dolgai iránt, hanem magának róluk véleményt kell alkotni és ilyképpen a pártok valamelyikéhez tartoznia kell, méltán foglal helyet a politikai kötelességek között. A bölcs Solonnak talán egyik legbölcsebb intézkedése volt, mely által Athén polgárait büntetéssel sújtotta, ha pártokhoz nem tartoztak.”

Majd ismerteti a különféle pártalakulások történetét az ókor keleti népeitől, a görögök és rómaiak alkotmányos harcaitól az 1848. évig.

Már itt fölmerül a kérdés, melyet aggódva vet-

nénk föl egyebütt is, tekintettel arra, hogy az e könyvben vázolt küzdelmek még nincsenek befejezve, sőt ma jobban izgatják a lelkeket, mint évtizedek óta valaha: nem árt Beöthy pártállása történetírói elfogulatlanságának? Nincs érdekelve annyira e tusákban, hogy e miatt tárgyilagossága csorbát szenvedjen? Nyugodtan mondhatjuk, hogy Beöthy e könyvében pártos szellemnek nincs nyoma sehohsem; ereszbem még mesterének, Macaulaynak is felette áll; mert a szenvedélyes whig sehohsem tagadja meg magát, sem főművében, Anglia történetében, sem kisebb essay-iben, minők pl. Milton, hol a puritánizmus védelmére kél, a Pápaság, melyben egyoldalú pártállást foglal el a katolicizmus ellen, Bertrand Barère, melyből a franciák és különösen a jakobinusok iránti leplezetlen gyűlölete tör elő. Ellenben Beöthy határozottan tartózkodik az ítélekezéstől oly kérdésekben, melyek ma is birói döntés alatt állanak. „Nem lehet feladatomban — úgymond — az ezután következő pártmozgalmak ecsetelésébe bocsátkozni, melyekről úgysem tudnék végleges ítéletet mondani, miután az azóta szereplő nemzetek pártmozgalmi befejezve nincsenek és éppen azért az ítélekezés számára kellő szilárd alappal nem bírnak.”

Azonban tévedés volna azt hinnünk, hogy e tartózkodása oly kérdésekre is kiterjed, melyek közvetlen érdeklők a jelent, pusztán azért, hogy pártatlanságának diszét s tárgyilagosságának hitelét megóvja. Hisz ha így cselekszik, akkor műve nem volna egyéb, mint rég ismert adatok közlése, legfeljebb új formában. Erre a meddő és lelketlen munkára pedig a Beöthy Ákoséhoz hasonló szellemek nem vállalkoznak, ítéletét tartózkodás nélkül kimondja mindazokról a vezérférfiakról, akik e korban — 1841-től 1848-ig — Magyarország sorsát irányították. De ítéletét nem személyes rokon-, vagy ellen-

szenv vezeti, hanem emelkedett filozófiai fölfogás, puritán gondolkodás és a férfibecsület és honfiérvés kérdéseiben határozott és megalkuvást nem ismerő jellem.

Könnyen félrevezethette volna öt Kossuth sajtóbeli szereplésének megítélésében akár „vultus instantis tyranni”, a fenyegető zsarnok tekintete; akár „civium ardor prava iubentium”, akár a rosszra csábító tömeg szenvedélye. De a hisztórikus nem ingadozik, nem hajlik azok felé, kik arisztokrata göggel tekintenek most is, mint elődeik tekintettek egykor, a sajtó embereire; és nem adja meg magát azoknak, akik ultra-radikális türelmetlenséggel mindjárt a bosszú szélső fegyvereit, a lámpavasat és a barrikádokat emlegetik. Jellemző ő magára nézve, mit tart a legnemesebb jellemvonásnak Kossuth polémiájában Széchenyi ellen:

„Kossuth válaszában határozottan kiemelte, hogy Széchenyivel szemben nem szándékozik „amilyen az adjon Isten, olyan a fogadj Isten”-féle mérték szerint eljárni. Ez úgy is volt, mert amint a páros viaskodás közöttük ezen tárgy felett véget ért, a legnagyobb előzékenységet, mondhatni: alárendeltséget tanúsította irányában. Olyannyira szívéen feküdt, hogy nagy ellenfelét egy közös akcióra megnyerje, melynek hatása a nemzet beléletére csak üdvös természetű lett volna ...” „Midőn Széchenyi később egy alkalommal ellene a hírlapi polémia terére akart lépni, Kossuth melegen üdvözli őt a sorompók között. Kijelenti, hogy tért és fegyvert kész olyant elfogadni, aminőt Széchenyi választani fog. Általában elkövet mindent arra nézve, hogy egy után haladjanak, vállvetve működjenek.”

Ugyanolyan emelkedett szellemben szól a konzervatív párt kitűnő vezetőiről, mint a szabadelvű párt nagyjairól. Különösen érdekes az, amit köny-

vében a „bihari Dantonról”, Beöthy Ödönről olvassunk. (236. skk. lap.)

„Úgy vélem, hogy ez arcképcsarnok csonka lenne, ha boldogult édes atyámról nem emlékezném meg. Amiket róla előadni szándékozom, azok nem személyes nézeteim és tapasztalataim. Nem is igen állott módomban ilyeneket szerezni, mert már tízéves koromban elvesztettem őt. E szerint ecsetelésben csakis azokra vagyok utalva, amiket mások róla följegyeztek. De ha ezeket számba veszem, oly érdekes egészet alkotnak, hogy mellőzése hézagot képezne ama nevezetes időszak vázlatának teljességét illetőleg. A maga nemében korszakának és nemzedékének egyik jelentékeny képviselője volt, nagy benyomást tett kortársaira a bel-, mint külföldön egyaránt, valamint nyomokat hagyott maga után a politikai események terén.

Egyike hallgatóinak, ki nap-nap után tanuja volt szereplésének, következőképpen jellemzi őt. Az oroszlobátorságú Beöthy Ödön, Biharmegye követe, aki nemcsak fejének külalkatára *nézve* hasonlított Bismarckhoz, hanem vas jellemére, óriási tehetségére, nyers modorára *nézve* is párhuzamba tehető a hírneves kancellárral, habár, mivel félig végzett iskolai tanulmányai után katonának csapott fel, országunknak, az ifjúság elnevezése szerint, csak kis káplárja maradt. Mindazonáltal természetes nagy eszével, tündöklő ékesszólásával, szabad, sziporkázó szellemével, katonai pontosságával, rendszertétével, nemes lelkiületével meggyében és az országgyűlésen nagy hatással működött és nem csekély elismerést aratott.

Springer kiemeli róla, hogy szigorú jellemességében sohasem ingadozott, bátorságát semmi veszély, vagy fenyegetés nem volt képes megrendíteni. Nem kisebb marasztalással ír róla a már idézett angol író, miss Pardoe. Természetes, hogy az angol

nőnél az a körülmény, hogy a protestánsokat pártolta, igen kedvező hangulatot teremtett. Leírja azon tüntetéseket, melyekben részesítették, midőn az országgyűlésen megjelent. Az országgyűlési ifjúság diadalmenetben vitte fel az országházba, melynek falai visszhangoztak a harsogó élj énektől. Az első, ki ottan üdvözölte, Széchenyi volt, ki melegen ölelte keblére. Ő is kiemeli rettenthetetlen bátorságát, előadásának megkapó voltát.

Azt írja róla, hogy bár arca nem szép, de tele erővel és egészséggel, valamint az elszántság és dac kifejezésével, melyet jól esik szemlélni. Beszédmodorából erély, őszinteség, meggyőződés sugárzanak ki. Nem kíméli ellenfelét, nem kedveskedik vele szemben, hanem egyenesen nekiront éppen úgy, mint ahogy nem fél a csiklandós kérdésektől, hanem azoknak elevenére tapint. Valóságos ostora a kormánynak, mellyel szemben jelszava: nem kérni, de követelni. Hasonló kedvező hatást tett egy német költőre, ki azt írta róla: „Láttalak, lelkes oroszlán és az isteni szikrát láttam szemedből fényt lövelni.” Általánosan elfogadott vélemény szerint kora nagy szónokainak egyik legnagyobbika volt. Mint ahogy Csengery írja róla, hallani kellett őt, leírni lehetetlen volt, mert e lángész gyors röptű, sebesen rohanó szónoklatát még gyorsíró is alig volt képes követni. Szónoklata tele volt költői képekkel, erős érveléssel, melyeket felváltott a humor derűje, a gúny éles fegyvere, mellyel az önkényt, a hatalmaskodókat támadta. Védelmesni a gyöngét, az elnyomottat, hevülni a szabadságért: ezek voltak azon rugók, melyek szólásra ösztönözték.

Különösen a lelkiismereti szabadság volt az, mely a küzdőtérre szólította. Így lett, mint katolikus, szószólója a nem katolikusok jogainak, úgy, mint sérelmeinek. Innen származik — mint Csengery mondja — a katolikus klérus hosszas, szenvedélyes

harca ellene. Egy alkalommal 60.000 forinttal kínálták meg, ha indítványát nem teszi meg. A vallási kérdésben tanúsított magatartásából származik vitája Lajcsákkal, a hitbuzgó váradi püspökkel, mely azon időben nagy port vert fel még Németországban is.

Nemcsak a követi pályán működött, de megyéjében az alispáni állást is betöltötte. Csengery, ki közvetlen szemléletből látta működését, erről a legnagyobb magasztalással ír. Alispánsága a megyei kormányzat példányképe volt. Mindenre kiterjesztette figyelmét. Megmutatta, hogy az egyéniség értéke gyakran pótolja a rendszer hiányait is. Alatta a közigazgatás élénkebb, jótékonyabb, a jogszolgáltatás gyorsabb, pontosabb, részrehajlatlanabb lett. Még ellenfelei is keresték bíraskodását. Különösen szívéen feküdt a nép jóléte, s takarékmagtárok felállítására, segélyezés kiváló helyet foglal igazgatásában. Azon időben nagy kérdés volt a jobbágytelken lakó nemesség megadóztatása, melyet a törvényhozás elrendelt, azonban a legtöbb megyében népszerűtlen volta miatt nem akarták végrehajtani. Ő végrehajtotta azt, fegyvert adva elleneinek kezébe, melyet ki is használtak ellene az országgyűlési 1. aszta sok alkalmával.

Biharmegyei pályafutása elválaszthatatlan összeköttetésben volt azon szenvedélyes küzdelemtől, mely közte és az ottani kormánypárt feje, a főispáni helytartó, Tisza Lajos közt folyt. Volt eset, hogy élete is veszélyben forgott, amennyiben a megye termében a gyűlés alkalmával egy szolgabíró vezetése alatt betörték a vármegye hajdúi és menthetetlenül elpusztítják, ha egy derék tiszthelyettes, Piskovich Ernő nem segít neki a halálos csapásokat felfogni. A díszkard, mellyel Piskovichot bátor cselekedetért Győr- és Mosonmegyék megajándékozták, ma is birtokomban van. Nem lehet feladat

ezen harc felett, mely politikai és személyes természetű volt, ítéletet mondani, de az fel van jegyezve, hogy pár hóval ezen ülés előtt, melynek leírása Horváth Mihály, Csengery Antal munkáiban és a „Pesti Hírlap” 1846 január havi számaiban olvasható, nyilvános ülésben ellenfelének azon ajánlatot tette, hogy lépjenek vissza mind a ketten a közpályáról, így visszaadva a megyének a nyugalmat, ami azonban el nem fogadtatott.

Buzgalma, kötelességérzete a legnagyobb szerénységgel párosult. Még életében Biharmegye arcképét le akarta festeni a gyűlésterem számára, mit azonban visszautasított. Éppen így visszautasított egy miniszteri tárcát, mellyel 1848-ban megkínálták. Kossuthnak erre vonatkozó levele birtokomban van.

Mennyiben áll Csengery azon véleménye, hogy ámbár nagy volt mint szónok, de éppen ezért államférfi nem lehetett: ez oly kérdés, melynek vitatásába nem bocsátkozom. Általános érdekléssel ezen kérdésnek szellőztetése nem is igen bírhat. Annyi azonban bizonyos, hogy azt a feladatot, melyet magára vállalt, vagy mely a viszonyok folytán ránehezedett, a legnagyobb buzgalommal és kötelességérzettel teljesítette, nem törődve azzal, hogy annak következményei magára és övéire nézve hátránnyá válhatnak. Azt az egyet tudom, hogy szerény pályafutásomon mint elérhetetlen példánykép állott előttem, bátorítva becsületes törekvéseimben, valamint útját állva annak, hogy nemtelen ösztönöknek engedelmessédjem.

Tacitus Agricola életét, kihez rokoni kötelékek csatolták, a következő fenséges szavakkal rekeszti be: *Quidquid ex Agricola amavimus, quidquid mirati símus manet mansurumque est in animis hominum, in aeternitate temporum, in forma rerum. Nam multos veterum velut inglorios et ignobiles ob-*

livio obruit, Agricola posteritali narratus et traditus superstes erit.” Mindaz, amit Agricolában szeretünk, ami tiszteletünknek tárgya volt, fennmarad az embereknek lelkében az időknek végtelenségében és a hírneves dolgok közepette. És míg a feledés fátyola sokakat, kik dicstelenül éltek, örökre eltakar, addig Agricola emléke gondozva és ápolva mindörökké élni fog.”

Beöthy könyve az 1848-iki törvények szentesítéséig terjed. Benne tehát az a kor van feldolgozva, melyet Horváth Mihály is földolgozott a „Huszonöt év”-ben. Hogy szerzőnk világosabban látja immár az eseményeket, mert tisztában van következményeikkel is, melyeket Horváth Mihály nem láthatott, az egészen természetes. De vannak egyéb jelességei is e műnek, melyek úttörő elődjének föléje emelik: Beöthy a filozófiai történetírás legmagasabb szempontjait, a gyakorlati politikus gazdag tapasztalatait egyesíti a hivatásos író és a lelkes hazafi stilbeli készségével és közvetlenségével. Nemcsak tudományos mu e könyv, hanem olvasmányoknak is kiváló. S ebben az egyben is már magasan fölötte áll számos történeti műnek.

De Beöthy nem az író babérjaira vágyik. Előtte eszményként az igazság lebeg, az az igazság, melyért „Cremutius Cordus törvénybe idéztetik az új s eddig még nem hallott vád alatt, hogy kiadott történelmi munkájában M. Brutust magasztalta és C. Cassiust az utolsó rómainak nevezte”.

Nincs terünk, hogy e kitűnő könyv minden gondolatját, eszméjét, fejtegetését érdeme szerint méltathatnék, még csak a második fejezetre legyen szabad utalnunk, melyben a sajtó intézményéről van szó. A történelmi exkurzió után, mely a sajtó fejlődésének főbb mozzanatait öleli fel, Beöthy megmondja saját nézetét is e hatalmas tényezőjéről a

közéletnek, szokása szerint — az angol viszonyokkal kapcsolatban (38. 1.):

„Nem volna célja* de nem is bírok a szükséges ösmereteikkel arra, hogy a sajtó fejlődését és történetét a vázolt korszakig levezessem. Csak azt említem fel, ami azt a néhány vonást, amit papírra vettem, kiegészíti. Az egyik az, hogy az angol sajtónak is az a jellege, ami közéletének. Ami mindennekfelett feltűnik nála, az a jelentékeny publicistái tartalom és komolyság. A sajtó is természetesen kifejezésre juttatja a pártkülönbözeteket, de azért kevés, lázas természetű időszakot kivéve, a kérdések mérséklettel, kölcsönös méltányossággal tárgyaltatnak.

Ők maguk is felhasználják a névtelenség kedvezményét, de hogy ez megóvható legyen, oly módon írnak, mely kizárja a gyanút, hogy az álarc oltalma alatt csalás bosszújukat akarják elleneiken tölteni, mire talán nyílt sisakkal nem mernének vállalkozni. Nemcsak, hanem azon sajtószertű jelenséggel találkozunk, hogy a parlament legélesebb szónokai, kiknek az invektiva, a személyes támadás legerősebb fegyverök, mint Canning, Brougham, Disraeli, ki magát szintén egyszer a sajtó gentlemanjei közé tartozónak vallotta, írataikban, cikkeikben mintegy keztyüs kézzel dolgoznak, ami azután kihatott az egész sajtónak irmodorára és magatartására.”

Vajha hordanók ez igéket homlokjelül szemünk között és tűznők ki intelmül ajtófélfánkra!

(1903)

3. Veronai látomások.

Az utas ember, akit örök szomjúsága a történelem által szentté avatott helyekre visz, két lelket hord kebelében. Egyikkel a múltat látja, emlékeit kutatja, nyomait csodálja, A másikkal a jelenen ta-

pad: eszik, iszik, hotelben száll meg, kávéházba vetődik be, villamos kocsik irányát téveszti el. A kettős lélek állandó diszharmóniájából sarjad a bosszúság és — a kiábrándulás.

Milyen jó dolguk van a nyomorult kis Stratford lakosainak! Ott élnek az Avon partján, a Holy Trinity Church tövében és nem is jut eszükbe, hogy háromszáznegyvenöt esztendővel ezelőtt polgártársuknak, a tisztos John Shakespearenak egy William nevű fia született. Osnabrückben megkérdeztem egy derék polgártól, mily emlék tanúskodik városkájukban a westfáli béke megkötéséről. Az öreg azt sem tudta, hogy valaha háború is volt a világon, az egy porosz-franciát kivéve, ahol vaskeresztet szerzett. Az ott lakók, a letelepültek elvesztették ama két lélek egyikét és alighanem a becsesebbiket tartották meg.

Ülven Veronában a *piazza Vittor Emanuele* gyér árnyékú fái alatt a nyári est hevében, ilyenfajta renyhe gondolatok kóvályogtak keresztül fáradt fejemen. Előttem az *Arena*, hatalmas, a maga egész egységes voltában megrendítő emlék, amelyhez fogható ma már csak egy-kettő van a világon. A körbefutó falak kétezer esztendő történetét látták oly helyen, amely valóban kivételesen gazdag volt véres változatokban. A nagy Szipione Mafiei hozzáértő tanúsága szerint az utolsó Flaviusok emeltették a nagy arénát. Itt feszülő izmú gladiátorok vívták halálosan komoly játékaikat; s ha a boldogtalan gyengébb a tusában elesett, a vérre szomjazó közönség *pollice verso*, lefelé fordított hüvelykujjal követelte a győztestől, hogy döfje az elesett torkába a hegyes kardot. Éhes vadállatok, Nubia vérengző tigrisei és oroszlánjai amott rontottak elő ketrecekiből, hogy szétmarcangolják a védtelen, meztelen áldozatot. És a kiömlő vértől megittasodva örületes tombolásban törtek ki az őszszakállú szenátorok

és a hímzett tunikájú matrónák. Élő fáklyákként itt hamvadtak el a kereszténység első vértanúi, akik megkísértették a felsőitáliai városkában község alapítását. A kigyulladt képzelet még látja szörnyű vívódásukat, a hallucináló fül még hallja rémes halálordításukat... Aztán nem látunk semmit és nem hallunk semmit» A belső látomást elzavarja a piac nyüzsgő sokasága, a belső hangokat túlkialtja a nép, a könnyű, mulatni vágyó, harsányan kiabáló olasz nép szava: sietni kell az Arénába, kilencre jár és nemsokára megkezdődik Cav. Cristallotti és derék társulatának előadása. Az igazgató úr jutalomjátéka tiszteletére be fogja mutatni öt szabadon idomított csödörét a „magas iskolában”. Őnagysága, a direktorné, balletet táncol kedvelt arabs lován, az Amátán, a bohócok pedig legújabb Velencéből hozott írú/cic-jeikkel mulattatják az igen tisztelt publikumot. Megbotlanak egy szalmaszálban és diabolót játszanak ócska cipővel. Ott, ahol a szíriai Dama markolatig döfte kardját a boldogtalan görög Chryssippos mellébe. Ott, ahol a császári parancs a félnéken meghúzódó keresztény község híveit püspökkel együtt küldte a vértanú-halálba ...

Két lélek lakozik a kebelünkben és az egyiknek viselnie kell a másiktól reárótt terhet. Verona, a Paduson túl való Gallia nevezetes főhelye, a római nép szövetségese a második pun háborúban, az a hely, amely tanuja volt Marius titáni harcának a barbár cimberék ellen, ma élénk, mozgalmas, fecsegő olasz város, amely ép úgy magán hordja olaszságának bélyegét, mint a klasszikus ókorból emlékezetben ránk maradt és babonás hagyományjal tisztelt kolóniák és municípiumok mind.

Mi maradt meg egykori dicsőséges történetéből? A római birodalom korszakából itt áll nagy-szerű mementóképpen az *Arena*. A középkorból, a Montecchi-ek, a Crescenzi-ek, a Sambonifacio-k, a

Skalier-ek korából még megvannak az ékes paloták, a gyönyörű templomok. A velencei köztársaság büszke uralmát hirdeti a szárnyas oroszlánnal megkoronázott oszlop a Piazza dell' Erbe zsvaj os forgatagában. Az osztrák rabiga gyászos emlékét gúnyos mosolygással árulják el az ágyuk, amelyek a veronai várból felénk merednek: a legjavát az osztrákoktól vették el a két nagy hadjáratban és maga a vár is, mely azért készült, hogy a Habsburgok részére biztosítsa az Adige síkjának uralmát és ma tőlük védi meg Itália legszeiob és legtemékenyebb tereit.

Verona sürgő-forgó, élénk üzleti szellemű népe nem ismeri a nápolyi *dolce far niente* léha örömet. De az idevetődő idegennek jól esik a semmittevő csavargás, s ha belefáradt, a renyhe elüldögélés a virágzó terek, parkok valamelyikében. Ne meneküljünk a csodaszép templomok homályos hűvösébe: Giotto és Paolo Veronese remekeit úgysem látjuk a borongó félhomályban. Ne járjuk a palotákat, amelyek oszlopsora, gazdag díszítése, aranyozott fala, márványlépcsője a középkor ragyogását varázsolja élénk. Éljen az élet! A bus történelemből, a kővé meredt múltból pillantásunk a jelenre téved és kedvvel időzik mozgalmas elevenségénél. A Piazza dell' Erbe jónyelvű kofaasszonyai meggyőző ékesszólással beszélnek rá, hogy kóstoljuk meg a finom őszibarackot, a zamatos körtét, a pirosló, koránérő szőlőt: ingyen van, nem kényszer a vásár. Odább egy viharverte zsidó antikvárius kínálja holmiját. Oly fáradt szegény, a hőség úgy elbágyasztotta! Kopott állványairól készül már a ládába visszarakni egész készségét. Tíz *centesimi* darabja a könyvnek. Manutius Aldus felséges kiadványai, tizennyolcadik századbeli francia klasszikusok, finom bőrkötésben pajkos olasz novellisták, komoly jogtudományi munkák, törvénytárak, egy megkes-

hedt *De officiis*, vénebb magánál Cicerónál, Platon Respublikája — mind, mind csak tíz centesimi. Mire nagy verejtékezéssel kiadtál öt lírát, már egész antik könyvtárad van és még az öreg hálálkodik.

— Holnapra még szebb dolgokat hozok uraságodnak.

Holnap . . . ebben a szédületes forgószelemben, amely magával sodorja az utast, hol leszek én holnap?...

*

Roland és Olivér, Nagy Károly híres testőrei, tündöklő lovagjai kőszoborrá meredve állanak őrt a székesegyház vestibulumában. És Nagy Károly anyja, az ájtatos Bertrande és Nagy Károly hitvese és Didier-nek, a longobárdok utolsó királyának felelősége, akik alattvalóik százezreit és a maguk gazdag kincsházának legdúsabb éveit áldozták a dóm építésére, meghitt hármásban helyezkedtek el a templom bejárata fölött az architrán-on. A művészek történetének buzgó kutatója ez egy helyen megtehet egy életre való benyomással, csak győzze számba venni Sansovino fenséges oltárait, *kenotálion*-át, Tizián Angyali üdvözlét-ét, Gio Ratta da Verona bronzfeszületét.

És az egyik mellékoltár előtt talpig gyászban fiatal asszony térdel. A sötétszőke hajú, komoly szépségű, könnyes szemű nő nem tudja, hogy Szent Ágoston oltára előtt végzi ájtatosságát s hogy ez az oltár páratlan tökéletességű márványremek. De imádsága olyan bensőséges, sóhaja oly mélyről szakad ki a szívéből, ajkán oly rebbenő a szó, szemében oly igaz a könny, hogy istenkáromlás volna megzavarni még oly halk csoszogással, a Baedeker még oly diszkrét lapozgatásával...

*

Még visszatérnek olykor azok a nagy, nehéz, misztikus sejtelmek, amelyek egyszerre élednek

bennünk a középkor idézésével. A Piazza dell' Erbe közvetlen közelségében áll a tér, amelyet Dante Alighieri halhatatlan emlékének szentelt a kegyelet. Közepén az isteni komédia isteni szerzőjének szobra, a veronai Ugo Zanoni alkotása. Ismeritek ezt a fejet, amely éles és szomorú nézésével, kemény csontjaival, keskeny, vértelen ajakával oly beszédesen néma. Tüzes látomások, önkínzó tépelődések, a pokol köreinek a lélek mélyéig átizzott meglátása, kéjes elragadtatás, a paradicsom örömeinek sejtelve mind benne van ebben az arcban. De Zanoni szobrában több van ennél is. A test hideg és szigorú vonalai, a ruha komoly és ünnepi redői» kemény aszkétasága nagyszerű harmóniába olvadnak a fejjel, melyben a legcsodásabb, legijesztőbb,, legtorzabb, legdicőbb képek fogantatnak, amióta költészet zeng és ember él a világon.

Magyar testvéreim, akiket Ahasvérus nyugtalan vére hajt örökös bolyongásra s akikkel a skandináv félszigettől kezdve az afrikai partokig mindenhol lehet találkozni, fogadjátok meg egy tapasztalt honosok jóindulatú intelmét. Ha Veronába készülvén, akár Milanóban, akár Desenzánóban, akár Vencében, a vasuti állomáson látjátok a Hotel Regina d'Ungheria nevét, ne ragadjon el benneteket a honfi heve. És ne szálljatok a magyar királynéről elnevezett vendégfogadóba. Mi köze van ennek a szállónak a magyar királynéhoz vagy melyik magyar királynéhoz van köze, azt nem tudom. De azt még ma is érzem minden tagomban, hogy ez a szépnevű szálló tönkretette az éjszakámat. Pokoli zaj, levegőtlen szoba, a vendég kíméletlen kiszolgáltatása minden külső és belülről támadó lármának, pokollá tette ezt a fogadót. És pedig olyan pokollá, amelyben ugyancsak be volt fűtve derekasan.

Milyen szerencse, hogy az ember néha éber fővel is tud álmodni. A via Capello-beli fogadó szűk szobájában egyszerre eszembe ötlött, hogy milyen nevezetes szomszédságom van. Nem az a két olasz, aki éjjel két óraker hangosan veszekszik oly kifogyhatatlan áradatjával a szóbőségnek, amelyért minden szónok, sőt minden vénasszony megirigyelhetné őket. Nem is a villamosvonal, amely a szűk utcán harsogó dübörgéssel és szünetlen csilingeléssel száguld az éjszakában.

Egy szépséges leány lakik itt, első szerelme rég letűnt ifjúságomnak. Réges-rég porlad már ősei közt, akiknek a sötétben villogó, korhadtt csontjaitól úgy reszketett szegény, mikor Lőrinc barát az álomitalt adta neki. Rég porlad, nem is élt talán soha. De élete mégis elevenebb minden életnél, mert a költő képzeletének legsugarasabb napjaiban teremtetten meg. A szomszédban van Capulet-ék háza. Ezen a tulajdon Via Capello-n osont be hozzájuk az álarcos bálra Romeo és elmés barátja Mercutio. Itt látták és szerették meg egymást oly szerelemmel, amely el fog tartani, míg az emberi nem maga. Megvan az erkély, melyen Julia kihajolt Romeo nevét sóhajtva a holdas éjszakába, meg az ablak, amely a szerelmest rövid nászéjszakára bocsátotta kedveséhez. A közelben a klostrom: ennek udvarán szedte Lőrinc barát a gyógyító erejű füveket. És itt van a sír, Julia sírja. Milyen kár, hogy ezt a sirt itt mutogatják. Hiszen ez már nem lehet igaz. Ez olyan képzelenség, amilyennel Marienlystben, Helsingör közelében bolondítják a turistákat, megmutatván nekik Hamlet sírját.

Nem, Julia örök nyugvóhelye más. Ezt látom, de nem hiszem el. A valódit csak képzelem, de szinte le tudnám rajzolni. Escalus, Verona bölcs, de erélytelen fejedelme, tiltsd meg ezt a rut visszaélést Capulet Julia emlékével. Állj már egyszer talpadra!

S ha nem tudad meggátolni a Capuletek és Montecchiek folytonos viszálykodását, a bős Tybalt el-estét, Mercutiónak, derék rokonodnak bukását, legalább ezt az egyet ne engedd városodban: hogy egy begyomosodott kis domb alatt keresse az idegennek képzelete Julia porait. Julia görögös diszú sírboltban pihen, emeltebb helyen minden atyafiségánál. Sirján nem hervad el a virág. Mellette Rómeója, mert kettejük teteme fölött elült a két ellenséges család meghasonlása. Cselédek többé nem fennek egymásra fegyvert, harag és gyűlölködés nem tart tetemrehívást az ádázul meggyilkoltakon. És Julia meg sem halt: szeplőtelen, szerelem tüzeiben elégett lelke épp oly halhatatlan, mint a költő, kinek leg-szerencsésebb pillanatait ihlette, meg.

Milyen kedves volna itt nyomon követni a két veronai ifjú útját is, a hűét és ama hűtelenét! Milyen otthonos volt Shakespeare abban a csodálatos olasz világban, amelynek földjét soha lába nem érte! Vájjon sejtik-e Verona érdemes nyárspolgárai, m'ly nagy tisztesség jutott egykor részül városuknak?

Verona érdemes nyárspolgárainak mostanában még a legkisebb gondjuk is nagyobb ennél. Képviselőt választanak, izgatnak, lármáznak, agitálnak. Véresszájú plakátok követelik a szocialista jelölt választását, az ellenfél tekintélyes politikusokkal erősíti meg állását, ezek fogják a népgyűléseken ajánlani a derék fiskálist. Belebocsátkozzunk ebbe az alkotmányos küzdelembe? Óvakodni fogunk tőle. A gyakorlat megoktatott rá, hogy az efajta mozgalom) Angliában, Franciaországban, Németországban, sőt Hollandiában vagy Belgiumban is szakasztott olyan, mint nálunk. Az olaszok is korteskednek, erőszakoskodnak, tülekednek. Talán több temperamentummal, de nem kevesebb korrupcióval

minden részen. És miért éppen Verona legyen dicsérendő kivétel?

Hagyjuk el a várost és induljunk el Mantua felé, azon az utón, amelyen Romeo megszökött a fejedelem száműző parancsa után. Alig értünk tizenöt kilométernyire Veronától, még el sem vált fantáziánk a kedves útitárstól, akit szeretnénk sietős útján végigkísérni és a vonat máris megáll.

Villafranca! ... Milyen jelentőséggel teljes név! A szolferinói nagy csata után itt írta alá a békeegyezséget III. Napoleon és I. Ferencz József. A képzelet országából megérkeztünk a kézzel is megfogható történeti valóság birodalmába. Itt a közelben vannak a custozzai dombok is. Közös sírban az 1848 és az 1866 dicső halállal elesett katonái. Leikünkön fájdalmas emlékek vonaglanak át és urrá válik rajtunk ezen egymással küzdő érzés. Végre diadalmas erővel kiemelkedik valamennyi közül a kegyelet. Meghatottan emeljük le kalapunkat a föl-felé törekvő, nagyszerű akarattal emelkedő mai Olaszország elnémult hőseinek porai előtt. E porok közé békésen vegyülnek el a csatatéren maradt magyar katonák porai.

(1911)

4. Mozgó fényképek.

Only english, Sir! A vasúton és vendéglőben, a fővárosban s a vidéken, a tudományos társulatokban és elegáns klubokban tessék mindenütt csak angolul beszélni. S a műveltségnek nem elengedhetetlen kelléke az idegen nyelvek tudása? Hogyan ápolhatják az irodalmi., vagy természeti tudományokat más népek tudós munkálkodásának ismerete nélkül? Ez az ő titkuk. De bizonyos, hogy ápolják, föl is virágoztatják. És bizonyos az is, hogy a francia és német nyelv náluk teljesen idegen, ma jóval idegenebb, mint volt csak néhány évtizede.

A nemzetek egymás közt való érintkezése oly java embervoltunknak, melyet ők sem kicsinyelhetnek. Túl a hazához és nemzethez való tartozás ösztönös érzésén mindig élt s él a legjobbakban az emberiség egyetemes szolidaritásának tudata. S mennél nagyobb s hatalmasabb valamely nép, annál könnyebben megérthetik s erélyesebben érezhetik gyermekei e közösséget. Már pedig az *egy nyelv* eszményétől épp oly távol állunk, mint az *egy akol, egy pásztor* messiási állapotjától.

Honnan az ellenmondás? Mért vonakodik szinte irtózáttal az angol attól, hogy más néppel amannak a nyelvén közlekedjék? Merő kényelemszeretetből? Nem lehetséges, hisz nincs e világon nép, mely testével együtt szellemét is oly erős traininggel foglalkoztatná, mint az angol. Csak nemzeti büszkesége, világbíró hatalmának önérzete tiltja meg neki, hogy más nemzet ajkával szóljon. És csakugyan az angol bejárja az egész világot, anélkül, hogy megszorulna egyoldalú nyelvismerete miatt. Az erdélyi havasok közt és Besszarábiában, Kínában és a spanyol ajkú Amerikában mindenhol ott találjuk vagy szorgos üzleti tevékenységben, vagy globe-trotter szenvedélyétől üzve. S mindenhol csak angolul beszél. Mert szentül meg van győződve róla, hogy fontosabb az egész mindenségre nézve, hogy angolul tudjon, mint ő neki, hogy megtanuljon — franciául.

S ha nem tanul meg odakünn, otthon még sokkal kevésbé. London szédítő forgatagában, a *country* ünnepi csöndjében, az egész egyesült brit királyság területén egy az uralkodó idióma: az angol. Elveszett az ideje, pénze, jókedve annak a szerencsétlen utazónak, aki készségei közül elfelejtette, vagy nem bírta magával hozni az angol nyelv ismeretét.

Derék magyarom, akit oly sokszor üldöznek a

vak sovinizmus vádjával, mutass csak erre a példára, ha megint bántani találnának. Mutass rá, de ne kövesd, az Istenért! Nekünk a tudatlanság és gőg e fényűzése csak akkor lesz szabad, ha élni, dolgozni, alkotni fog a — harminc millió magyar.

A High Holborn és a Viaduct felől jövet a Cheapsidera érünk. Szent a hely, hova lépsz, vándor, de azért meg ne próbáld levetni saruidat. A Cityben vagy és a milliók városának éber és bölcs rendőre könnyen nyakon csípne illetlenségédért. Az útszélen hever már a szólás, hogy Londonban minden óriási. Semmi sem az, csak a City. A Mansioe-House, a Guildhall, a St.-Paul's nem csodák; ilyeneket találni bárhol a világon. A csoda ott kezdődik, ahol a szem látóképessége elvégződik.

A házak földszintjén fényes és méregdrága üzletek, az emeleteken végesvégig a roppant kereskedelmi vállalatok irodái. Itt perdül a kocka s vele milliók sorsa. Millió emberé, milliónyi fontoké. És kik azok a sajátságos emberek, akik forgatják? Nem is emberek talán, hanem emberfölötti lények. Hevült agyunk hajlandó mindegyikben egy-egy Mercuriust látni, a kereskedők és tolvajok atyaistenét. Mindenesetre azt képzeljük, hogy rideg, lelketlen csupa szám-emberek ezek, pokoli tervekkel és dickensi zsugorisággal. Gyermeekálmaink maradványa e badar hiedelem, olcsó olvasmányainké, henye agyvelőnké.

A Citynek nincsenek lakosai, csak bérlői vannak. Díztelen és kopár helyiségekben dolgozik táboroskarával a *chief* emésztő, fáradhatatlan, lázas tevékenységben. Reggel kilenc órakor ontja be a sok vasút a százezreket a vidékről és London távoli negyedeiből a Citybe s meg nem szakad a munka este hat óráig. Kettőkor lemegy a főnök valamelyik közeli kurta korcsmába és megeszik egy rákot, vagy

egy hideg sültet, föltéve, hogy van rá ideje. Ha nincs, fölhozatja szerény kis falatját.

Majd megebédél este — otthon.

Hát van-e számmembernek otthona?

Szombat este van. A London Bridge-Station tul a Themsén feketélik az embertömegtől. Magán a hidon is nyüzsög a sokaság. Az omnibuszok rogyásig tele vannak és beláthatatlan sokaságban igyekszik az emberáradat mind kifelé. Itt a City jó-része, a mi délelőtti ismerőseink. Van köztük mil-liomos, van szerény kezdő. A vasúti kocsiban aztán találkoznak; mind a kettő a második osztályon uta-zik. El is beszélgetnek egymással mindenféléről, csak üzletről nem. Az üzlet meghalt. *Business is dead*. És nem támad föl holnaputánig.

Mit művel az úr vasárnapján az az ember, aki-nek ily erős hétköznapija volt?

Végtelenül örülök, hogy közvetlen közelből ta-nuja lehettem ennek az egyhangú, unalmas, ese-mény nélkül való s épp ezért oly érdekes vasárnapi életnek. Ez az, amit ők maguk a munka napjain epedő sóvárgással, odahaza önelégült büszkeséggel úgy neveznek: *the life in the country*.

Az én barátom egy nagy vegyészeti gyár mana-gerje és *consoulting engineer*, vagyis hatósági szak-értő műszaki ügyekben, de csak hétköznapiakon. Va-sárnap mezőgazdasággal foglalkozik. Syndenhamen túl, ahol a híres kristálypalota van, a Norwood Junction állomáson szállok ki. Nyájas házigazdám elem jön a vonatra. Kényelmes kocsija gyorsan el-visz a Woodside-Houseba, az ő székhelyére. Csa-ládja állandóan künn él, ő is naponta kijár, noha téli időben eléggé fáradtságos az utazás kifelé is, mi-kor a színház, társaság, vagy valamiféle tudomá-nyos egyesület ülése tartotta benn a városban, meg

befelé is, mikor a reggeli köd és nedvesség áthatol a ruhán és megfagyasztja még a szívet is.

Ah, de hisz most ragyogó nyári idő van. Pompás díszében virágzik a nagy és szabályos park; pázsitját a szárazság kártevésétől megóvjaa a kertész öntözése. A park közepén kétemeletes villa emelkedik, egyszerű és nemes ízlésű sülben. A házigazda levezet a kertbe, ahol családjaa már várakozik ránk. Sugár, fiatal leányka lép elénk bájos pirulással, a valódi angol leány mintaképe; a fiatal ur nyírott bajuszával, kurta pipájával szintén nem tagadhatná meg fáját.

Élénk s lendületes társalgás fejlődik ki; a ropant terjedelmű kert ünnepi csöndjét fölveri hangos beszédünk zaja. Ma nincs posta, nincs újság, nincs üzlet, nincs forgalom. A folyton munkálni kívánó szellem így keres foglalkozást; de nem sokáig. Az igazgató úr békességet követel s elvezet az ő büszkeségeihez, az apró és nagyobb barmokhoz, Yorkshire dicsőségeihez. Megmutatja kertje ritkaságait, a forró párájú pálmaházat, a díszes és buja virágokat.

Megszólal a kis harang: vasárnap délben ebédelünk. A házigazda a pátriárkák tiszteletreméltó szokása szerint maga szolgálja ki vendégeit s házanépét. Ebéd után a szalonban zongorázik a ház kisasszonya. A délután az ünnep csendjében telik el; szomszédok jönnek, mennek; jóbarátok végzik vasárnapi látogatásukat; a tennisz és croquett vígan folyik, mi g az est rá nem borul az égre s a csendes hallgató tájékra.

Mennyire elszakadt, különvált ez a vidéki magányosság a City forgatagától! S mennyire különbözik e nyugodalmas, békességes, a lélek mélyéig megpihentető vasárnap az izgalmas, emésztő, szédületes hétköznapoktól!

(1904)

5. A halhatatlan város.

Paris, 1907 július végén.

A július 14-iki nemzeti ünnep előtt két nappal a kamara bezárta üléseit. És azóta a kiszáradt lelkű politikusok, akik üzletszerűen szállítják a politikát a sajtónak és a képviselők házának, szentül megvannak győződve róla, hogy Paris meghalt, vagy legalább is alszik. Stephen Pichon elutazott a Jura-ba, tehát a diplomácia örökké mozgó gépezete elállott. Clemenceau nem diadalmaskodik egy csapásra a nacionalistákon és szocialistákon, tehát a nemzet érverése le van kötve. A divatos írók és még divatosabb komédiások üdülni mentek, tehát nincs élet Parisban. Az Avenue des Champs Elysées elegáns palotáin lebocsátott fehér zsaluk merednek a forróságban arra baktatóra, tehát üres a város.

Milyen szegényes, balga, üreslelkű fölfogás ez, mily csalódás azoknak, akik hozzászoktatták látásukat, hogy egyetlen szűk és hibás szemszögből fogja át kisdéd, mesterkélt világukat! Paris eleve-nebb, mozgalmasabb, lüktetőbb, mint volt valaha; urai elvonultak, de népe itt maradt és kényelmesen, feszülő kebelrel szívja magába a poros és meleg, de szabaddá lett levegőt. A boulevardokon végighömpölyög az élet sokadalmas, vására, melyben sápadtképű nyomor, a mának élő könnyelműség, az idegen fél-szegségén kapó humor, munkába való törtetés, munka utáni gondtalan kószálás egyképpen megfér egymás mellett. A Place de la Concorde roppant síkján feketéllik a nép: Thomson úr, a tengerészeti miniszter palotája tetején fényűző ebédet ad az itt időző japán hajósok tiszteletére s a tömeg fölbámul a ragyogón kivilágított terraszra. Tisztelettudó hurrá s gúnyos taps keveredik össze, amint a tetőről alászűrődik a fák között a japán nemzeti himnusz együgyű és mégis megkapó dallama. És heves vita

lármas a nép jól tájékozott, tüzes temperamentumú, mindenekfölött pedig elmés politikusai között a sokat vitatott kérdésről: mit ér nekünk ez a sok barátság, amely folytonos cécóval és hejehujával jár? Angol, dán, norvég, görög, olasz király, államférfi, generális el nem fogy a világnak ebből a fővárosából; idejönnek mulatni, élvezni, barátkozni, szeretkezni. Mi a haszna e barátságnak? Mi a célja e szerelemnek? Meg fogja-e orvosolni az egyetlen nagy és örökké égő sebet, melynek sajtóját Belforttól Dieppe-ig érzi az ország szíve s amelynek megragadó szimbóluma a most is friss koszorúval, fájdalmas és fenyegető fölírású koszorúkkal ékes Straszbургiszobor?! Lenn a városok szobrai közt ül a meghódított, elrabolt Straszbург, Niobeként könynyezve szüntelen; és fönn a pazar palota tetején ülnek a nagyurak pezsgő és zene mellett, vigadva szüntelen. A tömeg közben sötéten és feketén, baljós kedvben, néha keserűen föl kacagva, de belső forrongástól úzve, hajszolva, sarkalva szüntelen.

Van-e hát szünetje igazán a komoly, a történetet csináló politikának ebben a városban?

*

És hiába vonultak el a divatos és automobilon járó írók és művészek is Parisból: a nagy, örökös, évezredek kultúra azért nem szünetel; szervezetének eleven ereje folytonosan munkálkodik és nem marad egy nap sem gyümölcstelenül. A külvárosi színházak, amelyek műsorából annyi beteg táplálékot szív magába az *absynth-en* nevelkedett közönség, bezárták kapujokat. A *cloture annuelle* meghozta nekik is, publikumuknak is a nyugodalmat; már csak a *Nouveautés-ban* lézeng estéről-estére harminc-negyven ember, hogy végighallgassa a *Vous n'avez rien à déclarer?* hallatlan malacságait. Olcsóbb fajtájú kokottok, mulatni indult ifjak, Paris exotikus vendégei, a kedves jó *rastaquouère-ek*

hallgatják ezt a szemérmetlen históriát, amelyen nem enyhít a színészek játéka sem.

Nem is itt él tovább a nyár csöndjében Paris művészete, hanem a *Théâtre Français* megszentelt csarnokában, ahova tolong a nép, hogy meghallgassa a nagy Mounet-Sullytól Oedipus király rettentő átkait. Vasárnap délutánra ingyen előadást hirdet a Comédie, hogy a legszegényebb is láthassa Sophokles remekét és a jelenkor klasszikus francia színművészetét. Délután félkettőkor kezdődik az előadás, csak egy óraker nyitják meg a kapukat és reggeli tíz órától kezdve egyre nő, árad, dagad a néptömeg, amely befelé igyekszik. Egy sereg rendőr ügyel, hogy a rend meg ne bomoljon, de alig akad dolga. Van valami megragadó ebben a szent komolyságban, amellyel a legtisztább és legemelkedettebb művészet megélvezésére készül a munkás, a gyárilány, a szegény diák, a kishivatalnok s mindaz a derék és tisztos polgár, akinek több az ideje, mint a pénze a színházra. Nekem megéri a fáradságot, hogy végigvárjam a kapuk megnyitását az ezerekkel. Aki belefáradt a színházba, az jöjjön ide és nézze végig ezt a közönséget. Hogy dermed meg a vére a szerencsétlen Labdakida szörnyű átkain; mily odaadó részvéttel kíséri a húséges Antigone sorsát; hogy megoszlik érzése Eteokles és Polynikes testvéri viszálykodásában. Lekötve, lenyűgözve az antik tragikus titáni erejétől, sápadtan és lélekzetét elfojtva ül az ezernyi nép — egy emberként. Aztán betelt a király végzete, aki önmaga fosztotta meg magát szemétől, a függöny legördül, vége az ólmos sulyu varázsnak; s amint fölszabadultak a lelkek, ujjongó, viharos, tomboló taps rázza meg a híres termet és hívja számtalanszor a nagy művészt; ebben a színészen a nagy tragikusok őseréje él; és ez a közönség egyenes leszármazottja annak, amely megtöltötte a görög színházakat hatalmas tömegével

és még hatalmasabb emberi és művészi fogékony-
ságával.

Ma Sophoklesé volt a dicsőség, tegnap Corneille és Molière örök életű művein lelkesedtek. A *Cid-et* és a *Botcsinálta doktor-t* ugyanilyen közönség élvezte a Comédie-ben. Itt mindenki egész szívvel, föntartás nélkül gyönyörködik, aki párisi. Csak az idegen kétségeskedik és kritizál. Neki vannak aggodalmai a stílus, a *vieux jeu* miatt; s közben elfelejti, hogy nem a színház a hibás az ő élvezetének csonkasága miatt, hanem saját nevelése, melyből hiányzik a történeti érzék és a hagyományok tisztellete. Bizony furcsa és ránk nézve néha gyötrelmes is az öreg Don Diego embertelen hörgése és vontatott üvöltése, az ifjú Don Rodrigo patetikus kitorése és zengő szerelmi vallomása, a király bölcsen aláhúzott és énekszerűen modulált tanácsadása és igazságszolgáltatása; sőt Chimène nőiesen gyöngéd koloratúrája, drámai boszumotívuma sincs egészen kedvünkre, noha Madame Ségond-Wéber a legmodernebb ebben az egész társaságban; de ne feledjük el, hogy ezek a hölgyek és urak nem játszanak nekünk, külföldieknek, akiknek nincs egyetlen közös érzésünk és gondolatunk velük, hanem a saját véreiknek. Azoknak a tetszését pedig elég hangosan igazolja a taps, a meghatottság, a könnyek zápora és a kedvelt művészek nevének kiáltozása függöny után. És Molièret együtt élvezzük mi is a „bennszülöttekkel”, egész odaadással, az ő széles jókedvükkel, az ő harsány kacagásukkal. Mert Corneille divat volt, XIV. Lajos korának tetszelgő, klasszikust utánzó, pátosszal élő divatja; ellenben Molière örök.

És örök Molière népe is, vágyaiban és szenvedéseiben, a szépre való vágyódásában és alkotó ké-

pességében. Nagy válságok tömérdek vérét elvették és ő mindig egészen a maga erejéből pótolta veszteségét. Munkájában nem állott meg akkor sem, amikor vérpad otthon, szövetkezett ellenség künn apasztotta eleven energiáját. Mily balgaság volna azt hinni, hogy megáll most. Miért? Mert Pichon elment a Jurába és a Quai d'Orsay csöndes; mert a kamarában. Jaurès nem interpellál; és mert a színházakban nincs bemutató.

Paris nem a nagykövetségekben, nem a kamarában, nem a színházban él. Amott csak a hivatásos és üzleti politikusok, emitt a komédiások úzik játékaikat. És Paris mind a kettőn mulat és mind a keltőnek fizet. Aztán dolga után lát és folytatja halhatatlan életét.

6. Téli rege.

— *Stratfordi emlékek.* —

Hév nyári délután bolyongtam a rosszul kövezett, de tiszta és széles utcákon. Izzón omlottak alá a napsugarak, lángoló özönnel borítva el a vörös házfödeleket, a vakítóan fehér falakat, a zöld gyepet és az Avon-folyó ezüst szalagját. A kis város üres volt és kihalt; néhány idegen, amerikai és egyéb nemzet fia járt a költő szülőházától a Memorialig, a Henley-streettől a Chapel-laneig, a kuttól a Szent-háromság-templomáig. A bennszülöttek mind ismerik e kegyelet megszentelte búcsújáró helyeket, melyeken meggazdagodnak; s a rekkenő, szokatlan hőségétől megijedve, behúzódtak barnazsalus ablakaik mögé, a hűvös szobába.

Már megnéztem mindent, ami látnivaló; a szűk szobát, melyben a költők költője született; a gyönyörű gót templomot, melyben nejétől és gyermekeitől környezve örökös álmát alusza. A kutat, mely az ő emlékezetének jegyében ontja talán legjobb ivóvizét az ebben szegény Angliának és a szob-

rot, mely egyszerre két lángelme diadalát hirdeti, a költőét, akit ábrázol és a művészt. Gower lordét, aki megalkotta. A Shakespeare-Memorial szép gyűjteményét is, becses képeit, könyvtárát, színházát az útmutató programja szerint végigjártam. És akkor szerettem volna egyedül lenni gondolataimmal, számot vetni a roppant és közvetlen benyomásokkal és magános órában hosszan eltársalkodni a költő szellemével ezen a szent helyen, hol minden rög, minden fűszál, minden fa az ő nevét suttogja.

Fölmentem a Memorial magas tornyába; a fáradságos út, a keskeny csigalépcső meredek fokai, a szédüléssel fenyegető vékony korlát innen távol tartja a mindenre kíváncsi turistákat is és aztán, mit tudják ők, micsoda világ tárul föl itt a magára maradt szemlélő előtt; nem is sejtik, hogy az egész városban, minden múzeumával, templomával, iskolájával, színházával együtt, a Shakespeare névvel kérkedő üzletekkel, ez a hely az egyetlen, ahol a költő személyesen megjelent ...

Széjjeltekintek magaslatomról és új színben tűnik föl, megvilágosodik előttem, erőre kap s elevenné válik a költő ifjúsága. Alattunk húzódik el az Avon; gyors csónakok sikamlanak rajta végig, meztelenkarú izmos fiú szelíd szőke leánnyal evez alá. A mezőn haragoszöld fűben tíz-tizenöt éves diákok játszadoznak labdát. A kis város ócska házai reszketni látszanak az izzó levegőben; köröskörül a kék ködbe vesző látóhatárt a Warwickshire szelíd dombjai fonják körül koszorúval. Az a széles, sárga szalag az országút Woodford felé. Túl a folyón bozontos erdő, egykor Sir Thomas Lucy jószágga, akit a költő megbosszantott, lehet, hogy egy-két ízes vadtól is megfosztott. Karcsú kígyókként vonaglanak át rajta a gyalogutak, míg kacskaringós vonaluk el nem vész a vadon sűrűjében. Óh, ez a táj oly ifjú

még, oly ragyogó, oly szelíd és elbűvölő, mint volt az ő ifjúsága idején. A hatalmas, buja, életet lihegő természet ölelése szinte megfojtja a várost néhány házával, Guildhalljával, Holy Trinity-Churchével együtt. Nem is a városban élt az ifjú William, hanem ebben a mámorító környezetben. Itt kergetődött a nap ragyogó fényében a szirakuzi és efezoszi Antipholus és Dromio esztelen, pajkos, kicsapongó mulatozásban; itt szegte meg baráti szavát és szerelmi esküjét Proteus, a veronai ifjú; itt lobbant ki tüze a legizőbb lírai tragédiának, melyen Escalus, Verona fejedelme zokogott, itt hallatszott Julia lázas szenvedelmének elragadó szava: Nyargaljátok, tűzlábú paripák, Phoebus hálótermébe!

És míg a képzelet e bűbajos, alakjai elvonultak előttem, megtört a nap ereje és fénye. Vörös és ibolyaszínben játszik az alkonyat, míg a fejedelmi nap nyugaton eltűnik a dombok mögött. Az Avon völgyéből, a dúsan öntözött rétekből könnyű pára kél, sejtelmes, titokzatos hangok, ujjongó, csattogó madárdal, az éj suttogó nesze szűrődik föl a magasba. Mi más lett a táj egyszerre: megváltozott a képe, szépsége, hatása, anélkül, hogy vesztett volna valamit erejéből, az éles vonalak, a merész világítás, a buja színek helyébe misztikus, csodás, ezernyi meglepetést sejtető homály támadt. A párából lenge alakok bontakoznak ki, s az éj halk zenéjére könnyü és eszményi táncot járnak, meglebben fehér leplük a gyors mozdulatban; Titánia és Oberon ülik Theseus és Hippolyta nászát, fejedelmi kíséretükben ott Robin pajtás, minden huncut csíny mestere, ott a finom Pókháló, Babvirág, Mustármag; távolabb az erdőborította dombon bizonyosan ott bolyong a két athéni pár. Lisander szerelmes Hermiájával, Demetrius sugár Helénájával. A forró, nedves, párás éjszakában szemem előtt játszódik le a *Szent-Iván-éji álom*.

Még benne vagyok az egymásra toluló érzések mámorában, a csodaszép táj szemléletében; s hirtelenül — talán a hűvös, nyirkos szél fuvallata hozta — szörnyű látomány melankóliája súlyosodik lelkemre. A költő, ki pazar kézzel szórta termékeny ifjúsága dus adományait, hogy jusson belőlük ne csak saját, boldog korának, hanem késő, szomorú évszázaknak is, az örökkévalóságnak magának: milyenné válhatott férfikora túlsó küszöbén, az öregség közeledésekor, melyet megérnie nem adott, telve halálsejtelmekkel, egy viharos, küzdelmes, megalázásokban és gyötrelmekben, megghiúsult reményekben és megvalósult félelmekben oly gazdag élet után? S e város, mely nyár évadján kiköltözik erdőre és mezőre, mint a birnami erdő Dunsinan felé és a természet minden színével ékeskedik fölséges környezetében: milyenné lesz a komor és zordon, egyhangú és véget nem érő tél idejében?

S ma is gyakran száll vissza képzeletem Stratford upon Avonbe és ködben, süvöltő szélben, csapkodó esőben elgondolom e várost és megborzadok. Abban a szobában, ahol John Shakespeare és Mary Arden lakott, élte le végső éveit az öregedő költő. Vastag falairól egyre hull a durva vakolat; hideg agyagpadlata csúzos fájdalmat okoz a fáradt lábnak, melynek nincs többé ereje szabadon járni-kelni az éj-es levegőn; alacsony mennyezete összeszorítja a szívet, melynek nincs többé kedve szabadon csapongani a természet ölén. Itt élni, e nyomorult viskóban oly embernek, aki a királynő fényes termeiben aratott dicsőséget és Southampton lord mesés-fény ü palotájában volt otthon: mily gyötrellem lehet! S miután nemcsak tagja, hanem vezérszelleme volt a legelmésebb írói és színészi társaságnak és a *xilág* első városának első emberei rajongták körül: otthon, Stratfordban, *hozza* is, mint szegény beteg Tompa Mihályhoz Péter, avagy Pál úr, ellátogatott

a hosszú téli estéken, Mister Lambert, a sógora és Master Lambert, az unokaöccse és mindamaz érde-
mes tagjai a szabó fuvótoldozó, üstfoldozó jeles
céheknek, akiket a Szent-Iván-éji álom halhatatlani-
tott. Hogy hallgathatta e politikai bölcseségeket,
melyekben az idegen szavak oly bőven s oly ma-
kacs következetességgel mindig helytelenül jutottak
szerephez. S mikép Ítéltetett az együgyűek morál-
járól ő, aki végérvényes és örökre megdönthetetlen
végzést hozott a Macbeth nagyravágyásáról, Othello
féltékenységéről, Hamlet erélytelenségéről, Lear el-
aggott esztelenségéről, III. Rikárd gonosz bitorlásá-
ról. Királyok ura és ítélőbírája e satócsok közt!

Íme, ez lett Shakespeare élete végén és Strat-
ford télen. Komor képzelete nem szállott vissza soha
többé virágos tájakra. Ki kérddheti, miért hagyta el
diadalai színhelyét s miért vonult vissza a kis ko-
morult fészekbe? S ki oly balga, hogy azt hihetné:
megfelelt e kérdésre, ha azt mondja, hogy a va-
gyonszerzés vágya s epikureus élvezésre való szom-
júság űzte el onnan, hol még nem apadtak el szá-
mára a kincskeresés kútfejei s az élet ezerszeres és
a legintenzívebb gyönyörökkel kínálta? Ne boly-
gassuk a sírokat s a legszentebbek egyikét minden
sírok között. Nagy bánata volt, mert maga ejtette
rabságba önmagát és költészetét is. Sötét és tragikus
bukások izgatták, oly személyek érdekelték, kiknek
volt okuk és joguk, mint neki, hogy gyűlöljék az
emberiséget. Antonius, ki a félvilág uralmának
magaslatáról bukott alá háládatlan vetélytársának
hideg intrikája folytán. Az athéni Timon, a legneme-
sebb szív, kit legaljasabban mart meg az emberi
csalfaság. A nagy Corjolanus, ki megfürdött a vér-
ben hazájáért, hogy a haza kiteszi és megbélye-
gezze. Troilus, aki lángolón szeretett s becsstelen,
undorító asszonyi ingatagság szánandó áldozata lett.
VIII. Henrik, kinek bíboros minisztere, Wolsey, szé-

dító polcáról a semmiségbe hull és felesége, Katalin, aki férjétől, trónjától, asszonyi méltóságától megfosztva hal meg. Egy poklot benépesítenének e szenvedések változatos és mindig iszonyú formáikkal. A magára, gondolataira, keserűségére hagyott vénülő ember szenvedelmes lelkének vulkánikus kitörései ezek a tragédiák, sötét éjszakában vörös látományok, melyek ahogy eltűnnek, ismét vak sötétséget hagynak maguk után.

És ezzel végződött volna e ragyogó költői pálya? Cjyözött volna rajta a kis szoba rossz levegője, a sáros utca, a szomszédok agyalágyult fecsegése és a maga végtelen nagy bánata, szomorúsága, embergyűlölete? Nem, a győztes a költő génusza lett, a sivító diszharmónia után még egy nyájas, bölcs, könyek s mosoly közt felolvadó mese: a *Téli rege*; s aztán zárókövéül az egész monumentális palotának a *Vihar*. „Nyugodj, fölháborult szellem, nyugodj!” Hamlet e szavával tért meg a hajótörésből Shakespeare költészete. A jóságos, kegyes Prospero, a lég tündéreinek s a természet titkos erőinek ura, maga a költő. Hajóját neki is partra vetette a vihar; ő is Kalibanokat talált a tél ölén dermedve szunnyadó szigeten; s aztán ellenséggel, jóbaráttal megbékélve, egy mindeneket átölelő megbocsátással mondta el epilógusát.

A szív dobbanása aztán a terméketlen hallgatás néhány esztendeje után elállt. És most ott pihen a költő, honnan ifjúsága tündéralmait magával vitte a nagy világvárosba, hogy belőlük szőj je minden idők legszebb poézisét; s ahova visszatért fáradtan és megtörtén, haraggal és gyűlölettel, de végre is bölcsen megnyugodva és jóságosan megengesztelődve. Mélyen megilletődve járunk e helyeken, melyeket az ő lába ért, az erdőben, hol ő barangolt s a kis folyótól meghatottan veszünk búcsút Shakespeare szavaival:

A kis patak, mely csörgve folydogál,
 Tudod, ha föltartják, dühöngve csap ki;
 De hogyha szép futása gáttalan,
 Édes zenét csörög a sík kövekkel,
 Lány csókot adva minden parti fünek.
 Mit bujdosásiban előtalál...
 Itten pihenjek meg sok vész után,
 Mint áldott lélek az Eliziumban.

7. A fekete gyémánt.

A boldogság verőfényében fürdő Belgium kérkedve tárta föl minden kincsét annak a nemzetközi gyülekezetnek, amely a világ nyilvánosságát szolgálja; 1905-öt irtunk, Lüttich vendégei voltunk, a sajtókongresszus a szorgos és sötét gyárvárosba vonzotta Kelet és Nyugat, Észak és Dél kicsiny és nagy újságíróit. Lüttichben megcsodáltuk Franciaország pazar iparát, Japánország ragyogó művészetét, a belgák hallatlan erőfeszítését és Lambeau hires szobrát, a *Faune mordu-t*. Brüsszelben az aranyváros kincseit és II. Lipótnak, a vén királynak, elmésségét és grandseigneur-i szeretetreméltóságát. Osztenében hallgattuk a tenger mormolását és Kurz Zelma trilláit. De a legjobban meglepett, elragadott, lenyűgözött bennünket *Seraing*. A kis város világhírű nevezetessége, a Coekerill-gyár, mint Vulkanusz műhelye, olvadt, lávaként ömlő vasfolyamával, hatalmas csarnokaival, szurtos munkásaival, izzó acéltömbjeivel följárt kísértetni még álmainkban is hetekkel, hónapokkal azután, hogy a felejthetetlen napot töltöttük Seraing-ben.

Lüttich meghódítása után a nagyszerű Cockerill-művek csakhamar újra elkezdtek dolgozni. Megindult a gép, a fegyver, az acélalkotórészek gyártása. Csakhogy a belga munkás most már a fegyvert nem a németek ellen, hanem a németek számára készíti. Valahol olvastam Macaulaynál, hogy a jellemtelen ember árulása természetes, szinte

magától értetődő jelenség. A mecklenburgi ló húzza az ágyút német parancsra a franciák ellen. Ha a francia elfogja, akkor az ő parancsára fogja húzni az ágyút a német ellen. Ugyanannyi meggyőződéssel itt, mint ott. A belga munkás és a mecklenburgi ló között e részben nincs különbség...

Mint egy elementáris erő, dolgozik ez a baromi sötétségben, tudatlanságban és szennyben élő tömeg a gyárakban és bányákban. A kultúra legnagyobb-szerű műveit hajtja végre: finom művű és ezerszeres erejű gépeket alkot az emberiség kényelmére és jólétére, felszínre hozza a föld méhében lappangó kincseket és valamennyi közül a legértékesebbet, a szentet. Ő maga azonban hijjával van minden kultúrának és épp oly kevés a tudatos része a nagy műben, mint ahogy a villamos fűró, a csavar, a lendítő kerék, a gépszíj nem tudja, mit cselekszik.

Belgiumban minden ötödik ember munkás vagy munkásnő. Lüttich medencéjében ez az arányszám még rosszabb. És mivel a törvényhozás még nem gondoskodott kellőképpen sem a nők, sem a gyermekek védelméről, ennél fogva a gyermeket legtöbbször már 8—10 éves korában munkára fogják. Innen van az analfabéták elijesztően nagy száma. Az úgynevezett művelt nyugaton, Belgiumban, negyven százalék ma is az írni-olvasni nem tudók tömege a flámok között, húsz a vallonok között. Az átlag harminckettő. És ezzel az igazán barbár sötét-séggel szorosán összefügg — akár mint ok, akár mint okozat — a rettenetes alkoholizmus. Úgyszólván minden második házban korcsma van. És a belga munkás, férfi, asszony, gyermek egyformán nemcsak rossz sört iszik, hanem pálinkát is, sőt leginkább pálinkát.

A szénterületben rejlik Belgium jelen nagysága és jövő fejlődése. Az industrializált világban azé a hatalom, akié a szén. Ezek a színre-szemre oly kiet-

len, szomorú, egyhangú, komor vidékek, amelyek földje és lakója, háza és tenyészte mind fekete a szénportól, páratlan kincset rejtenek ölükben. A kiaknázás régi, belga módja embertelen volt. Megvolt benne az a durva és lelkiismeretlen kapzsiság, amellyel II. Lipót a Kongó-uradalmat kizsarolta. Akkor jött a háború, nagy átmeneti zavarával. A gépek megállottak, a kohók kihültek, másfélszázezer ember egyszerre kenyér nélkül maradt.

A belga kormány nem sokat gondolt ezekkel a nyomorgókkal. Politikai iránya béke idejében sem igen egyezett meg a szociális gondoskodással, annál kevésbé most, amikor a tulajdon bőrét menekülve kellett megmentenie. A legnagyobb ínségben és zavarban hagyta a polgárságot is, amely támogatta volt, amelyen hatalma nyugvott. Mit törődött hát a proletariátussal, amelynek azelőtt nem volt és a jövőben nem lesz szava az államban? Koncentrációs kabinetjének szocialista minisztere, a nagy hírű Vandervelde Londonban szervezte a nemzeti segítség munkáját. A csatornán keresztül nem hatolt el fülébe az éhező százezrek jaj szava ...

A hódító németiség látta, hogy itt a harci ellenállásnál is nagyobb veszedelem fenyeget, az éhesek forradalma. Gyorsan, okosan, elszántan és minden fölösleges érzélgősség nélkül munkához látott. Nemcsak azért, hogy a munkanélkülieken segítsen, hanem azért is, hogy a lázongás szellemét lecsitítsa. Tudta jól, hogy ha enni ad az éhezőknek, akkor jó politikát csinál. A jóllakottak nem felejtik el sem azt, kitől kaptak enni, sem azt, ki ragadta ki a falatot szájukból...

A jószándék sikerülése nem volt könnyű. Borzalmas volt az a pusztítás, amit a belgák rövid egy hónap alatt öngyilkos kézzel tulajdon javaikon elkövettek. Vasúti teherkocsijaikat vagy széjjelrombolták, vagy átvitték Franciaországba. A Belgium-

ban végtelenül fontos víziutakat, a csatornákat megromtatták. A német szorgalom és lelemény azonban hamarosan jóvátette ezt a vandál és a legtöbbször értelmetlen kártevést. A Rajnavidék nagy ipari állomásairól tömegesen hozták át a vagonokat. A hídverő katonák kijavították a csatornákat és kiemelték a Maas, a Sambre és a Scheide medrébe süllyesztett akadályokat. Egyszerre megindult a termelés és szállítás.

Mind a kettő természetesen a normálisnál jóval kisebb mértékben. A termelést korlátozza a robbanó anyag csekély és nehezen hozzáférhető volta. A szállítás nehézségei annyira maguktól értetődők ma, hogy erre fölösleges szót is vesztegetni. És még így is nagyarányú munka folyik a bányákban: néhány adat, amelyet *Rauscher* Ulrik kollégámnak köszönök, kellőképpen megvilágítja, mit tettek eddig a németek, hogy építsenek ott, ahol az esztelen elvakultság önmagát csonkítva rombolt. Csaknem valamennyi csatornát ismét hajózhatóvá tették. Új keskenyvágányú iparvasutakat építettek. A bányászáshoz szükséges robbanó anyagot a bányatulajdonosoknak rendelkezésükre bocsátották; hogy erre az anyagra jobban ügyelnek, mint az aranybányában az aranyra, azon senki sem fog megütközni.

Ma már a munkások kétharmadrésze ismét dolgozik és a megfogyatkozott hadsereg korlátozott eszközeivel a normális termelésnek felét produkálja. Másfelől azok az iparágak, amelyek kizáróan a kivitelből élnek, kénytelenek mégis teljesen szünetelni. Azok a munkások, akik ezekben az ágakban dolgoztak, kenyér nélkül állanak. A közjótékonyság nehezen mozgó gépezete keveset ér, amikor gyors segítségre van szükség. A barbár hódítók, akik aggokat gyilkoltak és gyermekeket csonkítottak meg, nem nézhetik ezer és ezer család lassú el-

sorvadását. Közmunkával, útépitéssel, hidak és védőművek javításával foglalkoztatják a kenyérteleket, hogy a háború e legszánandóbb áldozatai éhen ne vesszenek.

A német előrelátás azonban gondoskodik arról, hogy az első, elkerülhetetlen, borzalmas átmenet elmultával minden kéz munkához, minden száj kenyérhez jusson Belgiumban. És ennek a szerencsétlen országnak megvan az a nagy szerencséje, hogy szinte kiáradó bőségben rendelkezik a gazdagság és virágzás legmodernebb föltételével. Nincs televény földje, pirosló szőleje, aranya-ezüstje. De van *szene*. A szén az eljövendő világ fűtője, kerekeinek mozgatója, lokomotívjának tápláléka.

Ma nincs király, nincs kormány, nemzet sincs, amely kérkedő örömmel mutogassa kincseit az idegenek, mint tiz évvel ezelőtt. A király koronátlan, a kormány hatalom és a nemzet ország nélkül való. Semmi sem maradt meg a régi dicsőségből. De megmaradt az az egyetlen kincs, amely visszaszerezhet még mindent, a királynak koronáját, a kormánynak hatalmát, a nemzetnek országát és mindezek tetejébe soha nem sejtett virágzást, gazdagságot: a szén. És mint a jelen még oly nagy szomorúságában és reménytelenségében is mutatja, a németek ezzel a drága kincssel okosan és jól gazdálkodnak.

(1915.)

8. Kis nemzetek nagysága.

Scheveningen, július.

Az Oranje-hotel tengerre néző terraszán három ur beszélget. Egy hollandus és két magyar. A hollandus sima képű, izmos, erővel teljes, vállas férfi, harminc és harmincöt közt. Acélos tekintete, mér-

téktartó mozgása, egyenletes sebességű beszéde mind öntudatos és elszánt energiának tanúja. Rezi-dens volt az Indiákon, most szabadságon van és egyúttal tanul, készül az eddiginél sokkal szélesebb hatáskörre. Ki van szemelve kormányzónak. Mire negyvenötéves lesz, eleget kóborolt a világban. Haza fog jönni, beül az első kamarába vagy miniszteri tárcát kap. Rengeteg sokat tanult, beszél minden európai nyelven és azonfölül malájul, az általa kor-mányzott bennszülöttek nyelvén. Otthon van a történelemben és a politikában, a tengerészetben és az adminisztrációban, bejárta többször mint az öt vi-lágrészt. És mindezek után *fanatikus hollandus*. Nem világpolgár, nem kérkedik egy üres, ostoba és lehetetlen kozmopolitizmussal. Ez a kemény fej, ez a világos és termékeny agyvelő, ez a férfias és mély érzésű szív egészen a maga kis hazájáé.

A házigazdánk magyar ember. Egyike volt a legfényesebb magyar újságíróknak. Nagy diplo-máciai érzéke, növekedő befolyása, az európai ve-zérpolitikusokkal való eleven és sok szálú kapcsola-ta kiragadta közülünk. Nyolc év óta él külföldön, újságcikkeit és irodalmi művelt a legfelső fórumok approbálják, barátságát miniszterek és nagykövetek keresik. Néha hiába keresik. A világfölfordulás Scheveningenbe vetette, erre a tündérszigetre, ahova nem érnek el a háborúnak néha szennyes hullámai, amelynek partjait csak az Északi-tenger vad és erő-szakos hullámai ostromolják meddő erőlködéssel.

A második magyar a társaságban az, aki e so-rokat írja. Tanulni és figyelni jött, sokkal többet kérdez, mint felel és mohó kíváncsisággal lesi a be-szélgetés drámai fordulóit, mindig egy uralkodó gondolat hatása alatt: a téma *a kis nemzetek nagy-sága*; bárhogyan intézkedett rólunk a háború kocka-vetése, kis nemzet vagyunk mégis. Nem tudhatjuk,

mint végződik a rettentő mérkőzés, bár kötelességünk és ma már jogunk remélni teljes győzelmünket. De nem tudhatjuk azt sem, hogy a teljes győzelem esetében miképpen intézkednek rólunk, akik talán nélkülünk intézkedhetnek. Kis nemzet vagyunk. Hallgassuk meg figyelemmel és testvéri indulattal, miben van a kis nemzetek nagysága.

A hollandus vendég egészen nyíltan beszél. Nem kertel és nem diplomatizál.

—Mikor a németek betörték Belgiumba és az elfoglalt országban meg is telepedtek, halálos izgalom reszketett végig az egész Hollandián. Miért ne következhetnék Belgium után Hollandia?

— De hiszen a németek megnyugtatták önöket, igaz, hogy a maguk érdekében, hogy Hollandiának nem lesz és nem lehet bántódása, — vetette közbe barátom.

— Nem jól csinálták. Olyan formában nyugtattak meg, mintha kegyelemből hagynák meg, vagy ajándéku adnák szabadságunkat. És a mi népünk nagyon önérzetes. Annak nem kell sem kegyelem, sem ajándék.

— Háborús időkben a formások elvesztik jelentőségüket, — vetettem közbe.

— Éppen itt a tévedés, — védekezett a rezidens ur. — A hang teszi a muzsikát. És önök gondolhatnak, amit akarnak, Hollandia egyformán veszedelmes ellenség, akár védekezik, akár támad. Támadását most, a mai körülmények közt, veszedelmessé teszi helyzeti energiája. Képzeljék el, mit jelentett volna Németországra nézve, ha Rozendaalnál a háttáron megjelenik néhány százezer hollandus katona és hátba támadja a Belgiumban elhelyezett német népfölkelőket. Milyen óriás és végzetes fölfordulás támadhatott volna abból.

— De aki támad, annak el kell készülnie az el-

lentámadásra is, — vetettük közbe csaknem egyszerre.

— Természetesen. De a hollandust önök igazában nem ismerik. Az olyan, mint a bulldog. Akinek az inába kap, azt el nem ereszti élve. Szívós, kitartó, vakmerő és halálra kész a védekezésben. A hazája földjéből pedig nem enged egy talpalmat sem.

— És mi tartotta vissza önöket mégis attól, hogy a döntő és végzetes lépést megtegyék?

— Mi mindenkor a józan meggondolás nyomán indulunk. Érzésből nem csinálunk politikát azóta, hogy őseink elvérzettek hitükért és földjük egyszerre ázott vérüktől és a reá szabadított vizözöntől. Mi tudtuk azt, hogy Németországot a kényszerűség sodorta bele Belgium megszállásába. A dolgok viharos és mégis természetes fejlődésének rendjén, mikor aztán a németek kijutottak Oszten-dénél és Zeebrüggenél az Északi-tengerre, életkérdéssé vált rájuk nézve, hogy ott meg is vessék a lábukat, mert e part nélkül nem fenyegethetnék legádázabb ellenségüket, Angliát. Megtartják-e Belgiumot, vagy nem, azt ők tudják. Talán ők sem tudják. Nekünk jobb volna, ha nem tartanák meg. Mert álmunk nyugalmát, birtokunk békességét örökre zavarnák itt. Meglehet, hogy találnak olyan megoldást, amely minket is megnyugtat. Akár itt, ebben az országban lesznek a béketárgyalások, akár másutt, a mi diplomatáink érvényesíteni fogják a hollandus nézőpontokat, erre nincsen gondom.

— Ön azonban még mindig nem magyarázta meg, miért maradt el az önök részéről a fegyveres beavatkozás a legváltásosabb időkben?

— Elmaradt azért, mert minisztereink, képviselőink, szenátoraink között nem akadt senki, aki magára vállalta volna a roppant felelősséget, hogy a háború szerencsétlenségét idézi országunkra. Az érzelmek igazán nem döntöttek. A királynő és férje és

anyja, az özvegy királyné mind a németek részén vannak nevelésüknél, származásuknál, világfölfogásuknál fogva. A kormány tagjai jórészt szintén *pro-deutsch* érzésűek. A második kamara többsége német-párti, az első kamarának csaknem kivétel nélkül minden tagja. Hágában a német operett előadásaira zsúfolásig megtelik a ház. Amsterdam *pro-english*, mert így követelik érdekei és üzleti kapcsolatai. Rotterdam ellenben *pro-deutsch*, ugyanebből az okból.

— Ön itt megemlíti minden tényezőt, 'amely hatalmi, politikai, gazdasági és kulturális nézőpontból a *nép fölött* helyezkedett el. Ellenben nem beszél a népről magáról. Hogyan érez a nép? Mert a nép itt sem ítél, fontolgat, kritizál, hanem indul az ösztönei után. — Ez az én közbevetett kérdésem volt.

—A nép sokkal jobban gyűlöli Angliát, mint amennyire szereti a németeket. Ez a mi ősi hagyományunk, amelyet a történelem nevelt bennünk nagyra.

— Belgium szomorú sorsa nem volt hatással a hollandus köznép fantáziájára?

— Itt igen nevezetes fordulat következett el a mi népünk lelkében. Először megsirattuk, és meggyászoltuk Belgiumot, aztán megismertük a belgákat. Elárasztották százezrével országunkat. Egyszerre vége lett minden belga szimpátiának.

— És az entente az imént emiitett kritikus pillanatban nem igyekezett kihasználni Hollandiának még akkor meglévő szimpátiáját a belgák iránt és ideges félelmét a német betöréstől a maga javára? Hát Anglia és Franciaország nem tudta megbecsülni a hollandus barátság, a hollandus szövetség értékét?

— Jöttek hozzánk ügyvivőik és kémeik, politikusaik és pénzembereik. Minden oldalról megkörnyékeztek bennünket. Anglia ebben különösen nagy mester. Hiábavaló volt az ügyeskedés, a fortélyos-

kodás. Minket nem lehet megfélemlíteni, minket nem lehet megvásárolni. A nagy rotterdami és amsterdami lapok olyan ajánlatokat kaptak, hogy a Figaro beleszédülne és boldogan omlanék az ajánlattévő karjába. A mi kiadóink mosolyogtak a szemtelenségen és újságjaink haladnak tovább a maguk útján. Azok igazán nem német-pártiak és nem angol-pártiak. Igazság-pártiak. És kitűnően vannak értesülve. De ha önök is megbízhatón és minden oldalról tájékozódni akarnak Hollandia mai fölfogásáról, ajánlom, hogy ne csak a nagy világlapjainkat olvassák, hanem a vidéki pártujságjainkat is. Mint újságírók meg lesznek lepve, mily kiváló gondolat szerkesztett, előkelő színvonalú lapok jelennek meg például Arnemben vagy Denverben, Hengelóban vagy Aamerfortban. Ezek a belső politika kérdésében pártnézőpontokat képviselnek, liberálisat vagy radikálisát, konzervatívot vagy szocialistát. A háború ügyében mind egy hiten vannak. A teljes, azt mondhatnám klasszikus semlegesség álláspontján.

— És az ön meggyőződése az, hogy Hollandia mindvégig meg is fogja őrizni ezt az álláspontját?

— Nézze uram ezt a vizet, — felelte rá a mi hollandusunk és gyöngéd, szerető, áhítatos tekintettel simogatta végig a tengert. — Ez a mi elemünk. Ez tett bennünket hajdan nagygyá. Ezen keresztül fogunk és akarunk eljutni új nagyságunkhoz. Mi ezen át keressük az utat az érvényesülésre. Kis nemzet vagyunk és éppenséggel nem szapora. Sohasem fogunk a világ sorsintéző hatalmai között szerepelni. Nem is kívánunk beléelegyedni viszálykodásukba. De ami a miénk, azt nem hagyjuk. És nemzeti létünk fájára senki se merje fölemelni a bárdját. Megvédeni az angol és a német áradástól nemzeti nyelvünket, fejleszteni irodalmunkat, régi fényében fölragyogtatni hatalmas művészetünket, a rend, gaz-

dagság, biztosság, műveltség szellemét otthonossá tenni határaink között, számkivetni a szegénység végletes formáit, a szennyet, az anarchiát, — ez a mi kis nemzetünk nagysága.

A hideg és tartózkodó hollandus e pillanatban úgy fölllekedett, úgy áttüzesedett, hogy mi ketten, magyarok csodálkozva néztünk reá. Ez a lelkesedés, ez a temperamentum, ez a szónoki hév nekünk olyan ismerős volt. Ha nem tört németséggel, itt-ott el-elakadva mondta volna ez utolsó szavakat, megesküdtünk volna, hogy a Duna-Tisza közéről hat el hozzánk ez a szózat, oly ismerősen meleg volt, oly őszintén bensőséges, oly becsületesen páthoszos.

A politikai vitát nem lehetett e ponton túl folytatnunk. Szeretetreméltó magyar háziasszonyunk egy csésze teával kínált meg bennünket. A tea után mind a hárman elindultuk a tengerpartra sétálni. A beszélgetés folyamatát foszlányokká szaggatta az északi szél és a hullámok zúgása. Egy katonai aeroplán szállt föl a partról. Aranysárgán rajzolódott bele teste az éles levegőbe. Szótlanul követtük merész légi útját. A hollandus úr mintegy búcsúzóul még ennyit mondott:

— Van már néhány ilyen ebből a fajtából. Van-
nak jobbak is. Épülnek a bűvárhajók is. Remélem,
Anglia számára. Amint az urak láthatják, mi is kéá
szülünk. Legalább a magunk védelmére. Mondhat-
nék többet is, de — nem szabad.

(1915.)

IV. Arcképek.

1. Péterfy Jenő.

1899 november 5-én a Dugaresa és Károlyváros között elvágató fiumei gyorsvonaton egy pisztolylövés hangzott el, melyre csakhamar ez ország legjobbjai s legkiválóbbjai rendültek meg, Péterfy Jenő életének vetett véget e lövés, Péterfy Jenő munkálkodását végezte be egy tragikus fordulattal. Akik ismerték becsét az elköltözöttnek, elszorult szívvel hallottak kora végéről; s akik elgondolkodnak mélyen az emberi lét kérdéseiről, azokat megdöbbenetete, hogy „a tiszta életnek, a művészetért való rajongásnak, az ernyedetlen tudományos munkának ez az eredménye? Egy önkínzástól megszakadt szív és golyótól szétroncsolt agy?”

A posthumus megbecsülés megbolygatta károly városi sírjának nyugalját s kihült tetemeit fölhozta ide e zajos, vásári lármától, kőszénportól és füsttől megfertőzött városba, honnan életében-holtában mindig elvagyódott. Mert szükségük van saját lelkiismeretük megnyugtató végett a halottal szemben tanúsított kegyelet e nyilvánulására azoknak, kik az élő alig ismerték, bizonyára nem értették. Sírja fölé e kegyelet állított emlékoszlopot; de igazi emléke, a valóban szerető, valóban gyöngéd szív áldozata az a néhány irás, mely Riedl Frigyes, Lederer Béla és Angyal Dávid tollából származik s az elhnytat érdeme szerint méltatja és az a gond, mellyel Angyal összeszedte szétszórtan megjelent

dolgozatait és kiadta a Kisfaludy Társaság megbízásából.

Péterfy Jenő tragikumának egy fontos rugóját, elsőrendű tényezőjét biztos tekintettel ismeri föl Angyal rövid életrajzában. A sorsnak valamely megmagyarázhatatlan tévedése, vagy szatirikus hajlandósága vetette Péterfy Jenőt bolygó sziklatömbként Magyarországra. Sem tehetsége, sem műveltsége nem volt magyar. Az a magassága szellemnek és tudásnak, melyre eredendő képessége s lankadatlan szorgalma emelte, nálunk még az ő köreiben is egészen szokatlan volt. Innen támadt benne az irónia, mellyel emberekre és dolgokra alátékintett: Swift Gulliverje volt, ki csaknem mindig úgy érezte, hogy törpék közt van, néha azonban a Yahook földjén is gondolhatta magát...

Ha még úgy marcangolták is a tudását, talentumát illető kételyek, ahhoz mégis csak nagyon erős kritikai elme volt, hogy ne látta volna: mint nyüzsögnek alatta a nálánál ezerszerre jelentéktlenebb s mégis rangosabb, módosabb urak. És ez is diszharmóniát kelt oly szívben, mely hajlik amúgy is már a kétségek felé.

Munkájának első kötetét olvassuk csak át és büszkeséggel tölthet el bennünket e szellem, mely sem gazdagságát, sem kifejező képességét, sem művészi érzékenységét tekintve nem áll mögötte a világirodalom nagy kritikai szellemeinek. Ítélete éles és biztos, bár néha egy szempontból indul ki s mig ekként a tárgyra egy oldalról erős világítás esik, más részei homályban maradnak. Stílje a legtökéletesebb, legelőkelőbb, legfinomabb, leghajlékonyabb és legnemesebb prózai sül, az ész fénye, a szív melege, az irónia játszi színei, a humor derűje, helyel-közzel a mélabú bánatos felhői tarkáinak

benne. Tudása bámulatba ejt: maga ez a kötet a görög eposz, líra dráma köréből vett dolgozatokat foglal magában a magyar irodalom új korának nagy alakjain kívül; de hisz tudjuk jól, hogy klaszszikai és magyar költészetén kívül még a modern irodalom, filozófia, zene, természettudományok mind érdekelték s foglalkoztatták. Mindezekben eredeti gondolatai, egészen egyéni s néha sajátosságos nézetei voltak, eltérők a köz fölfogásától, de eltérők más tudósokétól is. Oly elméletet hirdetett a tragikumról, mely e sokat és sok oldalról vitatott kérdésben teljesen új volt. Szembeszállott a népszerű áramlatokkal és míg Jókainak szemére lobbantotta lélektani botlásait, indokolásának következetlenségét: Kemény Zsigmondnak kijelölte azt a helyet a magyar regényirodalomban, mely e kevésbé méltatott s ma már alig olvasott költőt megilleti.

Valóban szüksége is volt rá, hogy nagy legyen szellemben és tudásban, mert ez az egy tartotta fönn kétségei és vergődései közepett. És szüksége lett volna arra is, hogy nyugodt, harmonikus és gondtalan élet folyamán alkotasson nagyot, mert az alkotás gyönyörűsége kielégítette, izgalma foglalkoztatta, sikere megnyugtatta volna. Nem értették, hagyták elpusztulni, egyetlenegy mentő kéz nem sietett segítségére, pedig egynémelyek mégis voltak, akik föl tudták fogni értékét. De talán senkisémmel volt, aki érezte volna, mi megy végbe ebben a szomorú lélekben.

Péterfy Jenő tragikumán sokan elgondolkodtak, olyanok is, kik hozzá közelállottak, mint barátai, olyanok is, kik csak futólag ismerték, mint én is. S nekem mégis úgy rémlik, amint olvasom írásait s kiérzem belőlük a macbethi jóslatokat, mintha nagyon jól ismerném, mintha teljesen megérteném.

Péterfy azok közé tartozott, kik a belső bélyeggel lelkük arculatján születnek a világra: körülményeik a szerencsétleneknek többnyire csak segítőivé válnak ama végzetes elhatározásukban, mely megérlelődött bennük talán az öntudat első percében, csak nem birt még tetté merevedni. Esztendőig, évtizedekig gondolnak az öngyilkosságra, néha szeretnének szabadulni tőle, magános éjszakákon ijedten sikoltanak föl, ha a pisztoly hideg csövéhez ér kezük, újra elhalasztják s a végén mégis csak végrehajtják.

Péterfy írásaiban, egyéniségében, sorsában ott látom e végzetes vonást. Negyven esztendeig célzott önmagára, csoda-e, hogy oly jól talált? .S vele együtt láttam vagy megéreztem már megannyi embernek hasonló végzetét. Ezek is élnek, járnak-kelnek a világban, mintha semmi egyéb dolguk nem volna, mint az, amellyel a látszat kedvéért foglalkoznak: pedig komolyan s elszántan semmi egyébre nem bírnak gondolni, csak a halálra. Mikor aztán valamelyiken a megjelöltek közül betelt a végzet, akkor a többi összerenzen s úgy érzi szörnyű gyöngeségében, hogy most már neki is mennie kell, nincs, ami visszatarthatná. S mint a birnami erdő, úgy kél föl a város és megindul a temetőbe. Gondoljatok csak azokra, kik Péterfy után keresték föl önként a sirt.

2. Volf György.

Tíz esztendeje már, hogy eltemettük Volf Györgyöt, a nagy magyar tudóst és tanítót. Talán épp oly hamar ráborította fátylát sírjára a feledés, amely megdöbbenő és váratlan volt halála; és amely váratlan veszteség volt akkor halála, épp oly véletlen nyereség volt nemzetünkre születése, szerencsés fejlődése, tüzes magyar érzése. Hiszen Volf György a budapestvidéki sváb falvak egyikének volt a szü-

lötte, a némettség, az idegenség dacos és makacs váraié, melyek szigetként állanak a környező magyarság hullámai között. És ez a Török-Bálint adta nekünk Volf Györgyöt, ez ünnepli a nagy magyar tudós emlékezetét most vasárnap, emléktáblával jelelőlvén meg a házat, melyben országos hírűvé lett lia napvilágot látott.

Miben volt igaz jelentősége, sőt nagysága Volf Györgynek, a tudósnek? Tudományos fölfedezései korszakra kiható fontosságában? Új módszerek kidolgozásában? Új eszmék, irányok, célok megteremtésében? Ami a tudományban ma fölfedezés, holnap értéktelenné vált lom, a hipotézis színes szappanbuborékát egy véletlen kis baleset szétpattantja, a holnap módszere a mainak halálát jelenti. Semmi sem örök a tudományban, ne is legyen az, mert a megmerevedett dogma útját szegi a folytonos fejlődésnek és hol van nagyobb, szabadabb helye az állandó haladásnak, mint a tudományban?

Volf Györgynek is voltak fölfedezései, amelyek évszázadok tévedéseit igazították meg és voltak tévedései, amiket saját tanítványai is már megvilágítottak. Volt új módszere, új eszméje, amellyel bámulatos eredményeket érhetett volna el, ha tragikus fordulattal éppen pályája leggyümölcsözőbb korszakában nem ragadja el a halál. De nagysága nem ebben van, hanem SZÍVÓS, rendületlen hitében, mellyel tudományát nemzete történetének, műveltségének, jogainak szolgálatába bocsátotta és nagyszerű készségében, mellyel átkutatott minden a maga diszciplínájával rokon területet, ha reménye lehetett rá, hogy diadalra juttathatja vele kedveit eszméjét: *a magyar faj elsőbbségét hazánk földjén.*

Filológus volt, szorosabb értelemben nyelvtudós, aki nem összehasonlító nyelvtudománnyal, hanem nyelvemlékeinkkel foglalkozott. Tevékenysége e téren szolid, megbízható és szigorúan mód-

szeres volt, azzal az *akribeiá-val* ékes, melyet a filológustól megkövetelnek. De mikor figyelme a rég eldöntésre váró kérdés felé fordult, kiktől tanultak meg a magyarok írni és olvasni és a problémának csak abban a megoldásában tudott megnyugodni, hogy a velencevidéki olaszok voltak eleink első mesterei, akkor teljes buzgalommal vetette magát a román filológiára. Tovább haladva egy lépéssel — és ehhez az egy lépéshez liz esztendőre volt szüksége — már azt is bebizonyította, hogy a velencevidéki, általában északitaliai olaszok voltak az első keresztény térítők is, akik számba vehető eredménnyel hirdették a pogány magyarok közt az Ur igéit. De ekkor már biztosan eligazodott a történetírás kútfői között, ismerte a kutatás módszerét, félelmetes erővel vitatkozott és szállott szembe megállapodott tekintélyekkel, és a a harcban nem ő maradt alul. És utolsó éveiben megtanulta a szláv filológiát, hozzászólt az egyházi szlávnyelv hazájának rendkívül bonyolult kérdéséhez, csak azért, hogy bebizonyítsa tételét; a jelenben hazánk területén élő nemzetiségek mind későbbben jöttek erre a földre, mint a magyarok; a tótok hiába álmodoznak az egykori nagy marahán (morva) birodalomról, mert az sohasem volt az ő eleiké; sokkal későbbben, mikor a magyarság itt már megerősödött, államot alkotott, a pannonszlávokat és marahánokat magába olvasztotta és megmagyarosította, a XV. századtól kezdve ballagtak a tótok a hegyeken át Észak-Magyarországba.

És egész munkásságát megkoszorúzta hattyúdala, az a klasszikus értekezés, amely a honfoglaló magyarok műveltségéről szól, himnusza nemzetünk dicsőségének, egyúttal pedig az ő bölcsességének, leleményének, fényes elmességének. „Édes szép nyelvünk, mely remeke a világosságnak, szabályosságának, észszerűségnek, elevenségnek és hajlékonyság-

nak, csak azért, mert másoknak érthetetlen, nem ma is fő oka-e, hogy Európa nagy kegyesen legfőbb félművelteknek tart bennünket? Pedig a magyar nyelv sem a honfoglalás korában nem adott, sem ma nem ad okot arra, hogy a nyugati népeknek különösnek hangozzék, ha csak ritka zengzetessége miatt nem. Mert kevés nyelv van, mely hangzatosságban csak meg is közelítse és még kevesebb, mely fölülmúlja. Az egyes hangok, hangkapcsolatok, szótagok és egész szók tiszta ejtésében meg éppen páratlan.”

Volf György azonban nemcsak ritka sokoldalúságú és alaposágú mestere volt tudományának, hanem művésze a tollnak is. Abban a termékeny korszakban, melynek egyetlen napja sem telt el komoly és eszmei tartalmú vita nélkül, amikor a tudomány nagy elvi kérdései vártak még eldöntésre, a legerősebb polemikus Volf György volt. A régi hitvitázók tüzes képzelete, érzéki gondolkodása, szatirikus tehetsége szállotta meg, de míg amazok egyik dogma érdekében a másik dogmára mértek halálos csapást, ő ellene volt minden megmerevedett dogmának, minden gőgös és követelődző tekintélynek; őt nem riaszthatta el történeti kérdések polemikus megvitatásától a megtámadott önérzetes szava: én vagyok a hisztórikus, az úr csak nyelvész. Fölkereste ő a maga fészkében valamennyit, a romanistát, a szlavistát, a történetírót, a művelődéstörténetírót és ugyancsak megzargatta azt, aki „lanyhán kereste az igazságot.”

Ő maga is jól ismerte vitakedvelő természetét és egyik legnagyobb szabású: vitájában, amelye! Pauler Gyulával verekedett végig az első keresztény térítő kérdésében, nagyon kedvesen mondta magáról: „Kicsi bögre hamar forr. Úgy tudom, nemcsak magam vagyok ilyen természetű.”

Volf Györgygel magyar nyelvünk és nyelv-

tudományunk egyik legnagyobb művelőjét veszette el; alkotó és romboló szellem volt egyben, épp oly nagy a logikus következtetésben, a szétágazó jelenségek egységes összefoglalásában, az analógiák fölismerésében, mint amily biztos ítéletű a tévedések belátásában és szerencséskezű megigazításukban. Egész csomó meggyökresedett balítéletet oszlatott el; nagy jelentőségű, új tételeket állított föl; és egyik elsőrendű tényezője volt annak, hogy nyelvtudományunk európai színvonalra emelkedett. A halhatatlan emlékü Budenz József, Hunfalvy Pál és Szarvas Gábor, Vámbéry Ármin és Simonyi Zsigmond nagyjai annak a buzgóságban, tehetségben, sikerben páratlanul gazdag tudós csoportnak, amelynek Volf György is velük egyenlő rangú díszje volt. És gondoljuk meg, hogy mindezek nyelvünk ügyét szolgálták és a nyelv sokkal több, jelentősebb, életbevágóbb, mint felületes szemlélet gondolhatná. Gyönyörűen jellemezte a nyelv való értékét *Alexander* Bernát abban a tanulmányban, amelyet most tizennégy éve Arany Jánosról irt, a költő szobrának leleplezése alkalmából:

„A nyelv szellemi életünknek a lelke, a nemzeti szellemnek legfinomabb fegyvere, a nemzet gondolkodásának s érzésének nemcsak kifejezője, hanem fölmagasztosítója. A nyelv művészete nem virtuozitás, nem ügyesség, nem eltanulható, elsajátítható készség, mindez csak alsóbbrendű nyilatkozása; a nyelv nem külön orgánuma a léleknek a többiek mellett: a nyelv maga a lélek. Aki igazi művésze a nyelvnek, az művésze az érzésnek s gondolkodásnak, művésze a fantáziának, művésze az egész szellemi életnek, abban összpontosul egy nemzetnek minden nemesebb elméleti ösztöne, az a szellemi élet magaslatán áll. Angol tudósok összeszámították, hány szava van Shakespeare-nak s álmélgodva tapasztalták, hogy soha nem élt ember, ki annyi szó-

val rendelkezett, még a biblia szerzőit sem véve ki. Ez a pedantéria nem volt egészen haszontalan, mert a pedánsoknak is kézzelfoghatólag bizonyította Shakespeare felsőségét. Ugyanezt a: gazdagságot tapasztaljuk Goethénél s Arany Jánosunk is a maga nyelvével a vakok előtt is láthatóvá teszi, hogy mi lakozott benne. Hogy mily műfajt mivel valamely költő, mily esztétikai ideálok után törekszik, a kortól, neveléstől, egyes véletlen irányoktól is függ. De hogy mennyire függ összes nemzetével, mily egyéni erővel áldotta meg az ég, milyen a nyelve: azt egyéni lángeszének kell betudnunk.”

Volf György hirtelen halt el, szívszélhűdés oltotta ki nemes életét. Mit vesztett benne a tudomány, megkísértettem vázolni; mily nagy volt a vezetésére bízott Gyakorlógimnázium professzorainak, tanárjelöltjeinek, növendékeinek vesztesége, azt csak az tudta, aki érezte meleg, baráti jósággal és gyöngédséggel tele szívének áldó közelségét. Legkeservesebb mégis hozzá mindenben méltó hitvesének és művészlelkű leányának *Demeczky Mihályné Volf Irmának* volt a gyásza. *Multis üle bonis flebilis occidit, nulli flebilior quam tibi...* Sokak siralmára hunyt el, de senki nem vesztett vele többet, mint ők. Emlékét a feledés kegyeletlen pusztításától ők őrizték és csekély számú hívei, akik — mint e sorok írója is — míg élt, szívéhez közel állottak.

Most szülőfalva vállalkozik a megemlékezés egyes kötelességére, táblával jelölven meg a helyet, ahol hatvannégy esztendővel ezelőtt közsorsu, idegenajku szülőktől született. Nekünk nem intelem az a tábla, akik tiz esztendón keresztül soha meg nem feledkeztünk róla. De a derék Török-Bálint községet hadd intse példájával: mily fölemelő, megtisztító, szárnyatadó ereje van az igaz magyarságnak, a buzgó, a lángoló tehetségnek és a becsületes, jószágos, mindhalálig tiszta és nemes szívnek.

(1907)

3. Vízvári Gyula.

Az ólomszürke, bicegő aggastyán, aki évek óta hurcolta nehéz fejfáját roskadó vállán, végre célhoz ért. A halál, amely rettentőn barázdált képét, kidülledt szemét, gyér fehér haját, fáradt lábát rég megjegyezte, tegnap eljött érte, hogy karácsony szent napján elhozza neki a békességet, amely megilleti e földön a jóakarató embereket. Régóta romja volt önmagának. És épp azért a boldog ifjúságnak, mely a tegnapot is csak a történelemkönyvből ismeri, hiába magyarázom: ki volt Vízvári Gyula. De mi öregebbek, akiknek ő a művészi élvezet egészen sajátyszerű szenzációit nyújtotta, álljunk meg néhány percre teteménél; a visszaemlékezés rá és pályájára nemcsak kegyeletes kötelesség, hanem gyönyörűség is egyben, mert idézi vidám, kacagó, gondtalan jókedvvel derűs esték rég szomorú homályba borult képzetét.

Nem kísértjük meg e helyen, hogy teljes életrajzát adjuk Vizvárinak. Inkább egységes képét szeretnők elevenné tenni, ahogy mindnyájunkban élt és a maga idejében fogalommmá vált.

Nem szólunk tehát pályája kezdetéről. Miképp került a pesti nyárspolgár-család sarjadéka a színészethez, úgy sem tudnók megmondani. A negyvenes években Viszkidenszky uram házában épp úgy német volt az anyanyelv, a tanulás, a társalkodás nyelve, mint egyebütt a fiatal és fejlődése után lassan haladó városban. Viszkidenszky Gyula is — mert ez volt a családi neve — előbb tanult meg németül, mint magyarul. És az üres telkeken, amelyek száma akkor még temérdek volt, terézvárosi gyerekekkel játszadozott igazi pesti csirkefogó módjára. Hol és mit tanult, ha nem játszott, arra ő maga sem emlékezett pontosan. Egyszerre magyar színész lett.

Valahol a vidéken, a nagy Színésznyomorúság valamelyik állomásán. Átélté a kóbor komédiás minden Ínségét, a megalázó szükségét, a szennyet, a csillogó és mégis rettentő életet, melytől reszkető szívvel óvja ma is minden gondos anya a gyermekét. Kórán lépett színészházasságra, el is szakadt a feleségétől. Szóval: nem maradt érintetlen mindattól, ami hozzátapad a színész életéhez s amiről Shakespeare szonettjeiben égő pírrel az arcán tesz töredelmes, mélyen szégyenkező vallomást. Budapesten is játszott, a híres Miklósi társulatánál az István-téri színházban. Egyszerre aztán befejeződtek meister vilmosi tanul- és vándorévei. Azaz vándorévei igen. A tanulást csak akkor hagyta abba, amikor törekénynek látszó és mégis oly szívós szervezete megadta magát a kórnak és időnek.

Tóth József, akinél magyar művész nem volt méltóbb a *jellemszínész* nevére, elhalt élete virágjában. A Nemzeti Színháznak sürgős szüksége volt egy utódra, aki a sokoldalú művész szerepeinek legalább egy részét átveheti. Az igazgató választása Vízvári Gyulára esett. A sajtó, a közönség, a pályatársak jó része is azt gondolta, hogy Tóth József emlékezetét akkor fogja igaz hálával tiszteletben tartani, ha elnyomja, kicsinyli és folytonos összehasonlítással megalázza utódját. Ó, ha a könnyű lelkiismeretű kritikus tudná, mily gyakran dőf tört egy eleven testbe egy-egy halott kedvéért, talán takarékosabb volna e nemű egybevetéseivel!

Vízvári éveken át folytatta a néma, kemény küzdelmet elődje emlékével, amelyet ő maga jobban tisztelt ezerszerre azoknál, akik folyton hánytorgatták. De a színészi dicsőség egy-két évvel ha túléli gazdáját. A feledség eltakarta Tóth József alakját és Vízvári egyénisége mind nagyobb erővel,

hatással és sikerrel bontakozott ki. Alig telt el néhány esztendő, Vízvári — Vízvári volt, ő maga, egy eredeti és sajátos tehetség, akinek egészen különös eszközei vannak, aki megtalálta a kifejezés önálló módját és aki egészen egy sorban Náday Ferencsel és Ujházy Edével büszkesége az ország első színpadának. Mellettük Prielle Kornélia, Jászai Mari és nemsokára Márkus Emma. Az elsők rangsora le van zárva vita nélkül. Vannak még jeles művészek e haton kívül is, de vagy túl virágzásuk korán, mint az öreg Feleki Miklós, Szigeti József; vagy elsőségüket teszi vitássá a kritika és a közönség magatartása.

Vízvárit egyhangú kacagás fogadja, amint tömzsi kis alakja láthatóvá lesz. Még nem szól egy szót sem és a néző már ösztön szerint, a tőle tapasztaltak kéjes érzetében jó kedvre derül. Most megszólal harsány, recsegő hangján, a kiélezett beszéd oly művészetével, amelyet a modernnek sápadozó irigységgel hallgattak volna. Itt minden szót egy átható, mindent fölfogó értelem sugara világít meg és az egész alak él, hat: tele van vele a színpad. Ereje és tekintélye van ennek a félig torz kis figurának, mint csak a kiválasztottnak, akiket a hozzáértő ösztöne csalhatatlanul fölismer az első pillanatban. A hatást növeli az arc bámulatos mozgalmassága, az arcizmok nagyszerű fegyelmezettsége, amellyel egy belső, erős, szuverén akarat parancsára egyszerre tud sírni és nevetni. Mily fájdalmas volt később a hosszú és kínzó betegség éveiben merevnek, elhaltnak látni, ólomszínűvé szürkülve ezt az egykor oly rugalmas arcot! ...

És Vízvári biztos ura volt nyelvének is. Hallottuk mennydörögni, mikor Zuboly a zsarnok szerepében kínálkozott, hallottuk finoman és diszkrétül, halkan és bájosan csevegni *Az attasé*-ban, hallottuk szédületes sebességgel és mégis mindvégig ért-

hetőn peregni *Scapin csínyjei-ben* és a *Téli regéhen*, hallottuk dadogni a *Figaró házassága-ban*. Mindent tudott vele, amit e felségesen zengő és ember-voltunkra legdicőségesebb szerszámmal meg lehet csinálni.

És úr volt a közönség kedvén. Fölfokozni a komikus hatást az ízlés sérelme nélkül, míg a nevetéstől nyilaló derékka, könnyben úszó szemmel szinte irgalmat, vagy legalább pihenést kértünk: ez volt az ő igazi nagy mestersége, amelyben senki sem vetélkedhetett vele. A jóízű Bisson-bohóságokban, Sardou vaskosabb tréfáiban, a német vígjáték tenyeres-talpas hőseiben, az angol burleszkekben (a híres Pry Pál!), Szigligeti és különösen Csiky Gergely komédiáiban az övé volt a nagy szó. És ez a kis ember amellet oly mélyen meg tudott indítani bennünket, hogy szégyenkezve bár, mégis sírtunk a komikuson, ha szerepe azt követelte, hogy meg-ható legyen. A *Frou-Frou*, a *Lear bolondja* tegye-nek bizonyágot színészi lángelméjének erről az adományáról. Még a valódi kegyetlen szerepekkel is megpróbálkozott. Ő volt az embertelen apa *Hannele-ben* és mily megrázó hangokat talált a bős alkoholista szabatos és meggyőző ábrázolására!

De Vízvári mégis elsősorban a komikum klasz-szikus képviselője volt nemzeti színpadunkon. És e részben pályája mindvégig emelkedést mutat, míg testi erővel birta. Érdekes, hogy Molière kevésbé vonzotta. A nagy francia nem sok babérhoz juttatta a mi komikusunkat, oly okokból, amelyeket itt ta-lán nem volna helyénvaló fejtegetnünk. Ellenben legnagyobb diadalai Shakespeare nevéhez fűződ-nek. A tragédiák tömegjeleneteinek az ő közremű-ködése adott szint és jelentőséget *Coriolanus-ban* és *Julius Caesar-ban*. *Lear bolondja* a gazdájával egyenlő tragikai magaslatra emelkedett. A sírásó paraszt filozófiája élt és reliefet adott Hamlet ko-

mor peszimizmusának. A shakespearai komédia nagyszerű, túlfeszített vidámságát, isteni bohóságát, szertelen jókedvét benne láttuk megtestesülve; *Autolycus*, *Zuboly*, *A sok hűhó semmiért*, *A makrancos hölgy*, a *Vízkereszt* régi előadásai mind csupa kedves emléke a Nemzeti Színháznak és benne a főréz Vízvárié.

Két- három évtizeden át Vízvári oly népszerű volt Budapesten, hogy nem mehetett végig az utcán, vagy nem állhatott meg a színház kapujában, hogy a járókelők a szemébe ne nevettek volna. A színpadon kívül sem állhatták meg kacagás nélkül, ha ránéztek. Pedig az öreg ur nagyon komoly és nagyon komolynak veendő ember volt a magánéletben. Mindenekelőtt nevezetes volt lángoló ambíciója, mely nem engedte megpihenni sikerein, hanem szünetlen ösztökélte előre, újabb, tartalmasabb és mélyebb diadalokra. Mikor utolsó nagy alakítására készült — hogy utolsó lesz, egyikünk sem sejtette — szóba hozta előttem Thersites bonyolult és sok vonásból összeszótt jellemét. Heteken keresztül vitáztunk az egész *Troilus és Cressidá-ról* és magáról a púpos seregcsúfjáról, átolvastuk Homéros halhatatlan sorait, amelyek Thersitest rajzolják, belemélyedtünk a lelki indítékok vizsgálatába, amelyek Shakespearet a homéroszi világ megcsúfolására bírhatták. Vízvári vaskos köteteket olvasott át és egyre növekedő izgalommal újakat követelt. Végre megnyugodott, ő maga is érezte, hogy elkészült a nagy földadattal.

Elérkezett a bemutató estéje. Durva görög ruhában, maszk nélkül, a tragikai álarccal kezében kilépett a függöny elé, hogy elmondja a Prologot. A feszült várakozásban levő közönséget meglepte szavainak nem is festői, hanem plasztikus ereje. Már ekkor riadó taps köszöntötte. Azután következ-

tek jelenetei Shakespare nyomorult görögjeivel. Fokról-fokra éreztük, hogy aki Homérosnál az utolsó volt, mindenki megvetett, lenézett, fölrúgott kutyája, miképp emelkedik itt elsővé a szellem ragyogó szárnyain. Soha még szatíra oly gyilkos éllel nem sebzett, mint Vízvári Gyula ajkán, mikor Ther-sitest játszotta.

„Ó, mily hiábavalóság, mily alakoskodás, mily semmirevalóság folyik itt! Mindennek oka egy gyáva férj és egy bectelen asszony. Derék harcosok: irigy pártokat támasztani és abban el is vérezni! Hogy a száraz sömör az indítót, mindnyájatokat pedig a háború és fajtalanság pusztítson el!”

Ez volt utolsó dala. Hozzáfoghatót többé nem láttunk, nem hallottunk tőle. Nem is kívánhattunk. Minden pályának megvan a maga delelőpontja, amelyen túl szomorú hanyatlás vár hősére. És minél fényesebb volt dicsősége, annál borúsabb süllyedésének látványa.

A mi kis komikusunk ebben is a lehetőségig óvatos volt. Van valami Shakespeare életrajzára emlékeztető vonás abban, hogy korán rendezte viszonyait, nem költött mód nélkül, boldog és polgári családi életet élt és Epikuros tanítványaként csöndben és elvonultan élvezte munkája anyagi termését. Felesége Szigeti Jolán, a nagy Szigeti József leánya, egyetlen gyermeke, Mariska otthonát kedvessé, boldogságát zavartalanná tették. De talán túlságos, legalább is színésznek túlságos mértékben kijutott neki az áldásból. Néhány év a szegénnyt kifosztotta mindenéből. Előbb őt magát sújtotta orvul a nehéz baj, mementó-ként, hogy elég volt sikerből, boldogságból, szerencséből. Valahogyan fölépült, de már csak önmagának romjaként; lassan ballagva, szívében növekedő keserúséggel öreg kora balvégzete ellen.

Aztán a feleségét támadta meg és ragadta el mellőle a gyilkos betegség. Egyéb bánat is súlyosodott rá, mert a baj csőstül omlik az emberre, csak a jó csöppen ránk gyéren.

Egyszerre nagy magánosságot kezdett érezni. Üres és sivár lett neki a világ. A színpadra nem kíváncszott, ő maga mondta nekem, hogy nem akar szánalmat kelteni ő, aki egészen másnemű érzéseket szokott idézni. Lemondott arról, hogy elbúcsúzzék a közönségtől, amely oly könnyen és hálátlanul felejt. Elvonult, eltűnt előlünk hangtalanul, bucsutlanul, mint a Macbeth komédiása.

Halála híre fölkavart néhány kedves emléket, boldog, vidám, zajos, fiatal esték emlékét. Aztán — a temetés után ezeket az emlékeket is elfödi a feledés avarja. Csak a magyar kultúrtörténet nyit föl egy új lapot, hogy följegyezze rá a művelt színházjáró közönség egyik leghívebb, legbuzgóbb, leghitelesebb szolgálójának, Vízvári Gyulának nevét.

(1908)

4. Kónyi Manó.

Egy kedves, áldott öreg úr hunyta le ma fáradt szemét, nagy idők tanúját, Kónyi Manó a sors különös kedvezéséből évtizedeken át közelről szemlélhette, miképpen csinálják a magyar históriát, látta a munkában nemzete nagyjait, tisztos szolgálatot végzett megható buzgalommal és halk szerénységgel oldalukon, részese lett szeretetüknek és bizodal-muknak és ezt a legnagyobb földi díszet, a nagy emberek barátságát, azzal hálálta meg, hogy haláluk után dolgozott halhatatlanságukért: kiadta Deák Ferenc beszédeit, forrásokat szolgáltatott a nagy Andrassy Gyula gróf életiratához és nagyszabású szeniális politikájának megértéséhez.

Deák és Andrassy volt Kónyi Manó vezércsil-

laga. Mint országgyűlési gyorsíró, az akkor még fiatal ügyességnek első nagytekintélyű mestere, az országgyűlés gyorsirodájának első főnöke, személyesen szolgálta e két nagyunkat. Megbízható volt, pontos, nagyon szerény és határtalanul hűséges. De nem volt libertinus lélek; érezte értékét és szíve fölmelegedett azon a jóindulaton és becsülésen, amelyben a nemzet vezérei részesítették. Tudta, hogy bírja, de érezte, hogy megérdemli bizalmukat. Deák a maga klasszikus egyszerűségében úgy érintkezett vele, mint barátjával. A zalai földesúr szeretett eltréfálkozni Somogy szülöttével, aki késő vénségében sem tudott, nem is akart leszokni a „kapozsvári” dialektusról.

Andrássy Gyula gróf a grandseigneur talpig úri gondolkodásával tisztelte a tehetség és munka komoly emberét, gyengéd lovagiassággal, szeretetreméltó szívességgel bevezette családjá körébe, bevatta gyermekei nevelésének gondjába és jól érezte magát a litterátusok ama körében, ahol Dóczy Lajos képviselte a csillogó elmésségét, a nagy koncepciók iránt való érzéket, a toll bámulatos fürgeségét, alkalmazkodó képességét s ha kellett, sebző élet is. Kónyi Manó pedig a törhetetlen kötelességtudást, a SZÍVÓS munkabírást, a soha nem lankadó éberséget. A Kónyi iránt való tisztelettel teljes barátság örökségül szállott Andrássy Gyula gróf családjában a második, sőt a harmadik nemzedékre is.

Deák Ferenc halála után az a megtisztelő föladat háramlott rá, hogy kiadja a nemzet bölcsének összegyűjtött beszédeit. Aki valaha ezt a nagystilű gyűjteményt használta, kritikával olvasta és jegyzeteit, magyarázatait az első forrásokkal egybevetette, az meg fogja érteni, miért kellett Kónyinak e kiadásokon csaknem húsz esztendeig dolgoznia. Andrássy külpolitikáját egy becses tanulmánya méltatta, amely a mi nagy emberünk álláspontját, fölfogását,

egész világnézetét szembeállítja versenytársa, Beust báró programjával. Andrássy beszédeit nem ő adta ki, hanem az ő javaslatára a család a korán elhunyt, fényes tehetségű Lederer Bélát bízta meg a szerkesztéssel. Kónyi szorgalmas és sokoldalú publicisztikai tevékenységet fejtett ki.

Kónyi Manó korán visszavonult nagy felelősséggel járó tisztétől. Már harminckét esztendővel ez előtt penzionáltatta magát: mindig úgy érezte, hogy egészsége gyarló és idegei nem bírják a gyakran viharos parlamenti szolgálat izgalmát. Budai kis házában, a Szalag-utcában éldegélt csöndben emlékeinek, barátainak, a jótékonyágnak. Emlékei sűrűn rajzoltak körül a szívesen emlékezőt és visszavarázsták eléje Magyarország alkotmányos életének mézes heteit, az 1865-iki nekilendült reménykedést, mely akkor mégis csak korainak bizonyult; a kiegyezés változatos peripetiáit; a parlament aranykorát, amikor egy Deák volt a hatvanhetesek vezére és egy Tisza Kálmán az ellenzék feje, amikor a pártélet lehetett szenvedelmes, de hullámai sohasem voltak piszkosak, a támadás lehetett éles, de sohasem kereste halálra az ellenség személyét és becsületét. És szívesen keresték föl barátai is, akik a hűnek hűséggel fizettek. S talán legszívesebben a szemérmes szegények, mert tudták, hogy az ő küszöbéről üres kézzel nem távoznak.

Az öreg urat a csapások sem kímélték meg. Elvesztette egy sokat ígérő, nagyjövőjű fiát, Józsit, aki már törvényszéki bíró volt, mikor áldozatául esett egy alattomos betegségnek. Meghalt veje, Balogh Arnold dr., kiváló jogász, a Jogtudományi Közlöny egyik szerkesztője. Most végre elment ő maga is. Rendjelet bársonypárnán nem visznek utána; nagy címeit hivalkodón nem fogja hirdetni a gyászjelentés. De koporsóját őszinte gyásszal fogják körülállani azok, akik szerették, hozzá méltó hitvestársa,

akivel csaknem félszázadig élt boldog és megértő házasságban, gyermekei, rokonai és hívei. Egy igazi puritánt tesznek le vele a sírba.

(1917.)

5. Simonyi Zsigmond.

Huszonöt-harminc esztendő messze távolságában összeolvadnak a ködös, imbolygó alakok. Az emlékezet már nem képes rendet tartani köztük: egymásba nyomulnak, oly igen különböző szavuk zümmögő zürzavarba olvad, arcvonásaik elmosódnak; csak azt tudjuk még, hogy az akkori élő kert legtöbb fája kidőlt, s az akkor elismert, virágzott, hatalmat jelentett nevek legtöbbje azóta a fejfára került. Hogy megtámogassam roskatag járású emlékezetemet, előkerül az elsárgult írás, az „Index lectionum, quas se frequentaturum rite professus est”. S amint sorra veszem a fakó, meglazult lapokat: megelevenül a múlt, szózatossá válnak az elnémult ajkak, megifjodnak a vének, hazatérnek a száműzöttek. Hallom Ponori Thewirewk Emil recsegő hangját, amint Cicero életét műveiből magyarázza; elszedülök roppant terjedelmű tudásától, gyönyörködöm mindig érdekes és egyéni fölfogásaiban, pompás *contectura-ival* erős kritikájában, minde nekfölött pedig eszének és szívének megragadó, egészen emberi harmóniájában. Az öreg Gyulai Pál a tizenhatodik század magyar históriás énekeiről beszél, nehézkesen és formátlanul; de ez a nehézkeség a súlyos márványtömbök sajátja és ez a formátlanság a ciklopsi építmények stílusa. Budenz József egyhangúan dünnyögi összehasonlító nyelvtudományi tételeit, de amit mond, az arany, és amit előad, az az ő kincsesbányájából került elő. Antonio Messi, az örökké fiatal és örökké fekete hajú az *I promessi sposi* nyomán vezet be bennünket az;

olasz nyelv misztériumaiba és közben szerényen el-
kérkedik Petőfi barátságával. Beöthy felejthetetlen
élményünké teszi a szerda délutánokat Shake-
speare Julius Caesarjának éles elemzésével, rajongó
magasztalásával. És Alexander Bernát föltárja a leg-
nagyobb magyar gondolkodónak, Madáchnak, leg-
titkosabb gondolatkinsét, megérteti legbonyolul-
tabb problémáit...

A XII. számú teremben harminc-negyven fiatal-
ember ül együtt, a magyar nyelvtudomány adep-
tusai. Köztük mindig egy csomó reverendás: kis-
papok, ciszterciták, piaristák, bencések, premon-
treiek. Eleven diskurzus folyik az egybegyűlt ifjak
között egy-egy fölvetett tudományos kérdésről; gram-
matici certant. Pont negyedkor megnyílik az ajtó.
A professzor belép, hívei néma fölállással köszön-
tik. Simonyi Zsigmond elfoglalja helyét a kathed-
rán. Szelid Krisztus-arca, jóságos kék szeme, áldott
lelkéből fakadt mosolygása már szemre is meghó-
dítja az ifjúságot. Még nem szólalt meg és már meg-
adtuk magunkat varázsának. Most elkezd elöadá-
sát. Halkan szól; mindenkinek feszülten kell figyel-
nie, hogy megértse. És ő a figyelmet nem igyekszik
mesterséges fogásokkal, a kathedrai ékesbeszéd
szépségeivel, a pedagógiai retorika művirágaival
lekötöni. Nagyon egyszerű, mindig tárgyias, nem ka-
landozik el témájától, szigorúan ragaszkodik anyaga
módszeres földolgozásához. Nyilván lelkiismerete-
sen elkészült az előadásra. Cédulái — az egyetlen
segítőeszköz, amellyel él — csalhatatlan rendben
sorakoznak. Ez a sorrend épp oly megbízható, mint
maguk a nyelvtörténeti, nyelvjárási vagy népnyelvi
példák és adatok.

Miben van művészetének titka, hogy érdeklő-
désünket állandóan le tudja kötni és foglalkoztatni?
Olyan tárgyak, mint a magyar szóképzés, szóragö-
zés, mondattan, régi és ritka szók magyarázata,

köztapasztalás szerint csak kevéssé alkalmasak arra, hogy a fiatalság fantáziáját fölgyújtsák és figyelmét fogva tartásuk. A száraz grammatika lelket öl és elmét fáraszt. De Simonyi grammatikája sohasem fáraszt. Simonyi grammatikája ikertestvére a logikának, tehát gondolkodásra serkentő, tevékenységre bírja az értelem mindenfajta erőit, hajszálfinom árnyéklatok és különbségek iránt tesz fogékonnyá. És Simonyi példatára gazdag és érdekes művelődéstörténet. Nyelvtörténeti fejtegetései éles világosságot vetnek letűnt évszázadok kultúrájára. Egy-egy szó története kiszélesedik foglalkozások, mesterségek történetévé. Jelentéstani magyarázatai néha átkalauzolnak országokon és korszakokon. Népnyelvi kommentárjai megszólaltatják a magyar föld minden vidékét, a magyar nép gyermekét, eredetiségében, gyökeres magyarságában, meglepő elmésségében, akárhányszor azonban kendőzetlen érzékiségében vagy nyersségében is.

És túl az előadások tárgyi értékén a fogékonyság és megértő hallgatóság két egy értékű vonása ragadja meg Simonyi Zsigmondnak: a tudomány határtalan tisztelete és népének határtalan szeretete. A tudomány ügyében nincs megalkuvás. Amit Simonyi helyesnek, igaznak, tudományosan igazoltnak ismert föl, azt kész megvédeni legnagyobb érdekei árán is. A lágyszívű és szelíd ember itt acélossá edződik, félelmetesen szikrázik vívótőre, ha a polémia kiállásra kényszeríti, nem ismer jó barátot és ellenséget; és a jó barát tévelygéseit föl tárja, ha még oly fájó sebet üt vele; és az ellenséget megtámadja, ha az még oly nagybefolyású és hatalmas is. Nem kíméli önmagát sem. Megannyiszor föl hívja figyelmünket egy-egy tévedésére, hibás tételére, rossz szómagyarázatára vagy etimológiai fejtegetésére. S ezzel az önkritikával már jogot váltott arra, hogy má-

sokat is a legszigorúbb igazságszolgáltatás mérékével mérjen.

De semmi sem lehet idegenebb tőle, mint a tudós gög, amely semmivel sem vonzóbb vagy értékesebb a mágnás vagy a plutokrata dölyfénél. Előadásait gyakran szakítja félbe tanítványaihoz intézett kérdésekkel. Különösen a helyes magyarságra vonatkozó előadásaiiban és szemináriumában szereti, ha mindenki szabadon nyilvánítja véleményét a fölvetett kérdésekről. Néha a vita ki is csap medréből. A mestert nem bántja az ifjú grammatikusok féktelenkedése. Ha elült a zaj, összefoglalja a nézeteket, különválasztja a konkolyt a búzától, nagyon finom iróniával hűti le a túlzókat, a szerteleneket és végül levonja a vita summáját. Ezek az órák a legérdekesebbek. Csakhogy a fölszólalóknak ugyancsak ügyelniök kell arra, mit beszélnek. A nézetnyilvánítás szabadsága korlátlan; a tárgyi tévedés azonban tilos. A klasszikus filológus meglepődve fogja látni, hogy a magyar nyelvtudomány professzora milyen biztosan ül a nyeregben, akár latin, akár görög grammatikáról van szó. A modern filológus elámulhat Simonyi germanisztikai és romanisztikai ismeretein. A filozófus számára meglepő lesz a lingvista széleskörű jártassága a filozófiának abban a diszciplínájában, amely a nyelvtudománnyal határos. A nyelvhelyesség elvi kérdéseiben Simonyi Zsigmond az európai nyelvtudomány legnagyobb képviselőivel vált nézetet, s velük egy rangban dönt és állapít meg normákat.

És Simonyi még nem akkor a legnagyobb és legjelentősebb, mikor a tudomány nemzetközi ítélőszékében legfő bíróként jelenik meg és tiszteltetik. Igazi nagysága akkor ragyog teljes fényében, mikor értelme ragyogását, páratlan szorgalommal összegyűjtött tudása minden kincsét, félelmes vitatkozó erejét a magyar nyelv, a magyar nép, a magyar haza

szenháromságának ajánlja föl. Mert neki a nyelv egy a néppel, a nép a hazával. Soha nem hallottunk tőle egyetlen hangos hazafias szólamot sem. Hazafi érzését szívében, nem ajakán hordozta. És mégis minden szaván, minden mondatán ösztönös biztos-sággal megéreztek, hogy neki szent népének nyelve, kultúrája, jóban való haladása; hogy boldog és büszke, ha e nép szellemi kincsesháza gyarapszik, és boldog és büszke, hogy neki megadatott e nép nyelvét fejleszteni, műveltségét emelnie, dicsőségét hirdetni. Tárgyai ritkán adtak neki módot arra, hogy hitvallást tegyen. De ha a magyar nép igaz nagyjairól szólt, akik őt személy szerint ismerték és érdeme szerint becsülték, ha Arany Jánosról, Jókairól, Hunfalvy Pálról, Szarvas Gáborról, Budenz Józsefről beszélhetett: alig tudta elpalástolni meg-indultságát.

Mert hisz a nagy professzor lényének alapvo-nása a szeretet volt.

Az a szeretet, amelyről Szent Pál apostol mondja el ama tüzes igéket. S hogy mennyire a sze-retet volt Simonyi Zsigmond fehér, tiszta lelkében az uralkodó érzés, azt csak akkor tudtuk meg, mi-kor az óráját befejezte és lelépett a katedréről. A budapesti egyetem tanárai sohasem voltak híresek arról, hogy valami sokat törődtek volna tanítványaik sorsával. Jól-rosszul elvégezték a penzumot, szigor-latoztatok és buktattak, reprezentáltak és veszeked-tek. Hogy akár legtehetségesebb tanítványuknak van-e mit ebédelnie, az nem az ő gondjuk volt. Ez volt a típus, ez jószerint ma is. A kivétel ritka. És Simonyi volt a legritkább kivétel. Talán lényének szelídsége, csöndes finomsága gerjesztett bennünk bizodalmat iránta: de neki vallottunk. És volt mit vallanunk. És sohasem vallottunk hiába. A mi időnkben még nem voltak meg azok a szociális és jóléti intézmények, amelyek ma az egyetemi ifjúság

ínségén enyhítenek. Simonyi Zsigmond volt a mi szociális és jóléti intézményünk. Ő szerzett leckét, ő járt ki ösztöndíjat az államnál, ő kutatott föl titkos forrásokat, amelyekből segítség buzogott, ő bírta adakozásra a módos és jó embereket. De most már tudjuk, akkor nem tudtuk, hogy a legtöbbször a titkos forrás, amelyből segítség buzogott, a jó, de éppenséggel nem módos ember, aki adakozott, — ő maga volt. Megfosztotta magát és családját, hogy ne lásson tanítványán éhes arcot, testén télvíz idejében vékony gúnyát, lábán rongyos cipőt. Soha senki tőle üres kézzel nem távozott. Ha a bőség szaruja lett volna birtokában, ha övé lett volna a sareptai özvegy olajos kancsója: fáradhatatlanabb akkor sem lehetett volna a j ötévesben. És őt a viszonyok nehézsége nem bántortalanította, a gazdag dölyfösök visszautasítása nem bántotta, a gyámolítottak hálátlansága nem oktatta ki és nem tette óvatossá. Hányan lehetnek azok között, akik élete utolsó napjait gyötrelmessé tették és korai halálát sietteték, lekötelezettjei, gyámolítottjai, egykori ínséges diákjai?

Simonyi jósága azonban ezzel korántsem mérült ki. Akit igazán tanítványának fogadott, annak szellemi jóvoltáról, továbbképzéséről, tudományos haladásáról is ugyanilyen megható szeretettel gondoskodott. Gyönyörű könyvtára valóságos kölcsönkönyvtár volt, amelyhez minden jelentkező könnyű szerrel, minden biztosíték, sőt minden óvatosság nélkül a gazda részéről hozzáférhetett. Aki az egyetemot elhagyta és folytatni óhajtotta tudományos munkálkodását, benne mindig készséges tanácsadóra, útmutatóra talált. Simonyi professzor volt otthon, dolgozó-szobájában is, ahol napról-napra fölkeresték az okulni vágyók, a tanulást keresők, a maguk képzésén és tökéletesítésén dolgozók. Senki sem nevezheti magát Simonyi Zsigmond volt

tanítványánk. Mert aki tanítványa volt, az is maradt, a mester holta napjáig.

A mester az óráját befejezte és lelépett a katedrálról; időnap előtt és tragikus idők tragikus áldozataképpen. De csak óráját fejezte be, élete művét nem; azt azoknak kell folytatniuk, akik igazán és szív szerint tanítványai voltak. És csak a katedrálról lépett le, de nem tűnt el közülünk egészen, ő is elmondhatja Horatiusával, akit úgy szeretett és oly gyakran olvasott, oly sok művészettel tolmácsolt: „multaque pars mei vitabit Libitinam, usque ego postera crescam laude recens” ... Ami benne örök volt: a tudós szerénysége és mélysége, az ember tisztasága és nemessége, a tanár példaadó buzgalma, önfeláldozása és jósága, a tudomány iránt való tisztelete, a nemzete legszentebb javaiért rajongó lelkesedése, azt meg fogja őrizni tanítványai lelkében a Hála, Hűség és Emlékezet.

(1919)

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	7
I. Egy tanító vallomásaiból.	
1. Az Istenek szeretetek.....	13
2. Fegyelem	16
3. Buktatás	17
4. A tehetség	19
5. A szülei ház és az iskola	21
6. A tanító szíve	25
7. A társadalom nevelő föladata	28
8. Pedagógiai közvélemény	31
9. A tehetség védelme	35
10. A testi fenytés	38
11. Szegény ember fia az iskolában.....	43
12. Hűség és hála.....	49
13. Fanyar lelkek.....	58
II. Fejezet egy esztétikából.	
Az esztétika föladata	63
III. Utazás könyvekben és a nagyvilágban.	
1. Kossuth a történelemben	77
2. A magyar államiság fejlődése, küzdelmei	88
3. Veronai látomások.....	99
4. Mozgó fényképek.....	107
5. A halhatatlan város	112
6. Téli rege.....	116
7. A fekete gyémánt	122
8. Kis nemzetek nagysága.....	126
IV. Arcképek.	
1. Péterfy Jenő	135
2. Volf György	138
3. Vízvári Gyula	144
4. Kónyi Manó	150
5. Simonyi Zsigmond	153